

JOWITA KRAMER

STHIRAMATI'S PAÑCASKANDHAKAVIBHĀṢĀ

PART 1: CRITICAL EDITION

CHINA TIBETOLOGY RESEARCH CENTER
AUSTRIAN ACADEMY OF SCIENCES
ASIA-AFRICA INSTITUTE (UNIVERSITY OF HAMBURG)

Sanskrit Texts from the Tibetan Autonomous Region

founded by

Lhagpa Phuntshogs and Ernst Steinkellner

edited in chief by

Dramdul, Helmut Krasser, Harunaga Isaacson

No. 16/1

中国藏学研究中心
奥地利科学院
德国汉堡大学亚非研究所

西藏自治区梵文文本系列丛书

创办人

拉巴平措 与 恩斯特·斯坦因凯勒

主编

郑堆, 赫尔墨特·卡热萨, 春永·艾萨克森

第十六卷·第一册

CHINA TIBETOLOGY RESEARCH CENTER
AUSTRIAN ACADEMY OF SCIENCES

Sthiramati's
Pañcaskandhakavibhāṣā

Part 1: Critical edition

by

Jowita Kramer

CHINA TIBETOLOGY PUBLISHING HOUSE
AUSTRIAN ACADEMY OF SCIENCES PRESS

BEIJING – VIENNA 2013

Submitted to the Austrian Academy of Sciences
on May 22nd, 2013,
by Helmut Krasser, corresponding member of the Academy

All rights reserved
ISBN 978-3-7001-7591-9
Copyright © 2013 by
Austrian Academy of Sciences, Vienna
and
China Tibetology Research Center, Beijing
Printed by Peking Lungchang Foye Print Ltd.

Content

Acknowledgements	vii
Introduction	ix
Historical development of the five <i>skandha</i> concept	xi
Overview of the contents of the <i>Pañcaskandhaka-vibhāṣā</i>	xx
Descriptive analysis	xxi
Chinese and Tibetan translations of the <i>Pañcaskandhakavibhāṣā</i> and other commentaries on the <i>Pañcaskandhaka</i>	xxx
Editorial policy	xxxi
Conventions	xxxiii
1 Conventions for the text	xxxiii
2 Conventions for the apparatus	xxxiii
2.1 Two kinds of apparatuses	xxxiii
2.2 Sigla and abbreviations	xxxiv
2.3 Editorial signs	xxxiv
Bibliography	xxxvii
Primary sources	xxxvii
Secondary sources	xxxviii
Critical edition	1

Acknowledgements

I would like to thank Prof. Ernst Steinkellner for his readiness to entrust me with the task of editing the *Pañca-skandhakavibhāṣā* manuscript, thereby giving me the rare opportunity to work on the previously unavailable Sanskrit text of a 6th-century Yogācāra treatise. I also feel very much obliged to Prof. Lambert Schmithausen for the generous sharing of his extremely profound and vast knowledge of the subtleties of Sanskrit philology and also for giving so much of his time reading the text and offering valuable comments. Prof. Kazuo Kano deserves my heartfelt gratitude for sharing his detailed insights into several complicated passages (including the colophon) despite his own commitments. I am most grateful to Dr. Helmut Krasser, co-editor of the STTAR, for his guidance and support. I would also like to express my sincere thanks to Prof. Kazunobu Matsuda who was of great help especially at the initial phase of my research when he patiently introduced me to the handling of Sanskrit manuscripts. I am also indebted to Profs. Franz-Karl Ehrhard, Jens-Uwe Hartmann and Alexander von Rospatt, who acted as referees for my Habilitation submitted to the University of Munich in 2010 (whose main part consisted of the present edition) and who have supported my work in many ways. I also wish to thank Prof. von Rospatt for his interest in philosophical questions relating to the text and our stimulating discussions. My thanks also go to Prof. Jonathan Silk who provided very helpful comments on the introduction and to Dr. Oliver von Criegern, Dr. Martin Delhey, Prof. Harunaga Isaacson, Dr. Werner Knobl, Dr. Horst Lasic, Dr. Yoshihiko Nasu, Dr. Péter-Dániel Szántó and Dr. Vincent Tournier who – through remarks, comments and discussions – improved the quality of the critical edition.

I gratefully acknowledge the support received from the Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), which provided the financial framework while this work was begun. Finally, I am very grateful to my husband Ralf for his long-standing help and support and for (sometimes) sharing my interest in Buddhist philosophy.

Schliersee, April 2013

Introduction

Among the copies of Buddhist Sanskrit manuscripts kept at the China Tibetology Research Center (Beijing), Sthiramati's *Pañcaskandhakavibhāṣā* is one of the more important texts. The Center also preserves copies of Vasubandhu's root text, the *Pañcaskandhaka*, which has recently been published in a critical and a diplomatic edition by Li Xuezhong and Ernst Steinkellner.¹ Representing two of the few Abhidharmic works of the Yogācāra school known to be extant in Sanskrit, the texts are significant sources for the technical terminology of this tradition, providing valuable information on the philosophical development and on the process of reshaping the canonical concept of the five constituents (*skandha*), twelve bases (*āyatana*) and eighteen elements (*dhātu*).

As one of the central ideas of Buddhist philosophy, the five *skandha* theory appears to be a well studied concept. However, a thorough investigation of the *Pañcaskandhaka(vibhāṣā)* makes it evident that the concept of the five *skandhas* as it is known from earlier sources changed when it was integrated into the Abhidharmic system of the Yogācāras. The traditional scheme had to be brought in line with new teachings such as the “store mind” (*ālayavijñāna*) or the “notion of ‘I’” (*kliṣṭa-manas*). In the *Pañcaskandhaka(vibhāṣā)* this process of reshaping the *skandha* model is particularly visible.

In contrast to the *Pañcaskandhaka*, which has been referred to in a number of modern publications,² Sthiramati's commentary has been dealt with only sporadically. It has received more attention only recently, when Artemus Engle published his English translation of the

¹ LI and STEINKELLNER 2008. For a review see BUESCHER 2010.

² See the bibliography in LI and STEINKELLNER 2008, 57–62.

Pañcaskandhakavibhāṣā's Tibetan version.³ Prior investigations of the text include a short overview by V. V. Gokhale⁴ and a study of the five *skandhas* by Peter Skilling,⁵ who – among other texts – referred to the Tibetan version of the *Pañcaskandhakavibhāṣā*. A short description of the text is included in Cuong Tu Nguyen's study of Sthiramati's commentary on the 9th chapter of the *Mahāyānasūtrālamkāra*.⁶ Moreover, the *Pañcaskandhakavibhāṣā*'s section on perception (*viññāna*) has been translated on the basis of its Tibetan version into German by Michael Pahlke in his unpublished M.A. thesis. Recently, the same section has been partially rendered (from Sanskrit) into Japanese by Kazunobu Matsuda.⁷

In the light of the *Pañcaskandhakavibhāṣā*'s prominent position in the Buddhist analysis of human nature an examination of the hitherto inaccessible Sanskrit original of the text promises to profoundly enhance our understanding of this topic. The present study therefore aims at providing the basis for future work by offering critical and diplomatic editions of the text preserved in the Sanskrit manuscript of the *Pañcaskandhakavibhāṣā*. The introduction to the present work gives a rough outline of the text, and I plan to publish a series of detailed studies on further aspects of its underlying philosophy, three of which have already appeared.⁸

³ ENGLE 2009, 245–369. For a review see KRAMER 2010.

⁴ GOKHALE 1937.

⁵ SKILLING 1980.

⁶ NGUYEN 1990, 43–45.

⁷ PAHLKE 2000 and MATSUDA 2010.

⁸ KRAMER 2008, 2012, 2013a (forthcoming) and 2013b.

As for Sthiramati, the author of the *Pañcaskandhakavibhāṣā*, the scarce details of his biography transmitted in Chinese and Tibetan sources have already been described in previous publications.⁹ Sthiramati seems to have flourished in the 6th century and to have been active mainly in the Buddhist monastery at Valabhī. He composed a number of commentaries on Abhidharma and Yogācāra treatises.¹⁰

The title *Pañcaskandhakavibhāṣā* for Sthiramati's commentary on the *Pañcaskandhaka* is found at the end of our manuscript (fol. 73b1). The name found at the beginning of the Tibetan translation is *Pañcaskandhaprakaraṇavibhāṣya* (rendered as *Phung po lnga'i rab tu byed pa bye brag tu bshad pa*). Notably, in his *Triṃśikā* commentary (TrBh 120,20) Sthiramati refers to his *Pañcaskandhaka* commentary as *pañcaskandhakopanibandha* ("commentary on the *Pañcaskandhaka*"; in S. Lévi's edition (1925), p. 39,4: *-upanibandha*, BUESCHER 2007, 120,20: *-upanibandhana*).

Historical development of the five *skandha* concept

The concept of the five *skandhas* does not seem to represent the most original way of expressing the constitution of the human being within Buddhist thought. As noted by C. A. F. Rhys Davids and Tilmann Vetter the five *skandha* model is

⁹ See FRAUWALLNER 1994, 395, MEJOR 1991, 90–95, and BUESCHER 2007, vii–viii.

¹⁰ For an overview of the works ascribed to Sthiramati in the Tibetan and Chinese tradition see NGUYEN 1990, 23–83. Nguyen argues strongly in favour of Sthiramati's authorship of the *Kāśyapaparivarta* commentary. For a detailed discussion of the latter's authorship see SILK 2009. BRAARVIG 1993, cxxviii–cxxvii, and BUESCHER 2007, viii, n. 2, suggest Sthiramati as the author of the *Akṣayamatīnirdeśatīkā*.

not very common in some parts of the Pāli canon (and seems to have been inserted later into others), and references to the pair *kāya* and *viññāṇa* as constituents of the person appear to be older than the fivefold system.¹¹ What could also be an old example of the differentiation between physical and mental components of the person in Buddhist sources is found in a passage from the *Dīghanakhasutta*, in which the body (*kāya*) consisting of the four basic elements (*mahābhūta*) is contrasted with feelings (*vedanā*).¹² Why and when the mental side was split up into a fourfold structure is subject to speculation. While Otto Strauss (following F. O. Schrader) suggested that the fragmentation could have been motivated by the desire to create a mental structure analogous to the fourfold physical complex,¹³ Rhys Davids saw the five sense faculties as a possible model for the dissociation of the person into five parts.¹⁴ Another term which is often used to describe the opposite pair of matter and mind in the Buddhist context is *nāmarūpa* (“name and body”), which originates from pre-Buddhist times and seems to have referred to the animate, sentient body in its early utilization in Buddhist literature.¹⁵ In the course of time *nāmarūpa* was brought in line with the five *skandhas*. The second part of the term, *rūpa*, could be easily equalized with *rūpaskandha*, whereas the name – defined in MN I, 53, as feeling (*vedanā*),

¹¹ RHYS DAVIDS 1937, 406–410, and VETTER 2000, 15.

¹² MN I, 500.

¹³ STRAUSS 1925, 270, n. 74.

¹⁴ RHYS DAVIDS 1937, 410.

¹⁵ See LANGER 2001, 27, and SCHMITHAUSEN 2000, 56. For a detailed investigation of this concept see the informative (but as yet unpublished) M.A. thesis of Liudmila Olalde Rico submitted to the University of Heidelberg in 2009 (“Zum Begriff ‘*nāmarūpa*’: Das Individuum im Pāli-Kanon”).

ideation (*saññā*), intention (*cetanā*), contact (*phassa*) and attention (*manasikāra*) – was classified as corresponding to the constituents feeling, ideation, impulses and perception (*viññāṇa*).¹⁶

The earliest stage of development of the five *skandha* model is well documented in a number of *sūtra* passages in the Pāli canon and has been studied in detail by Tilmann Vetter.¹⁷ The latter made accessible all passages of the Vinayaṭṭaka and the main Nikāyas of the Suttapṭṭaka (as they were known to him) mentioning the five *skandhas*. Through his most thorough approach Vetter succeeded in presenting a very precise characterization of the five *skandha* concept as found in the Pāli canon. According to Vetter's findings the original meaning of *rūpa* was limited to the body of a person and did not extend to matter in general. It might have been preferred as an expression for the first *skandha* to other terms for body, as for instance *kāya* or *deha*, because in contrast with other names it has the connotation of being attractive (to the eye) and causing attachment.¹⁸ The second *skandha*, “feeling”, is described in canonical sources as being of three kinds, pleasant, unpleasant and neutral, and as sixfold depending on the six different sense faculties.¹⁹ The meaning of the third *skandha*, “ideation”, is disputed among modern scholars. As Vetter points out, translating the

¹⁶ FRAUWALLNER 1953, 206f., and LANGER 2001, 27f. As noted by the latter *viññāna* is sometimes listed separately and *nāman* is considered to comprise only the three constituents *vedanā*, *saṃjñā*, and *saṃskāra*.

¹⁷ VETTER 2000.

¹⁸ VETTER 2000, 20f.

¹⁹ VETTER 2000, 22, also mentions passages in the canon that seem to refer to *vedanā* as feeling in meditative states only.

term *saṃjñā* as perception or cognition might be misleading in the context of the five *skandhas*. According to Vetter the concept of *saṃjñā* does not refer to sense perception but rather indicates activities like “imagining, interpreting, forming a notion, thinking” (of what is seen, heard, etc.) and can therefore be appropriately translated as “ideation”.²⁰ The meaning of *saṃskāra*, the fourth *skandha*, is particularly difficult to determine. Vetter shows that even in canonical sources the term is used with two connotations. On the one hand it obviously refers to all impermanent objects, on the other it indicates those factors of the person that activate not only speech, body and mind but also life after death. These factors are sometimes enumerated as desire (*rāga*), hatred (*dosa*) and disorientation (*moha*).²¹ In some instances, which according to Vetter represent a younger developmental stage of the *saṃskāra* concept, the six kinds of intention (*cetanā*), referring to the six sense objects, are equated with the *saṃskāras*.²² As a conclusion Vetter suggests to translate the term as “impulses” when it is used in the sense of factors activating something, and as “conditioned things” in a more general meaning.²³ The last item of the five *skandha* model is *viññāna*, which Vetter translates as “sensation”, adding that “(sensory) perception” or “awareness” would also be suitable renderings.²⁴ In its earliest occurrence *viññāna* seems to be a (not totally clear) primary awareness of the sense objects.²⁵ Vetter notes that *viññāna* is also used in a different meaning in

²⁰ VETTER 2000, 24–27.

²¹ VETTER 2000, 37f. and 53.

²² VETTER 2000, 50.

²³ VETTER 2000, 42 and 59.

²⁴ VETTER 2000, 64.

²⁵ *Ibid.*

the canon, namely with the implication of being “the centre of a person that transmigrates and eventually finds release”.²⁶

The further structural development of the five *skandha* model is visible in canonical and post-canonical Abhidharma literature of the Theravādins (e.g. the *Dhātukathā*) and the Sarvāstivādins (e.g. Kātyāyanīputra’s *Jñānaprasthāna*,²⁷ the **Abhidharmasāra*/**Abhidharmahrdayaśāstra*²⁸ of **Dharmaśrī*/**Dharmaśreṣṭhin* or Vasubandhu’s *Abhidharmakośabhāṣya*). In order to provide a systematic presentation of all phenomena the authors combined the five *skandha* model with the twelve bases (*āyatana*) and the eighteen elements (*dhātu*), incorporating the three into each other.²⁹ At a later stage, manifested for instance in the **Abhidharmasāra* and the *Abhidharmakośabhāṣya*, the five *skandhas* were associated with a younger classification of factors describing reality, namely the five “categories” (*vastu*) “matter” (*rūpa*), “mind” (*citta*), “mental factors” (*caitta*), “factors dissociated from mind” (*cittaviprayuktāḥ saṃskārāḥ*) and “the unconditioned” (*asaṃskṛta*).³⁰ The obvious advantage of the *vastu* system was its integration of unconditioned factors, for which there was no room in the model of the five *skandhas* that contain only conditioned entities, and of neither material nor mental factors like “possession” (*prāpti*), “vitality” (*jīvitendriya*) or “birth” (*jāti*). The need of considering these factors in an exhaustive description of reality within the five *skandha* theory led to their inclusion in the category of *saṃskāra*. The reason why the factors dissociated from

²⁶ VETTER 2000, 66.

²⁷ T 1543–1544.

²⁸ T 1550.

²⁹ FRAUWALLNER 1964, 63.

³⁰ FRAUWALLNER 1963, especially pp. 24–28 and 33–36.

mind appear at this particular place was probably the desire to have them listed after the *caittas*, i.e. at the same place as in the system of the five *vastus*.³¹ Another condition that probably favoured the inclusion of the factors dissociated from mind at this place was the multilayered meaning of *saṃskāra* which, as just mentioned, referred not only to “impulses” but also to all “conditioned things” in general. It should be noted that a proper English rendering of the term *saṃskāra* comprising the *caittas* and the *cittaviprayuktāḥ saṃskārāḥ* is very difficult, since its meaning seems to be located somewhere between “impulses” and “all conditioned things”, going beyond the first but not including all of the latter. In contrast to the *cittaviprayuktāḥ saṃskārāḥ*, the unconditioned factors could not possibly be contained in the *skandha* model. The only solution was to present the five *skandhas* in combination with the systems of twelve bases and eighteen elements, which include the unconditioned factors.

The *Abhidharmakośabhāṣya* shows an advanced stage of the combination of the two theories of five *skandhas* and five *vastus*, but it nonetheless does not manifest their complete contraction. When explaining the fourth *skandha* in the *Abhidharmakośabhāṣya*, Vasubandhu mentions that the *caittas* and *cittaviprayuktāḥ saṃskārāḥ* are part of the *saṃskāras*,³² but he treats them in detail in another chapter. The fully developed stage of the integration of the *vastus* into the *skandhas* only becomes visible in the scriptures of the Yogācāra tradition, for instance the *Abhidharmasamuccaya* and the *Pañcaskandhaka*.³³

³¹ FRAUWALLNER 1963, 26.

³² AKBh 11,1.

³³ See FRAUWALLNER 1963, 31f.

The two *skandhas* *rūpa* and *vijñāna* are the categories that underwent the most important modifications during the evolution of the five *skandha* model. In the case of *rūpa*³⁴ the most significant variations appear in connection with descriptions of “matter dependent (*upādāya*) on the four basic elements” which is mentioned in the Pāli *suttas*, but does not seem to be clearly defined there.³⁵ By including the matter of objects into this category the latter was extended to include the whole external world. The explicit distinction of the three constituents of visible matter as colour (*varṇa*), shape (*saṁsthāna*) and “representation” (*vijñapti*)³⁶ also seems to be a later development. While the Vaibhāṣikas seem to have assumed “shape” to be a real entity (*dravya*), the Sautrāntikas (and some Yogācāras, e.g. Sthiramati in his PSkV) stated that it is only a particular arrangement of colour atoms.³⁷ Another innovation to the canonical sources was the integration of invisible and penetrable matter of the kind of “non-representation” (*avijñapti*), which is found in Sarvāstivāda and Yogācāra but not in Theravāda literature, into the category of *rūpa*.³⁸ Within the structures of the *āyatana*s and *dhātu*s the *avijñapti* had to be categorized as an object of the mental faculty after the remaining part of matter was divided

³⁴ A detailed study of the understanding of *rūpa* in canonical and post-canonical sources is presented in KARUNADASA 1989.

³⁵ KARUNADASA 2010, 161.

³⁶ See e.g. PSk 2,11f.

³⁷ See KARUNADASA 2010, 178.

³⁸ See *ibid.* As for canonical sources, the *Saṅgītisutta* (see SaṁSū III.23) also mentions matter that is invisible and penetrable, but it does not specify it as *avijñapti*. According to KARUNADASA 2010, 187, the passage points at the matter of space not at the *avijñapti*. In PSkV 12b3f., however, it is quoted in the context of the explanation of *avijñapti*.

into the ten material *āyatanas* (i.e. five sense faculties and their five objects), and *avijñapti* could neither be brought in line with any of the senses nor with any of the objects. This classification resulted in a contradiction in terms of systematization, because *avijñapti* has been regarded as matter within the *skandha* model and now, as object of the mental faculty, had to be considered a mental construct. Another post-canonical development of the *rūpa* section manifests itself in the atomic theories of the Theravādins and the Sarvāstivādins. While the first refer to the smallest units of matter as *rūpakalāpas* (consisting of *kalāpaṅgas*),³⁹ the latter unite the *dravyaparamāṇus* into *saṃghātaparamāṇus*, i.e. “molecules”.⁴⁰ In the *Pañcaskandhakavibhāṣā* the existence of *paramāṇus* is rejected from the viewpoint of highest reality.⁴¹

The most significant modifications of the five *skandha* model are visible with regard to *viññāna*. It was primarily this category that could be interpreted in ways providing solutions to difficulties in connection with the Buddhist rejection of the unity or continuity of the self. After having rejected a substantial ego centre within the individual, the Buddhists had to explain in which manner a person could still be responsible for his own deeds and how the continuity and coherence of his mental states could be ensured. In the course of finding an appropriate answer to these questions the authors probably drew on concepts of *viññāna* already present in canonical sources, in which it occasionally seems to be regarded as a kind of biological appropriator and the principle of life entering the mother’s womb after conception

³⁹ See KARUNADASA 1989, 142–147.

⁴⁰ See AKBh 52,23 and KARUNADASA 1989, 143.

⁴¹ PSkV 9b6f.

and causing the proto-embryonic matter to be a sensitive and living organism.⁴² The Yogācāras assumed that at least parts of the *viññāna* had to remain in the body even of an Arhat because otherwise he would not be able to stay alive.⁴³ It is because of the necessity of these functions that subliminal forms of mind, like the “store mind” (*ālayaviññāna*) and the “notion of ‘I’” (*kliṣṭamānas*), were introduced, which not only provided a basis of mental activities and a storage of latent mental states but also of the individuality and unity of a person’s mind.

Moreover, *viññāna* seems to have been the category that was considered as *ātman* by common people. The strong emphasis placed on *viññāna* in Sthiramati’s times is evident, for instance, when he states that ordinary people – those who have not fully perceived reality – regard *viññāna* as the self (*ātman*), whereas they view the other four *skandhas* as something belonging to the perceiving subject, as “mine” (*ātmīya*).⁴⁴ Interestingly, Sthiramati also mentions alternative concepts of the self, for example that of the Sāṅkhya tradition. According to his understanding, the Sāṅkhyas only regard *rūpaskandha* as *ātmīya*, and all the other four *skandhas* as *ātman*. He thus claims that for the Sāṅkhyas the self is not only identical to *viññāna* but also consists of the factors accompanying the mind.⁴⁵ Moreover, Sthiramati explains that the self assumed by the Jainas (*nirgrantha*) is characterized by “knowing” (*jñāna*), whereas the Vaiśeṣikas regard the

⁴² On this process see SCHMITHAUSEN 1987, 37. On the function of *viññāna* as the principle of biological appropriation in general see LANGER 2001.

⁴³ See SCHMITHAUSEN 1987, 81–84.

⁴⁴ PSkV 2a4f. The same idea is found in ASBh 1,19.

⁴⁵ PSkV 32a1f.

self to be the agent of seeing, experiencing, conceptualizing, etc.⁴⁶

In the light of the broad range of functions which were ascribed to the concept of *vijñāna* a proper English translation of the term seems hardly possible. In a very loose sense, for instance when referring to *vijñāna* as the counterpart of *rūpa* or as the general heading for the *vijñāna* section of Abhidharmic works like the *Pañcaskandhaka*, rendering it as “mind” seems appropriate. However, when specific aspects of *vijñāna* are described, the term has to be translated as “perception”, “cognition”, “sensation”⁴⁷ or sometimes possibly also as “consciousness”.

Overview of the contents of the *Pañcaskandhaka-vibhāṣā*

By composing the *Pañcaskandhaka* Vasubandhu produced a handy manual on the five constituents of the person (*skandha*) as understood from the viewpoint of the Yogācāras. The conciseness of the work, extending to merely seven manuscript folios, was motivated, according to the commentator Sthiramati, by the intention to meet the particular needs of its potential readers: lay followers who do not have enough time to read extensive treatises because of their various duties and monks immersed in contemplation who should not be distracted by studying lengthy works.⁴⁸ In contrast to the briefness of Vasubandhu’s work, Sthiramati produced an extensive commentary ten times longer than the root-text. In the following an outline of the contents of

⁴⁶ PSkV 32a3–5.

⁴⁷ VETTER 2000, 64.

⁴⁸ PSkV 1b3f.

the commentary is presented in the form of a descriptive analysis. Corresponding passages in the *Pañcaskandhaka* are noted in square brackets.

Descriptive analysis

1 Introduction (1b1–3a1)

1.1 Obeisance and reasons for composing the text (1b1–2a3)

1.2 Reasons for the number of the *skandhas* (2a3–2b3)

1.3 Reasons for the order of the *skandhas* (2b3–3a1)

2 Explanation of the five *skandhas* (3a1–61a1) [PSk 1,6–17,12]

2.1 Matter (*rūpa*) (3a1–14b2) [PSk 1,6–3,9]

2.1.1 Etymological and grammatical explanation of *rūpaskandha* (3a1–3b2)

2.1.2 Matter of the four basic elements (*mahābhūta*) and matter dependent (*upādāya*) on them (3b2–14a5) [PSk 1,6–3,9]

2.1.2.1 Is the question “What is matter?” not incoherent? (3b2–4)

2.1.2.2 Meaning of the term “basic elements” (3b4–4a1)

2.1.2.3 Number of the basic elements; space is not a basic element (4a2–4b1)

2.1.2.4 Relation between the basic elements and matter dependent on them (4b1–6)

2.1.2.5 Definitions of the four basic elements, their effects (*karman*) and their own nature (*svabhāva*) (4b6–6a2)

2.1.2.5.1 Meaning of the term *dhātu* (4b6–5a3)

2.1.2.5.2 Earth (5a3–4)

2.1.2.5.3 Water (5a4–5)

2.1.2.5.4 Fire (5a5)

2.1.2.5.5 Wind (5a5–5b1)

2.1.2.5.6 Effects and “own nature” of the four basic elements (5b1–6a2)

- 2.1.2.6 Definition of matter dependent on the basic elements (6a2–14a5) [PSk 2,3–3,9]
 - 2.1.2.6.1 Sense faculties (6a2–7a2)
 - 2.1.2.6.1.1 General remarks (6a2–3)
 - 2.1.2.6.1.2 Sense of sight (6a3–5)
 - 2.1.2.6.1.3 Pellucid matter (*rūpaprasāda*) (6a5–7a2)
 - 2.1.2.6.2 Objects of the sense faculties (7a2–11b6)
 - 2.1.2.6.2.1 General remarks (7a2–4)
 - 2.1.2.6.2.2 Visible matter: colour, shape, “representation” (*vijñapti*) (7a4–9b1)
 - 2.1.2.6.2.3 Sound (9b1–6)
 - 2.1.2.6.2.4 Odour (9b6–10a2)
 - 2.1.2.6.2.5 Taste (10a2–3)
 - 2.1.2.6.2.6 Tangible objects (10a3–11b6)
 - 2.1.2.6.3 “Non-representation” (*avijñapti*) (11b6–14a5)
 - 2.1.2.6.3.1 Definition (11b6–12a2)
 - 2.1.2.6.3.2 Different kinds of *avijñapti* (12a2–12b2)
 - 2.1.2.6.3.2.1 The *avijñapti* of the sphere of sensual pleasures (12a2–6)
 - 2.1.2.6.3.2.2 The *avijñapti* of the material sphere (*rūpadhātu*) and pure (*anāsrava*) *avijñapti* (12a6–12b2)
 - 2.1.2.6.3.3 *Avijñapti* being invisible (*anidarśana*) and penetrable (*apratigha*) (12b2–4)
 - 2.1.2.6.3.4 Additional remarks on the *avijñapti* belonging to *kāmadhātu*, the *avijñapti* belonging to *rūpadhātu*, and the pure *avijñapti* (12b4–14a5)
- 2.1.3 Reasons for the term *rūpa* (14a5–14b2)
- 2.2 Feeling (*vedanā*) (14b2–16b6) [PSk 3,10–13]
 - 2.2.1 Definition (14b2–4)
 - 2.2.2 The neither pleasant nor unpleasant feeling (14b4–6)
 - 2.2.3 Theories (of other scholars) on what feeling is (14b6–15b1)
 - 2.2.3.1 Feeling as experiencing contact (14b6–15a6)

- 2.2.3.2 Feeling as experiencing ripening results (15a6–15b1)
- 2.2.4 Pleasant and unpleasant feeling (15b1–16a3)
 - 2.2.4.1 Pleasant feeling (15b1–5)
 - 2.2.4.2 Unpleasant feeling (15b5–16a3)
- 2.2.5 Other classifications of feeling (16a3–16b6)
- 2.3 Ideation (*saṃjñā*) (16b6–18a1) [PSk 4,1f.]
 - 2.3.1 Definition (16b6–17a4)
 - 2.3.2 Different kinds (17a4–18a1)
 - 2.3.2.1 with regard to the basis (17a4–5)
 - 2.3.2.2 with regard to the object (17a5–18a1)
- 2.4 Impulses [and factors dissociated from mind] (*saṃskāra*) (18a1–48b3) [PSk 4,3–16,6]
 - 2.4.1 Definition (18a1–18b5) [PSk 4,3f.]
 - 2.4.2 Factors associated with mind (*caitasikā dharmāḥ*) (18b5–41a2) [PSk 4,5–13,10]
 - 2.4.2.1 Definition and arrangement (18b5–19b6) [PSk 4,5–5,3]
 - 2.4.2.2 Explanation of each factor (20a1–41a2) [PSk 5,4–13,10]
 - 2.4.2.2.1 Universal (*sarvatraga*) factors (20a1–21a3) [PSk 5,4–7]
 - 2.4.2.2.1.1 Contact (*sparsā*) (20a1–6)
 - 2.4.2.2.1.2 Attention (*manaskāra*) (20a6–20b4)
 - 2.4.2.2.1.3 Intention (*cetanā*) (20b4–21a3)
 - 2.4.2.2.2 Factors bound to certain objects (*pratiniyataviṣaya*) (21a3–22b6) [PSk 5,8–6,4]
 - 2.4.2.2.2.1 Wish (*chanda*) (21a3–6)
 - 2.4.2.2.2.2 Conviction (*adhimokṣa*) (21a6–21b3)
 - 2.4.2.2.2.3 Mindfulness (*smṛti*) (21b3–6)
 - 2.4.2.2.2.4 Absorption (*samādhi*) (21b6–22a5)
 - 2.4.2.2.2.5 Discrimination (*prajñā*) (22a5–22b6)
 - 2.4.2.2.3 Beneficial (*kuśala*) factors (22b6–29a1) [PSk 6,5–7,12]
 - 2.4.2.2.3.1 Trust (*śraddhā*) (22b6–25a4)
 - 2.4.2.2.3.2 Shame in relation to oneself (*hrī*) (25a4–25b2)

- 2.4.2.2.3.3 Shame in relation to others (*apatrāpya*) (25b2–5)
- 2.4.2.2.3.4 Absence of craving (*alobha*) (25b5–26a3)
- 2.4.2.2.3.5 Absence of hatred (*adveṣa*) (26a3–5)
- 2.4.2.2.3.6 Absence of delusion (*amoha*) (26a5–26b4)
- 2.4.2.2.3.7 Energy (*vīrya*) (26b4–27a2)
- 2.4.2.2.3.8 Ease (*prasrabdhi*) (27a2–27b2)
- 2.4.2.2.3.9 Care (*apramāda*) (27b2–28a4)
- 2.4.2.2.3.10 Equanimity (*upekṣā*) (28a4–28b5)
- 2.4.2.2.3.11 Non-harming (*avihiṃsā*) (28b5–29a1)
- 2.4.2.2.4 Contaminations (*kleśa*) (29a1–36a5) [PSk 7,13–10,9]
 - 2.4.2.2.4.1 Passion (*rāga*) (29a1–29b2)
 - 2.4.2.2.4.2 Enmity (*pratigha*) (29b2–6)
 - 2.4.2.2.4.3 Pride (*māna*) (29b6–31a5)
 - 2.4.2.2.4.3.1 General definition (29b6–30a4)
 - 2.4.2.2.4.3.2. Explanation of each factor (30a4–31a5)
 - 2.4.2.2.4.3.2.1 Pride (*māna*) (30a4–5)
 - 2.4.2.2.4.3.2.2 Great pride (*atimāna*) (30a5–6)
 - 2.4.2.2.4.3.2.3 Pride greater than pride (*mānātimāna*) (30a6–30b1)
 - 2.4.2.2.4.3.2.4 Notion “I am [this *skandha*]” (*asmimāna*) (30b1–3)
 - 2.4.2.2.4.3.2.5 Extreme pride (*abhimāna*) (30b3–6)
 - 2.4.2.2.4.3.2.6 Pride of not enough [modesty] (*ūnamāna*) (30b6–31a2)
 - 2.4.2.2.4.3.2.7 False pride (*mithyāmāna*) (31a2–5)
 - 2.4.2.2.4.4 Ignorance (*avidyā*) (31a5–31b2)
 - 2.4.2.2.4.5 [Wrong] view (*drṣṭi*) (31b2–36a1)
 - 2.4.2.2.4.5.1 General definition (31b2–4)
 - 2.4.2.2.4.5.2 Explanation of each factor (31b4–36a1)
 - 2.4.2.2.4.5.2.1 View of the five *skandhas* [as being the self] (*satkāyadrṣṭi*) (31b4–34b6)

- 2.4.2.2.4.5.2.2 View of extremes (*antagrāhadṛṣṭi*) (34b6–35a3)
- 2.4.2.2.4.5.2.3 Wrong view (*mithyādrṣṭi*) (35a3–5)
- 2.4.2.2.4.5.2.4 Clinging to views (*dṛṣṭiparāmarśa*) (35a5–35b2)
- 2.4.2.2.4.5.2.5 Clinging to morality and observances (*śīlavrataparāmarśa*) (35b2–36a1)
- 2.4.2.2.4.6 Doubt (*vicikitsā*) (36a1–2)
- 2.4.2.2.4.7 Which of the *kleśas* are conceptualized and which are innate? (36a2–5)
- 2.4.2.2.5 Secondary contaminations (*upakleśa*) (36a5–39b6) [PSk 10,10–13,4]
 - 2.4.2.2.5.1 Wrath (*krodha*) (36a5–36b2)
 - 2.4.2.2.5.2 Resentment (*upanāha*) (36b2–4)
 - 2.4.2.2.5.3 Concealment (*mrakṣa*) (36b4–6)
 - 2.4.2.2.5.4 Contentiousness (*pradāśa*) (36b6–37a3)
 - 2.4.2.2.5.5 Envy (*īrṣyā*) (37a3–4)
 - 2.4.2.2.5.6 Avarice (*mātsarya*) (37a4–37b1)
 - 2.4.2.2.5.7 Deceit (*māyā*) (37b1–4)
 - 2.4.2.2.5.8 Guile (*śāṭhya*) (37b4–38a2)
 - 2.4.2.2.5.9 Conceit (*mada*) (38a2–5)
 - 2.4.2.2.5.10 Harming (*vihiṃsā*) (38a5–38b2)
 - 2.4.2.2.5.11 Shamelessness in relation to oneself (*āhrīkyā*) (38b2–3)
 - 2.4.2.2.5.12 Shamelessness in relation to others (*anapatrāpya*) (38b3–5)
 - 2.4.2.2.5.13 Dullness (*styāna*) (38b6–39a1)
 - 2.4.2.2.5.14 Excitement (*auddhatya*) (39a1–3)
 - 2.4.2.2.5.15 Lack of trust (*āśraddhya*) (39a3–5)
 - 2.4.2.2.5.16 Idleness (*kausīdya*) (39a5–39b1)
 - 2.4.2.2.5.17 Carelessness (*pramāda*) (39b1–2)
 - 2.4.2.2.5.18 Loss of mindfulness (*muṣitasmr̥titā*) (39b2–3)
 - 2.4.2.2.5.19 Distraction (*vikṣepa*) (39b3–4)

- 2.4.2.2.5.20 Absence of mindfulness (*asamprajanya*) (39b4–6)
- 2.4.2.2.6 Factors that may be beneficial, unbeneficial, or neutral (39b6–41a2) [PSk 13,5–10]
 - 2.4.2.2.6.1 Regret (*kaukr̥tya*) (39b6–40a4)
 - 2.4.2.2.6.2 Languor (*middha*) (40a4–40b2)
 - 2.4.2.2.6.3 Rough examination (*vitarka*) (40b2–6)
 - 2.4.2.2.6.4 Subtle investigation (*vicāra*) (40b6–41a2)
- 2.4.3 Factors dissociated from mind (*cittaviprayukta*) (41a2–48b3) [PSk 13,11–16,6]
 - 2.4.3.1 Definition (41a2–41b2)
 - 2.4.3.2 Explanation of each factor (41b2–48b2)
 - 2.4.3.2.1 Possession (*prāpti*) (41b2–42a2)
 - 2.4.3.2.2 Equipoise of non-conception (*asaṃjñīsamāpatti*) (42a2–42b6)
 - 2.4.3.2.3 Equipoise of cessation (*nirodhasamāpatti*) (42b6–44a2)
 - 2.4.3.2.4 State of non-conception (*āsaṃjñika*) (44a3–44b1)
 - 2.4.3.2.5 Vitality (*jīvitendriya*) (44b1–45a1)
 - 2.4.3.2.6 Homogeneous character (*nikāyasabhāgatā*) (45a1–3)
 - 2.4.3.2.7 Birth (*jāti*) (45a3–6)
 - 2.4.3.2.8 Senescence (*jarā*) (45a6–45b4)
 - 2.4.3.2.9 Continuance (*sthiti*) (45b4–5)
 - 2.4.3.2.10 Impermanence (*anityatā*) (45b5–46a6)
 - 2.4.3.2.11 Sets of names (*nāmakāya*) (46a6–46b2)
 - 2.4.3.2.12 Sets of phrases (*padakāya*) (46b2–6)
 - 2.4.3.2.13 Sets of syllables (*vyañjanakāya*) (46b6–47b3)
 - 2.4.3.2.14 Nature of an ordinary person (*prthagjanatva*) (47b3–6)
 - 2.4.3.2.15 Occurrence (*pravṛtti*) (47b6)
 - 2.4.3.2.16 Distinction (*pratiniyama*) (48a1–2)
 - 2.4.3.2.17 Correspondence (*yoga*) (48a2–3)

- 2.4.3.2.18 Rapidity (*java*) (48a3)
- 2.4.3.2.19 Sequence (*anukrama*) (48a3–4)
- 2.4.3.2.20 Time (*kāla*) (48a4–5)
- 2.4.3.2.21 Region (*deśa*) (48a5–48b1)
- 2.4.3.2.22 Number (*saṃkhyā*) (48b1–2)
- 2.4.3.2.23 Assemblage (*sāmagrī*) (48b2)
- 2.4.3.3 Concluding sentence (48b2–3)
- 2.5 Perception (*vijñāna*) (48b3–60a3) [PSk 16,7–17,10]
 - 2.5.1 Actual perception (*pravṛttivijñāna*) (48b3–6) [PSk 16,7]
 - 2.5.2 Synonyms (48b6–49a5) [PSk 16,7f.]
 - 2.5.3 Store mind (*ālayavijñāna*) (49a5–59a5) [PSk 16,8–17,6]
 - 2.5.3.1 Why is it called *citta*? (49a5–6)
 - 2.5.3.2 Four conditions (*pratyaya*) for the arising of conditioned factors (49a6–49b4)
 - 2.5.3.3 Stages of perception and its effects on the *ālayavijñāna* (49b4–50a3)
 - 2.5.3.4 *Ālayavijñāna* as cause and effect (50a3–6)
 - 2.5.3.5 Differences between the *ālayavijñāna* and the *pravṛttivijñānas* (50a6–51a4)
 - 2.5.3.5.1 Object and mode [of apprehending it] are not determinable (50a6–50b4)
 - 2.5.3.5.2 Being of only one kind (50b4–6)
 - 2.5.3.5.3 Being existent without interruption (50b6–51a4)
 - 2.5.3.6 Proofs for the existence of *ālayavijñāna* (51a4–57b5)
 - 2.5.3.6.1 Scriptural sources (51a4–51b1)
 - 2.5.3.6.2 Reasoning (51b1–57b5)
 - 2.5.3.6.2.1 *Pravṛttivijñānas* arise again after unconscious contemplative states (51b1–54a6)
 - 2.5.3.6.2.2 *Pravṛttivijñānas* have different modes [of apprehension] (*prakāra*) depending on different kinds of object conditions (*ālambanapratyaya*) (54a6–55a6)
 - 2.5.3.6.2.3 *Pravṛttivijñānas* arise again after other unconscious states like sleep or a swoon (55a6–55b2)

- 2.5.3.6.2.4 Without the *ālayavijñāna* arising and ceasing in *saṃsāra* would not be possible (55b2–57b5)
- 2.5.3.7 Reasons for the name *ālayavijñāna* (57b5–58b2)
- 2.5.3.8 *Ādānavijñāna* as a synonym (58b2–59a5)
- 2.5.4 Notion of “I” (*kliṣṭaṃ manaḥ*) (59a5–60a3) [PSk 17,7–10]
 - 2.5.4.1 Definition and object (59a5–59b5)
 - 2.5.4.2 States where it is present (59b5–60a3)
- 2.6 Reasons for the name *skandha* (60a3–61a1) [PSk 17,11f.]
- 3 Explanation of the twelve bases (*āyatana*) (61a1–64a6) [PSk 18,1–19,8]
 - 3.1 The first ten bases correspond to *rūpaskandha* (61a1–61b1)
 - 3.2 Mental faculty (*manaāyatana*) (61b1–2)
 - 3.3 The entities (*dharma*) (61b2–64a1)
 - 3.3.1 Definition (61b2–3)
 - 3.3.2 The unconditioned entities (*asaṃskṛta*) (61b3–64a1)
 - 3.3.2.1 Definition (61b3–5)
 - 3.3.2.2 Definition of each *asaṃskṛta* (61b5–64a1)
 - 3.3.2.2.1 Space (*ākāśa*) (61b5–6)
 - 3.3.2.2.2 Cessation not resulting from consideration (*apratisaṃkhyānirodha*) (62a1–62b6)
 - 3.3.2.2.3 Cessation resulting from consideration (*pratisaṃkhyānirodha*) (62b6–63b3)
 - 3.3.2.2.4 True reality (*tathatā*) (63b3–64a1)
 - 3.4 Reasons for the name *āyatana* (64a1–6)
- 4 Explanation of the eighteen elements (*dhātu*) (64a6–65b4) [PSk 19,10–20,9]
 - 4.1 Definition (64a6–64b1)
 - 4.2 Ten *dhātus* correspond to *rūpaskandha* and to ten *āyatanas* and *dharmadhātu* corresponds to *dharmāyatana* (64b1–5)

- 4.3 The six *vijñānadhātus* and their relation to *manodhātu* (64b5–65a5)
- 4.4 Relations between the *skandhas*, *āyatanas* and *dhātus* (65a5–65b3)
- 4.5 Reasons for the name *dhātu* (65b3–4)
- 5 Reasons for teaching the *skandhas*, *āyatanas*, and *dhātus* (65b4–67a4) [PSk 20,10–12]
 - 5.1 Definition of the antidotes for three types of belief in a self (65b4–66a3)
 - 5.2 Explanation of each belief (66a3–67a4)
 - 5.2.1 Belief in a unity (66a3–66b3)
 - 5.2.2 Belief in an experiencer (66b4–67a1)
 - 5.2.3 Belief in an agent (67a1–4)
- 6 *Mātrkā* of qualities (67a4–73b1) [PSk 20,13–23,8]
 - 6.1 Material (*rūpin*) – immaterial (*arūpin*) (67a4–67b4)
 - 6.2 Visible (*sanidarśana*) – invisible (*anidarśana*) (67b4–68a1)
 - 6.3 Impenetrable (*sapratigha*) – penetrable (*apratigha*) (68a1–68b1)
 - 6.4 Impure (*sāsrava*) – pure (*anāsrava*) (68b1–69a2)
 - 6.5 Belonging to [the sphere of] sensual pleasures/to the material [sphere]/to the immaterial [sphere] (*kāma-/rūpa-/ārūpya-pratisaṃyukta*) – not belonging to [any of the three spheres] (*apratisaṃyukta*)⁴⁹ (69a2–69b6)
 - 6.6 Beneficial (*kuśala*) – unbeneficial (*akuśala*) – neutral (*avyākṛta*) (69b6–70b3)
 - 6.7 Internal (*ādhyātmika*) – external (*bāhya*) (70b3–71b1)
 - 6.8 Having an object (*sālambana*) – having no object (*anālambana*) (71b1–5)

⁴⁹ After this category the root text of the PSk continues with the categories *skandhasaṅgrhīta* and *upādānasaṅgrhīta* (see PSk 22,1f.).

6.9 Having a conception (*vikalpaka*)⁵⁰ – having no conception (*avikalpaka*) (71b5–72a4)

6.10 Appropriated (*upātta*) – not appropriated (*anupātta*) (72a4–72b5)

6.11 Similar (*sabhāga*) – similar to itself (*tatsabhāga*) (72b5–73b1)

7 Concluding matter (73b1–5) [PSk 23,9f.]

Chinese and Tibetan translations of the *Pañcaskandhakavibhāṣā* and other commentaries on the *Pañcaskandhaka*

A Chinese version of a *Pañcaskandhaka* commentary ascribed to Sthiramati which bears the title *Dasheng guang wu yun lun* (大乘廣五蘊論) is available in the Taishō edition of the canon as no. 1613. However, this text is not a direct translation of the *Pañcaskandhakavibhāṣā*, as it is much shorter and its contents do not correspond to the Sanskrit and the Tibetan versions of the *Pañcaskandhakavibhāṣā*.

A Tibetan translation of the *Pañcaskandhakavibhāṣā* is preserved in the Tibetan bsTan 'gyur (Peking 5567, Derge 4066). The Tibetan Buddhist Resource Center (TBRC) holds scans from a microfilm copy of an *dbu med* manuscript of the Tibetan translation written prior to 1642 and originally kept at the library of Drepung monastery.⁵¹ Jinamitra, Śīlendra-bodhi, Dānaśīla and Ye shes sde are listed as translators.

Apart from Sthiramati's *Pañcaskandhakavibhāṣā* two other commentaries on the *Pañcaskandhaka* are available

⁵⁰ In PSk 22,12 this category is listed as *savikalpa*.

⁵¹ Information received from the late Gene Smith (e-mail of 10th October 2009). The text is catalogued under the reference number W1CZ1271 within the TBRC database.

in Tibetan translation: the *Pañcaskandhavivarāṇa* by Guṇa-prabha (P 5568) and the *Pañcaskandhabhāṣya* by *Pṛthivī-bandhu⁵² (P 5569).

Editorial policy

The editorial methodology applied for the editions presented below in volumes 1 and 2 of the present work follows very closely the procedure described in STEINKELLNER, KRASSER and LASIC (2005, Part I, xlix–lx, and Part II, xxxvii–xxxviii), in LI and STEINKELLNER (2008, xxiii–xxv) and in TOMABECHI (2009, lx–lxiv). The editions of the Sanskrit text of the *Pañcaskandhakavibhāṣā* are based on the *codex unicus* preserved at the China Tibetology Research Center. In order to prepare the critical edition of the text its Tibetan translation and various related works have been consulted, including the *Yogācārabhūmi*, the *Abhidharmakośabhāṣya* and the *Abhidharmakośavyākhyā*, the *Abhidharmasamuccaya* and the *Abhidharmasamuccayabhāṣya* as well as the *Triṃśikā-vijñaptibhāṣya*. The parallels and corresponding passages in these texts are reported in the first apparatus. It was not my intention, however, to provide a comprehensive list of all available parallels. I have normally restricted the listing of parallels to those important for supporting the chosen reading in the critical text or those of interest for a content-related comparison. Thus, the apparatus does not claim to be exhaustive. I hope to examine the interdependencies of the texts and their relationships in future studies and to be able to supply further evidence of textual parallels.

⁵² On the name of the author of the *Pañcaskandhabhāṣya* see SCHMITHAUSEN 1987, 575f.

For the Tibetan translation the Peking and Derge editions have been compared and deviations from the Sanskrit text are reported in the second apparatus. Variations in the Tibetan have only been recorded if they represent major differences or if they were considered important for the reading of the Sanskrit text. In cases where the Tibetan clearly contains additional expressions or phrases the latter are reported as “added” (i.e. “T add.”). If, however, the Tibetan shows a different wording (but no obvious additions) it is marked as “T for”. In many of these instances it remains unclear what the reasons of the Tibetan translator might have been to opt for a certain unusual rendering. It could have been chosen on purpose, it might reflect a misunderstanding on the translator’s part, or the Sanskrit text available to him might have been considerably different from our manuscript. For this reason the abbreviation “T for” is sometimes to be understood as “T instead of”. The manuscript of the Tibetan translation mentioned above (abbreviated in the notes as T_M) has also been consulted but is usually only quoted if its reading is closer to the Sanskrit text than Peking and Derge, which is indeed the case in several instances.

For the sake of retaining the benefits of a romanized version alongside the use of the Devanāgarī script in the critical edition, I have split up as many words as possible. While this method was introduced by previous authors in this series, it might be considered inappropriate by some readers due to the unusually high number of *virāmas*. Nevertheless I decided to keep it because of its overall usefulness in making the edition more reader-friendly.⁵³

⁵³ There is one case to be found in the edition in which I had to refrain from word separation since the ligature in question could not be broken up for technical reasons (fol. 11b4: °*tvācchla*°).

Conventions

1 Conventions for the text

- Folio numbers of the Sanskrit manuscript and the Tibetan translation in the Peking edition are given in the inner margin.
- Line numbers of the Sanskrit manuscript folios are given as subscript numerals.
- Names and expressions referring to persons or texts are underlined.
- Words from the root text (i.e. the *Pañcaskandhaka*) commented on are marked in bold face on their first occurrence.
- References to the root text are given in the outer margin.
- Punctuation and division into paragraphs is editorial; the punctuation marks being used comprise *daṇḍas*, half-*daṇḍas* (= commas) and dashes.
- *Daṇḍas* in the manuscript with no syntactical meaning are not indicated.
- *Avagrahas* are mostly editorial, only some being written in the manuscript.
- Orthographical variants not reported are:
 - gemination of consonants after *-r*
 - degemination of *t* before *-v*
 - non-application of *sandhi*
 - non-occurrence of *avagraha*
- The classical rules of *sandhi* have been consistently applied without reporting the actual readings of the manuscript.
- The use of *anusvāra* has been standardized: *anusvāra* is used only at word-endings or before *y, r, l, v, ś, ṣ, s* and *h*; other *anusvāras* have been replaced with the corresponding class nasal.

2 Conventions for the apparatus

2.1 Two kinds of apparatuses

Two apparatuses are attached to the critical edition:

- The first reports corresponding passages (marked with “cf.”). Pairs of superscript letters mark the beginning and end of a passage.
- The second, critical apparatus, is positive. The entry begins with the preferred reading followed by an argument in parentheses if the emendation is not evident. A colon marks the end of the lemma and its support. After the colon the variants are presented. Deviations in the Tibetan translation are also reported. Reference is to the lines of the page above and the location is indicated by a superscript asterisk. References to the same line are separated by a small centred circle.

2.2 *Sigla and abbreviations*

add.	added in
cf.	confer
em.	emended
Ms	manuscript
n.e.	no equivalent in
om.	omitted in
T	Tibetan translation (Peking and Derge bsTan 'gyur)
T _{Ms}	Tibetan translation preserved in a manuscript from Drepung
8a*	additional folio 8a
8b*	additional folio 8b

2.3 *Editorial signs*

- illegible part of an *akṣara*
- .. illegible *akṣara*
- * *virāma*
- lacking *virāma*
- ⟨⟩ contain added *akṣara*(s) in the Ms
- ⟨⟩ contain emendational addition
- { } contain *akṣara*(s) deleted by means of one or two strokes (written above the *akṣara*)
- { } contain *akṣara*(s) deleted by means of erasure

- / *daṇḍa*
- ⊙ string-hole
- × empty space in the manuscript equivalent to the size of approximately one *akṣara*
- | line-filling sign in the form of a slashed *daṇḍa* at the end of lines or before string-holes
- § other line-filling signs (of which there are three kinds in the manuscript)⁵⁴
- ᳚ sign for *siddham*

⁵⁴ See KRAMER 2013a, 313.

Bibliography

Primary sources

- AKBh *Abhidharmakośabhāṣya* (Vasubandhu), ed. by P. Pradhan, Patna: K. P. Jayaswal Research Institute 1967.
- AKBhTT *Abhidharmakośabhāṣyaṭīkā Tattvārthā* (Sthiramati), manuscript.
- AKTU *Abhidharmakośaṭīkā Upāyikā* (Śamathadeva), P 5595.
- AKVy *Spuṭārthā Abhidharmakośavyākhyā* (Yaśomitra), ed. by U. Wogihara, Tokyo: Sankibo Buddhist Bookstore 1971 (reprint; first published in 1932–1936).
- AS *Abhidharmasamuccaya* (Asaṅga), ed. by V. V. Gokhale, “Fragments from the Abhidharmasamuccaya of Asaṅga,” *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society* 23 (1947), pp. 13–38.
- *AS Passages of AS retranslated into Sanskrit (from the Tibetan and Chinese translations) in P. Pradhan (ed.), Santiniketan: Visva-Bharati 1950.
- ASBh *Abhidharmasamuccayabhāṣya* (Buddhasiṃha or Jinaputra), ed. by N. Tatia, Patna: K. P. Jayaswal Research Institute 1976.
- AS_T Tibetan translation of AS, P 5550.
- BimbSū *Bimbāsārasūtra*, ed. by E. Waldschmidt in *Bruchstücke buddhistischer Sūtras aus dem zentralasiatischen Sanskritkanon I*, Leipzig: Brockhaus 1932.
- BoBh *Bodhisattvabhūmi*, ed. by N. Dutt, Patna: K.P. Jayaswal Research Institute 1966.
- D Derge.
- DhvaSū *Dhvajāgrasūtra*, ed. by P. Skilling in *Mahāsūtras: Great Discourses of the Buddha*, vol. 1, Oxford: The Pali Text Society 1994.
- DN *Dīghanikāya*.
- MAVṬ *Madhyāntavibhāgaṭīkā* (Sthiramati), ed. by S. Yamaguchi, Nagoya: Librairie Hajinkaku 1934.
- MN *Majjhimanikāya*.
- NA **Nyāyānusāra*, T 1562.
- P Peking.

- PSk *Pañcaskandhaka* (Vasubandhu), ed. by X. Li and E. Stein-kellner, Beijing/Vienna: China Tibetology Publishing House/ Austrian Academy of Sciences Press 2008.
- PSkV *Pañcaskandhakavibhāṣā* (Sthiramati), manuscript, 73 fols.
- PSVy *Pratītyasamutpādavyākhyā*⁵⁵ (Vasubandhu), P 5496.
- Samdh *Samdhinirmocanasūtra*, ed. by É. Lamotte, Louvain: Bureaux du Recueil 1935.
- SaṅSū *Saṅgītisūtra*, ed. by V. Stache-Rosen, Berlin: Akademie-Verlag 1968.
- SN *Samyuttanikāya*.
- ŚPS *Śatapañcāśatka* (Māṭrceṭa), ed. by S. Bailey, Cambridge: Cambridge University Press 1951.
- T Taishō.
- TrBh *Triṃśikāvijñaptibhāṣya*, see BUESCHER 2007.
- Uv *Udānavarga*, ed. by F. Bernhard, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1965.
- Y *Yogācārabhūmi*, ed. by V. Bhattacharya, Calcutta: University of Calcutta 1957.

Secondary sources

- BRAARVIG, Jens 1993. *Akṣayamatīrdeśasūtra*. Vol. 2, Oslo: Solum.
- BUESCHER, Hartmut 2007. *Sthiramati's Triṃśikāvijñaptibhāṣya*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- 2010. “Review Article: Vasubandhu's *Pañcaskandhaka*.” *Indo-Iranian Journal* 53, pp. 331–358.
- ENGLE, Artemus B. 2009. *The Inner Science of Buddhist Practice: Vasubandhu's Summary of the Five Heaps with Commentary by Sthiramati*. Ithaca: Snow Lion Publications.
- FRAUWALLNER, Erich 1953. *Geschichte der indischen Philosophie*. Vol. 1, Salzburg: Otto Müller Verlag.
- 1963. “Abhidharma-Studien: I. *Pañcaskandhakam* und *Pañcavastukam*.” *Wiener Zeitschrift für die Kunde Süd- und Ostasiens* 7, pp. 20–36.

⁵⁵ On the title see SCHMITHAUSEN 1987, 576.

- 1964. “Abhidharma-Studien: II. Die kanonischen Abhidharma-Werke.” *Wiener Zeitschrift für die Kunde Süd- und Ostasiens* 8, pp. 59–99.
- 1994. *Die Philosophie des Buddhismus*. Berlin: Akademie Verlag (first published in 1956).
- GOKHALE, V. V. 1937. “The Pañcaskandhaka by Vasubandhu and Its Commentary by Sthiramati.” *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 18, pp. 276–286.
- KARUNADASA, Y. 1989. *Buddhist Analysis of Matter*. Singapore: The Buddhist Research Society (first published in 1967 in Colombo).
- 2010. *The Theravāda Abhidhamma: Its Inquiry into the Nature of Conditioned Reality*. Hong Kong: Centre of Buddhist Studies, The University of Hong Kong.
- KRAMER, Jowita 2008. “On Sthiramati’s *Pañcaskandhakavibhāṣā*: A Preliminary Survey.” *Nagoya Studies in Indian Culture and Buddhism: Sambhāṣā* 27, pp. 149–171.
- 2010. Review of Artemus B. Engle, *The Inner Science of Buddhist Practice*, The Tsadra Foundation Series, Ithaca: Snow Lion 2009. *Indo-Iranian Journal* 53, pp. 359–366.
- 2012. “Descriptions of ‘Feeling’ (*Vedanā*), ‘Ideation’ (*Samjñā*), and ‘the Unconditioned’ (*Asamskrta*) in Vasubandhu’s *Pañcaskandhaka* and Sthiramati’s *Pañcaskandhakavibhāṣā*.” *Rocznik Orientalistyczny* 65 (1), pp. 120–139.
- 2013a (forthcoming). “Indian Abhidharma Literature in Tibet: The Section on *Vijñāna* in Sthiramati’s *Pañcaskandhakavibhāṣā*.” In *Buddhism Across Asia: Networks of Material, Intellectual and Cultural Exchange*, Tansen Sen (ed.), Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, pp. 311–327.
- 2013b. “A Study of the *Samskāra* Section of Vasubandhu’s *Pañcaskandhaka* with Reference to Its Commentary by Sthiramati.” In *The Foundation for Yoga Practitioners: The Buddhist Yogācārabhūmi Treatise and Its Adaptation in India, East Asia, and Tibet*, Ulrich Timme Kragh (ed.), Harvard Oriental Series, Harvard University Press, pp. 986–1035.
- KRITZER, Robert 2005. *Vasubandhu and the Yogācārabhūmi: Yogācāra Elements in the Abhidharmakośabhāṣya*. Tokyo: The International Institute for Buddhist Studies.
- LANGER, Rita 2001. *Das Bewusstsein als Träger des Lebens: Einige weniger beachtete Aspekte des viññāṇa im Pālikanon*. Wien:

- Arbeitskreis für tibetische und buddhistische Studien, Universität Wien.
- LI, Xuezhong and STEINKELLNER, Ernst 2008. *Vasubandhu's Pañcaskandhaka*. Beijing/Vienna: China Tibetology Publishing House/Austrian Academy of Sciences Press.
- MATSUDA, Kazunobu 2010. “五蘊論スティラマティ疏に見られるアーラヤ識の存在論証 (Ontological Evidence for Ālayavijñāna in Sthiramati's Commentary on the Pañcaskandhaka by Vasubandhu).” *Indo Ronrigaku Kenkyū* 1, pp. 195–211.
- MEJOR, Marek 1991. *Vasubandhu's Abhidharmakośa and the Commentaries Preserved in the Tanjur*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- NGUYEN, Cuong Tu 1990. “Sthiramati's Interpretation of Buddhism and Soteriology.” PhD thesis, Harvard University.
- PAHLKE, Michael 2000. “Der Vijñāna-Abschnitt des Pañcaskandhaka.” Unpublished M.A. thesis, University of Hamburg.
- RHYS DAVIDS, C. A. F. 1937. “Towards a History of the Skandha-Doctrine.” *Indian Culture* 3, pp. 405–411.
- SCHMITHAUSEN, Lambert 1987. *Ālayavijñāna: On the Origin and the Early Development of a Central Concept of Yogācāra Philosophy*. Tokyo: The International Institute for Buddhist Studies.
- 2000. “Zur zwölfgliedrigen Formel des Entstehens in Abhängigkeit.” *Hōrin* 7, pp. 41–76.
- SILK, Jonathan A. 2009. “Remarks on the *Kāśyapaparivarta* Commentary.” In: *Pāsādikadānaṃ: Festschrift für Bhikkhu Pāsādika*, Martin Straube *et al.* (ed.), Marburg: Indica et Tibetica, pp. 381–397.
- SKILLING, Peter 1980. “On the Five Aggregates of Attachment (III).” *Linh-Son – Publication d'études bouddhologiques* 13, pp. 30–37.
- 1997. *Mahāsūtras: Great Discourses of the Buddha*. Vol. II, parts I and II, Oxford: The Pali Text Society.
- STEINKELLNER, Ernst, KRASSER, Helmut and LASIC, Horst 2005. *Jinendrabuddhi's Viśālāmalavatī Pramāṇasamuccayaṭīkā, Chapter 1. Part I: Critical Edition, Part II: Diplomatic Edition*. Beijing/Vienna: China Tibetology Publishing House/Austrian Academy of Sciences Press.
- STRAUSS, Otto 1925. *Indische Philosophie*. München: Verlag Ernst Reinhardt.

- TOMABECHI, Toru 2009. *Adhyardhaśatikā Prajñāpāramitā: Sanskrit and Tibetan Texts*. Beijing/Vienna: China Tibetology Publishing House/Austrian Academy of Sciences Press.
- VETTER, Tilmann 2000. *The 'Khandha Passages' in the Vinayapiṭaka and the Four Main Nikāyas*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Critical edition

॥ पञ्चस्कन्धकविभाषा ॥

ms 1b १) नमो बुद्धाय ॥
P 1b

पञ्च स्कन्धा इत्यादि प्रकरणारम्भः। स च धर्मस्वसामान्यलक्ष- PSk 1,4

- P 2a णव्युत्पत्त्यर्थम्। ननु च योगाचारभूम्यादिषु शास्त्रेषु धर्मलक्षणं निर्धारितम् एवेति पुनस् तननिर्धारणाय यत्नवैयर्थ्यम्। न वैयर्थ्यम् उद्धटितज्ञविनेयार्थिबात्। उद्धटितज्ञा हि दिङ्मात्रेण तत्सम्भविनो विशेषान् निरवशेषान् अवबोद्धुं समर्था इति, सङ्क्षेपोक्तिम् एव बहु मन्यन्ते। न विस्तरोक्तिम्। अतश्च सङ्क्षिप्तरुचिसत्त्वानुग्रहायेदं प्रकरणम् आरब्धम् इति। अथवा गृहस्थानां बहुकृत्यव्यापृतृत्वाद् विस्तरग्रन्थेष्व् अभियोगासम्भवः। मनसिकाराभियुक्तानां च प्रव्रजितानाम् अपि विस्तरग्रन्थाभियोगो विक्षेपायैवेत्य् उभयेषाम् अपि धर्मलक्षणव्युत्पत्त्यर्थम् इह प्रकरणे धर्मलक्षणं समासेनोक्तम् इति नास्ति तदारम्भवैयर्थ्यम्। अथवा सङ्क्षेपेण धर्मलक्षणव्युत्पन्ना अयत्नेन धर्मलक्षणविस्तरप्रतिपत्तिसमर्था भविष्यन्तीत्य् अतो योगाचारभूम्यादीनां विस्तरग्रन्थानां प्रवेशभूतम् इदम् आचार्येण प्रकरणं कृतम् इति।
- 15 ms 2a किं पुनर् धर्मलक्षणव्युत्पत्त्या विना न सिध्यति यत्राचार्यो धर्मलक्षणनिर्देशं प्रत्य् आद्रियते। चित्तैकाग्रता साङ्गथ्यविनिश्चयेषु च प्रश्न-

³ byang chub sems dpa' thams cad add. T ('jam dpal gzhon nur gyur pa la T_{ms} instead of sangs rgyas dang byang chub sems dpa' thams cad la) ⁶ yat-na° n.e. T ⁷ de rtogs pa T for tatsambhavino (de na yod pa T_{ms}) ¹⁴ sañ-kṣe<pe>na em. : saṃkṣeṇa Ms

व्याकरणकौशलम्। तथा हि धर्मलक्षणकृतपरिचयस्य सन्देहाभा-
वाद् यथेष्टम् आलम्बने चित्तम् एकाग्रीभवति नान्यथा। धर्मलक्षण-
प्रविचयाच्च प्रज्ञाप्रकर्षगमनाद् वैशारद्यं प्रतिलभते। विशारदश्च च
साङ्ख्यविनिश्चयेषु सर्वप्रश्नतद्वाकरणनिर्देशसमर्थो भवति नान्यथा ॥

पञ्च स्कन्धा इति न्यूनातिरिक्तप्रतिषेधेन सङ्ख्यावधारणम्। निर्वि- 5
शेषणस्कन्धशब्दप्रयोगात्^{*} सास्त्रवानास्त्रवस्कन्धोपादानम्। पञ्चैव
स्कन्धा न न्यूना अधिका वा। आत्मात्मीयग्राहवस्तुप्रदर्शनार्थम्।
^aप्रायेण हि बालानां विज्ञान एवात्मग्राहः¹ शेषेषु रूपादिष्व् आत्मी- P 3a
यग्राहः^a। तथा हि बाह्याध्यात्मिकस्य रूपस्य करणत्वेन कर्मत्वेन वा-
त्मना सम्बन्ध इति रूपस्कन्ध आत्मीयग्राहः। शुभाशुभानां कर्मणां 10
वेदना विपाकः¹। तां चात्मा संवेदयत इति वेदनास्कन्ध आत्मीयग्रा-
हः। तत्र शुभानां कर्मणां सुखोऽनुभवो विपाकः। अशुभानां कर्मणां ms 2b
दुःखः। उभयेषाम् अदुःखासुखः। अत्र चालयविज्ञानसम्प्रयुक्तोपै-
क्षैव परमार्थतः कर्मविपाकः¹। शुभाशुभकर्मविपाकत्वाद् आल्लयवि-
ज्ञानस्य। सुखदुःखयोस् तु विपाकजत्वाद् विपाकोपचारः। दृष्टश्रुत- 15
मतविज्ञातेष्व् अर्थेष्व् आत्मनः सङ्ज्ञाद्वारेण संव्यवहारः प्रवर्तत
इति सङ्ज्ञास्कन्ध आत्मीयग्राहः। कुशलाकुशलादिषु संस्कारैर्
आत्माभिमतस्य चित्तस्य प्रेरणात् संस्कारस्कन्ध आत्मीयग्राह इति

^a=Cf. ASBh 1,19

⁶ °prayogāt* × sāsravānāṣṣrava° Ms ⁹ kara{·}ṇatvena Ms ° karmma-
tive{·}na Ms ¹² śubhānām em. (dge ba T) : śubhāśubhānām Ms ¹³ tshor
ba add. T

पञ्चैव स्कन्धाः ॥

अथ कस्मात् स्कन्धानाम् इयम् एवानुपूर्वी। यथौदारिकतः। तत्र
^bसर्वौदारिकं रूपं सप्रतिघत्वात् ^bपञ्चविज्ञानकायांश्रयत्वात् षड्विज्ञानवि-
 षयत्वात्। ⁹अत आदाव् औदारिकं रूपम् उक्तम्। त्रिभ्यः प्रचारौदा-
 5 रिकतयौदारिकतरां वेदना। तथा ह्य् अदेशस्थाम् अपि सज्ज्ञादिवत्
 P 3b प्रचारौदारिकत्वाद् देशपरिच्छेदेन तां एव व्यपदिशन्ति न सज्ज्ञा-
 दीन् – ^cहस्ते मे वेदना शिरसि मे वेदनेति। अतो रूपानन्तरम् उक्ता।
 ms 3a ^dद्वाभ्याम् औदारिकतरां सज्ज्ञां ^aनिमित्तोद्ग्रहणात्मकत्वेन सुलक्ष्यत्वात्।
 विज्ञानात् संस्कारा औदारिकतराः ^eसंस्करणलक्षणत्वेन सुखावबोध-
 10 त्वात्। सर्वशूक्ष्मत्वाद् विज्ञानं सर्वपश्चाद् उक्तम्॥

रूपस्कन्ध इति समानाधिकरणो वा स्यात्। षष्ठीतत्पुरुषो वा। PSk 1,4
 न भवेत् समानाधिकरणः। अद्रव्यत्वात् स्कन्धस्य। यस्मात् स्कन्ध-
 शब्दो राशिपर्यायवचनः। तस्माद् राशिवत् प्रज्ञासि सन्तः स्कन्धा
 इति। ततश्च सामानाधिकरण्याभावः। षष्ठीतत्पुरुषोऽपि न प्राप्नो-
 15 ति। सम्बन्धो हि द्वयोः परस्परविभिन्नरूपयोर् भवति। ⁴देवदत्तमातु-
 लवत्। सम्बन्धार्था चेयं षष्ठी रूपस्कन्धयोर् इति रूपाद् अन्य एव

^{b-b}Cf. AKBh 15,9

^{c-c}Cf. AKBh 15,10

^{d-d}Cf. AKBh 15,10

^{e-e}Cf. AKBh

15,10f.

³ pañcavijñānakāyāśrayatvāt* <śrita>tvāt* Ms ⁵ °ta{rā}<mā> Ms ⁷ rūpā-
 <na>ntaram Ms ⁸ °ta{rā}<mā> Ms ¹¹ de'i skye bu'i kyi (P kyi; D phyir)
 zhes bya bar T for ṣaṣṭhītatpuruṣo ¹⁴ °tat*pu<ru>ṣo Ms • de'i skyes bu'i
 kyi T for ṣaṣṭhītat*pu<ru>ṣo ¹⁶ kyi (D kyi; P spyi) T for ṣaṣṭhī

स्कन्धः प्राप्नोति। न^{*} चैतद् इष्यते। प्रज्ञप्तिस्तः स्वोपादानात् तच्चान्यत्वेनावाच्यत्वात्। नैष दोषः। अभेदेऽपि षष्ठी दृष्टा तच्चान्यत्वेनावच्ये च – प्रतिमायाः शरीरम्। रूपस्य प्रागभाव इति। न हि प्रतिमा शरीराद् अन्या। प्रागभावोऽपि निरूपारख्यत्वात् तच्चान्यत्वेनावच्यः।⁵ स्वरूपनिबन्धनत्वात् तच्चान्यत्वयोः। अन्यवस्तुग्रहणापेक्षं निःस्वभावत्वाद् यत्र ग्रहणम् अभिधानं च तद् उपादानव्यतिरिक्तस्वभावाभावात् प्रज्ञप्तिस्तत्। तथैव च स्कन्धार्थ इति प्रज्ञप्तिस्मन् उच्यते। अतश् च तच्चान्यत्वेनावच्यत्वेऽपि स्वोपादानात् षष्ठी² न विरुध्यते। ततश् च षष्ठीतत्पुरुष एवात्र ॥

ms 3b
P 4a

PSk 1,6f.

^fरूपं कतमत्।⁹ चत्वारि महाभूतानि चत्वारि च महाभूतान्य¹⁰ उपादाय^g। ननु च स्कन्धानां प्रकृतत्वात् कतमद् रूपम् इत्य् असम्बद्धः प्रश्नः। नासम्बद्धः। स्कन्धानां निःस्वभावत्वात् तत्स्वभावव्यपदेशेन निर्धारणम् अशक्यम्। किं तर्हि तदुपादाननिर्धारणेनैवेति। अतो रूपं कतमद् इति प्रश्नः। न रूपस्कन्ध इति। रूपस्य कार्यकारणभावेन भेदप्रदर्शनार्थम् आह – चत्वारि महाभूतानीत्यादि। तथा⁵ हि सर्वाणि महाभूतानि सर्वस्योपादायरूपस्य कारणम्। सर्वं चोपादायरूपं सर्वेषां महाभूतानां कार्यम्।^h महत्त्वं भूतानां सर्वोपादायरू-

15

^{f-f}Cf. *AS 3,12f. ^{g-g}Cf. AS 31,4; ASBh 3,3 ^{h-h}Cf. AKBh 8,12-14

¹ n[e]a Ms ² drug pa T for ṣaṣṭhī (kyi T_{ms}) ³ °āv{o}ācy Ms ⁴ ni<ḥ>svabhāvatvāt* Ms ⁵ °vyatirikta[ā]°sxa° Ms ⁶ don du ma yin pa T for skandhārtha ⁷ upā<dā>ya em. (rgyur byas pa T) : upāya Ms ⁸ copā<dā>yarūpaṃ Ms

- पाश्रयत्वेनौदारिकत्वात्। अथवा सर्वरूपादिसमुदायेषु काठिन्यादिस-
 द्भावान् महासन्निवेशत्वाद्^h महत्त्वम्। भूतत्वं तु पुनर् एषां विविधोपा-
 ms 4a दायरूपनिर्वृत्तौ तैस् तैः प्रकारैर् भवन्तीति भूतानि। सर्वसत्त्वकर्मा-
 धिपत्याद् वानादौ संसारे न कदाचिन् नाभूवन्न इति भूतानि। न चा-
 5 न्येषां भूतत्वप्रसङ्गो महिषादिवद् रूढिशब्दत्वात्॥
- P 4b २ तानि पुनश् चत्वार्य एव न न्यूनाधिकानि। असामर्थ्यापार्थक्यप्र-
 सङ्गात्। भौतिकस्य ह्य अवधृतिस्त्रेहपाचनव्यूहनमात्रकम् एव कार्य-
 म्। तस्य चैतावृद्धिर् एव परिसमाप्तत्वाद् अन्यस्य च करणीयस्या-
 भावात्। चत्वार्य एव भूतानि। ननु च धृत्यादिवद् अवकाशम् अप्य्
 10 उपादायरूपस्य कार्यम्। तच् चाकाशेन क्रियत इति पृथिव्यादिवद्
 आकाशस्यापि महाभूतत्वप्रसङ्गः। नैतद् एवम्। किं कारणम्। न ह्य
 आकाशं नाम किञ्चिद् अस्त्य् अन्यत्र सप्रतिघरूपाभावमात्रात्। अ-
 वकाशं च सप्रतिघम् एव वस्तु स्वस्मिन् अवकाशे सप्रतिघस्यैव त-
 स्माद् अपसरं ददाति। नाकाशम्। न हि तस्मात् प्रदेशाद् रूपवद्
 15 आकाशम् अपसूतम् इति तस्यावकाशदानं न युज्यते। सप्रतिघं च
 रूपं स्वदेशेऽन्यरूपस्योत्पत्तिं प्रतिबध्नाति। नाकाशम्। तस्माद् यत्र
 ms 4b यस्य यस्मिन् सन्त्य् अवकाशाभावः। यस्मिन् अस्ति तस्य तत्रा-
 वकाश इति तेनैव तस्मात् स्थानाद् अपसरता तस्यावकाशो दत्तः।
 नाकाशेनेति। तस्मान् नाकाशं पृथिव्यादिवन् महाभूतम्॥

⁴ <v>ānādaus Ms ⁵ sa steng (D sa steng; P steng) nyal T for mahiṣa°

⁷ avadhṛtisneha°pācana° Ms ⁹ dhṛtyādiṣṣvad Ms ¹⁰ read ākāśasya (nam mkha'i T) for upādāyarūpasya? ¹⁷ s<aty avakā>śa<śā>bhāvaḥ Ms

चत्वारि च महाभूतान्य् उपादायेति चत्वारि च महाभूतानि रूपं
 चत्वारि च महाभूतान्य् उपादाय रूपम् इति¹ उभयत्रापि चंशब्दः
 सम्बध्यते। पञ्चप्रकारेण² जनननिश्रयप्रतिष्ठोपस्तम्भबृंहणानां हेतुभा-
 वेन³ भौतिकं भूतान्य् उपादत्त इत्य् उपादायशब्दो हेत्वर्थः⁴। तद्यथेभ्य-
 नम् उपादायाग्निरु भवतीति तेन निमित्तेनेति गम्यते। तत्र⁵ जननहेतु-
 बं तैर् विना तदनुत्पत्तेः⁶। निश्रयहेतुबं भूतविकारे तत्प्रतिष्ठितोपादा-
 यरूपविकृत्यनुविधानात्⁷। स्थानहेतुबं भूतानां सदृशसन्तानोत्पत्तौ
 भौतिकस्यापि सदृशसन्तानानुच्छेदहेतुत्वात्⁸। उपस्तम्भहेतुबं तद्वशे-
 नानुच्छेदात्⁹। बृंहणहेतुबं भूतवृद्धौ तदाश्रितोपादायरूपवृद्धेः¹⁰॥¹¹

PSk 1,8

पृथिवीधातुर् इत्यादिव्याकरणम् – स्वलक्षणोपादायरूपधारणा-
 त्¹² पृथिव्यादय एव धातवः। पृथिव्यादिग्रहणं चक्षुर्धात्वादिभ्यः पर-
 स्परतश् च व्यवच्छेदार्थम्। धातुग्रहणं लौकिकेभ्यः पृथिव्यादिभ्यो
 विशेषणार्थम्। पृथिव्यादयो हि लौकिकशास्त्रप्रसिद्धिभेदेन द्विधे-
 ष्यन्ते। तत्र¹³ लौकिका वर्णसंस्थानात्मकत्वात्¹⁴ सांव्यवहारिका इति न
 धातवः। शास्त्रीयाः पुनः खंस्वटादिस्वभावसद्भावात् पारमा-
 र्थिकत्वाद् धातवः। भूतवत् पृथिवीधात्वादयोऽपि स्वरूपनिर्देशम् अ-

10

ms 5a

15

¹Hcf. ASBh 3,4 ²Hcf. ASBh 3,5f. ³k-kcf. ASBh 3,7f. ⁴Hcf. ASBh 3,8f.
⁵m-mcf. ASBh 3,9f. ⁶n-ncf. AKBh 8,12 ⁷o-o cf. AKBh 9,1

¹ ca<tvāri> c{ī}a Ms ² ca° n.e. T ⁴ up{o}ādatta Ms ⁹ °vṛddheḥ em. ('phel
 ba'i phyir ro T) : °vṛddhiḥ Ms ¹⁵ khakkhaṭā° em. : kakhkaṭā° Ms ¹⁶ pā-
 ramārthi<ka>tvād em. (yang dag par na T) : pāramārthitvād Ms • dhā-
 {dhā}tavaḥ Ms

न्तरेण न विज्ञायन्त इति पुनर् अपि प्रश्नः – ^१पृथिवीधातुः कतमं PSk 1,10

इत्यादि। खक्खटत्वम्^२ इति भावप्रत्ययोऽत्र स्वार्थिकः। खक्खटम्

एव खक्खटत्वम्^३ न ह्य अत्र भावान्तरम् अस्ति। खक्खटः खरः क्रू-

र इति पर्यायाः। स्नेहोऽव्यातुर्^४ इति संश्रयात्मकत्वाद् द्रवत्वाद् वा PSk 1,11

5 स्नेहः। दाहकत्वाद् ऊष्मा तेजोधातुः^५। वायुधातुर् लघुसमुदीरण- PSk 2,1f.

त्वम्^६ इति। लघुत्वं वायुधातुर् इत्य् उच्यमानं उपादायरूपस्यापि भू-

P 5b त्वं प्रसज्येत। ईरणं वायुधातुर् इत्य् उच्यमाने कर्मैवास्य निर्दिष्टं

स्यान् न स्वरूपम् इत्य् अतोऽस्य लघुत्वाद् उपादायरूपात् कर्मणश्च

च व्यवच्छेदार्थम् एवम् उक्तं लघुसमुदीरणत्वं वायुधातुर् इति। समु-

ms 5b दीरणत्वं पुनर् भावस्रोतसो नैरन्तर्येण देशान्तरोत्पत्तिहेतुत्वम्। एते

च पृथिव्यप्तेजोवायुधातव उपादायरूपेणैव परस्परतोऽप्य् अविनि-

र्भागवर्तिन इति कथं विज्ञायते। कर्मतः। अत एव चैषां धृतिसङ्ग्रह-

पक्तिव्यूहनानि कारित्रम् उक्तम्। कथं नामैषां स्वरूपतोऽनुपलभ्य-

मानानाम् अपि। उपलादिषु कार्यतः सत्त्वम् अनुमीयेतेति। तथा ह्य

P-Pcf. AKBh 8,19; *AS 3,14 १-१Cf. AKBh 8,19; *AS 14f. २-२Cf. AKBh 8,19; *AS

3,15 ३-३Cf. AKBh 8,20f.; *AS 3,15f. ४-४Cf. AKBh 8,21 ५-५Cf. AKBh 8,20

¹ katama em. : katamat Ms ⁴ 'du bar byed pa T for saṃśraya° ⁶ ucyamāna

<upādāyarūpasyāpi bhūtatvaṃ prasajyeta / īraṇaṃ vāyudhātur ity ucyamāne /> em. (rgyur byas pa'i gzugs la yang 'byung ba nyid thal bar 'gyur

ro// rlung gi kham s g.yo ba'o zhes brjod pa ni T) : ucyamāne Ms ⁸ upādā-

yarūpāt em. (rgyur byas pa'i gzugs T) : upādāyarūpatvāt Ms • karmaṇaś

ca em. (dang las T) : karmaṇo Ms ¹⁰ nairantaryeṇa n.e. T • ete ca em. :

ete na Ms (na n.e. T) ¹¹ upādāyarūpeṇeva em. : upādāyarūpeṇa vā Ms

¹⁴ sattvam em. : sarvam Ms

उपलादिषु सङ्ग्रहपक्तिव्यूहनेभ्यो जलानलानिलानां पृथिवीधातुना
साहचर्यं विज्ञायते। अप्सु काष्ठसन्धारणपत्रदलपाकोष्णतावचलने-
भ्यः क्षित्यनलानिलानाम् अब्यातुना। अग्नौ ज्वालादीनां स्थैर्यस-
म्पिण्डितप्रेरणेभ्यः क्षितिजलानिलानां तेजसा। वायौ सन्धारणव-
स्त्रादिशोषणाविसारेभ्यः क्षित्युदकानलानां वायुधातुना साहचर्यं वि- 5
ज्ञायते॥

कर्मणः स्वभावस्य च को विशेषः। क्रियमाणापेक्षं कर्म व्यव-
स्थाप्यते। तूथा ह्य आधायद्रव्यसन्धारणापेक्षया पृथिवीधातोर् धृतिः
कर्माच्यते। सङ्ग्राह्यापेक्षयापां सङ्ग्रहः कर्म। पाकापेक्षया तेजसः प- P 6a
क्तिः कर्म। वर्धनीयकललाङ्कुरापेक्षया व्यूहनं वायोः कर्म। व्यूहनं पु- ms 6a
नर् वृद्धिः प्रसर्पणं च। स्वभावस् तु सर्वान्यभावानिरपेक्ष इत्य् अयं
कर्मणः स्वभावस्य च विशेषः। उक्तानि भूतानि सामान्यविशेषस-
ज्ज्ञाभिः स्वभावतश् च॥

भूतानन्तरोद्दिष्टम् उपादायरूपं प्रभेदतः स्वरूपतश् च न विज्ञा-
यत इत्युतः पृच्छति – उपादायरूपं कतमद् इति। कतिप्रकारं 15

V–V Cf. AKBh 8,16f. W–W Cf. *AS 3,16

2 °pākoṣṇatāvacalanebhyah em. : °pākoṣṇanālacalanebhyah Ms 3 °ānilā-
nām × abdhātunā Ms 4 °sampi<ṇ>ḍita° em. : °sampiḍita° Ms 5 °śoṣa-
ṇā° em. (skam pa T) : °ghoṣaṇā° Ms 8 ādhā<r>ya° em. : ādhāya° Ms
9 smin par bya ba T for pāka° 10 °āṣpekṣayā Ms 11 °bhāv{e}a{ṇa}nir-
apekṣa Ms 12 sāmānya° em. : samānya° Ms 14 prabhe<datah> Ms

किंस्वरूपं चेत् अर्थः। *चक्षुरिन्द्रियं किंस्वभावम्। वर्णविषयो रू-
 पप्रसाद इति तत्स्वभावाविष्करणम्। चक्षुरि महाभूतान्य उपादाये-
 ति प्रकृतत्वात् सम्बध्यते। वर्णो नीलपीतादिकश् चतुःप्रकारः। व-
 र्णालोचनाद् वर्णनिर्भासासाधारणकारणत्वाद् वा वर्णो विषयोऽस्येति
 5 वर्णविषयः। अयं चात्र प्रसादार्थः। तद्यथा प्रसन्न आदर्श उदकपात्रे
 वा बिम्बं प्रतीत्य तत्प्रतिभासं प्रतिबिम्बम् उत्पद्यते। तद्वत् पञ्चसु
 रूपप्रसादात्मकेषु चक्षुरादिषु रूपगन्धादीन् प्रतीत्य तत्प्रतिभासा
 ms 6b विज्ञप्तय उत्पद्यन्ते। अत्र चक्षुरादीनां परस्परतो विषयरूपात्मकात्
 प्रसादान् मनस्तः श्रद्धातश् च व्यवच्छेदः कार्यः। रूपप्रसादात्मक-
 10 त्वाविशेषाद् वर्णविषयत्वाविशेषाच्च च उभयम् उच्यते वर्णविषयो रू-
 P 6b पप्रसाद इति च। तत्र वर्णविषयत्वेन श्रोत्रादिभ्यो विषयप्रसादाच्च च
 व्यवच्छिनत्ति। न हि श्रोत्रादयो विषयप्रसादो वा वर्णविषयोऽस्ति।
 रूपप्रसादात्मकत्वेन मनस्तो व्यवच्छिनत्ति। तद् धि सत्यपि वर्ण-
 विषयत्वे न रूपप्रसादात्मकम्। रूपग्रहणं श्रद्धात्मकात् प्रसादाद् व्य-
 15 वच्छेदकम्। श्रद्धापि हि प्रसादात्मिका रूपादिविषया चेत् अतो
 रूपग्रहणम्। वर्णविषयः प्रसादश् चक्षुरिन्द्रियम् इत्युच्यमाने श्र-
 द्धाया अपि प्रसङ्ग इत्युच्यते अतो रूपग्रहणं क्रियत इति। श्रद्धाया अरू-

x-xCf. *AS 3,18 y-yCf. AKBh 5,27; *AS 3,19

2 °pr[ā]asāda Ms °āviṣkaraṇam em. : °āviṣkaraṇam Ms 4 rnam par
 shes pa'i add. T 10 °viśeṣac em. : °viśeṣatvāc Ms 14 śraddhātmakāt em. :
 śraddhātmakatvāt* Ms 15 <prasādātmikā rūpādiviṣayā> Ms

पात्मकत्वात्। चक्षुरादीनि हि इन्दन्तीतीन्द्रियाणि। ईशन्त इत्य् अ-
 र्थः।^१ आधिपत्यम् अस्मिन् सङ्घाते कुर्वन्तीत्य् अर्थः।^२ अतश् चाधि-
 पत्यार्थ इन्द्रियार्थः।^३ इन्दन्तीतीन्द्रियाणि। एवम् इन्द्राणीति प्राप्नोति।
 निपातनाद् इन्द्रियम् इह भविष्यति। एवम् अपि धात्वर्थो वक्तव्यः।
 स च नोक्त इत्य् अयं परिहारः। विज्ञानवद् एव कृत स्यात्। तद्यथा ms 7a
 विजानातीति विज्ञानम् इति प्राप्ते ल्युडर्थम् अनादृत्य विज्ञानम् उक्तं
 तद्वतिरिक्तविज्ञातृसङ्ग्रहव्युदासार्थम्। एवम् इहापीन्द्रियव्यतिरिक्त-
 लिङ्गकल्पनाव्युदासार्थम् एवम् उक्तं स्याद् इति। यथैव हि चक्षुरादी-
 नां विषयाणां परस्परतो विषयभेदेन भेद उक्तः – चक्षुरिन्द्रियं कत-
 मत्। वर्णविषयो रूपप्रसादः।^४ श्रोत्रेन्द्रियं कतमत्।^५ शब्दविषयो 10
^६रूपप्रसाद इत्य् एवमादि। एवं रूपादीनाम् अपि विषयाणां चक्षुरा-
 दिभिर् विषयैभिर् भेद उच्यते। चक्षुष एव विषयो रूपम्। न श्रोत्रा-
 दीनाम्। तद्विषयाणां शब्दादिबेन व्यवस्थानात्। अत्र च मनसो न
 विधिर् न प्रतिषेधोऽप्रकृतत्वात्। एवं च रूपादीनां परस्परतो भेद 15
 उक्तो भवति – चक्षुषो विषयो रूपम् एव। नारूपम् इति। एवम् अ-
 पि नीलपीतादीनां परस्परविलक्षणानां चक्षुरिन्द्रियविषयाणां रूपबे-
 नाभेद उक्तो भवतीति।

PSk 2,11f.

यदि चक्षुर्विषयबेन रूपं विशेषितम् एवेति। एवं सति वर्णसंस्था-

P 7a

z-zCf. AKBh 38,3f. a-aCf. *AS 3,19 b-bCf. *AS 3,20 c-cCf. Y 4,14

^१ ī(ṣa)ṣaṇṭa Ms. • ī(ṣa)ṣaṇṭa ity arthaḥ n.e. T ^८ indantīṇḍriyāṇi evam
 up to syād iti n.e. T ^{१२} tha dad pas add. T ^{१४} paraṣparaṇto Ms

- ms 7b नं विज्ञप्तिश् चैति किमर्थम्। रूपप्रभेदसन्दर्शनार्थम्। रूपप्रभेदेषु
 हि सन्दिग्धविपर्यस्ता^dव्युत्पन्नानां भेदप्रदर्शनेन सन्देहविपर्यासाव्यु-
 त्पत्तयो निराक्रियन्ते। ^eवर्णश् चतुःप्रकारः। ^fनीलः पीतो लोहि-
 तोऽवदातश्^{de} च। ^{fg}अभ्रं धूमो रजो महिका च्छाया^gतप आलो-
 5 कोऽन्धकारम्^g अभ्यवकाशं नभश्^g चेति तेऽपि कस्माद् अत्र नोक्ताः।
 वर्णसंस्थानवद् रूपभेदबे^hन नोक्ताः। अभ्रादयो हि परिच्छिन्नदेशा
 अपरिच्छिन्नदेशाश् च। तत्र ये परिच्छिन्नदेशास् ते संस्थान एवान्त-
 र्भूताः। येऽपरिच्छिन्नदेशास् ते वर्णविशेषा एवेति। ^hन वर्णसंस्थाना-
 भ्यां पृथग् व्यवस्थापयितुं शक्यन्त इतीह पृथग् नोक्ताः। ⁱतत्राभ्यव-
 10 काशस् तदन्यप्रतिघातकर्तृस्पष्टव्यविरहितो यः प्रदेशः। नभो यद्
 उपरिष्ठान् नीलम् उपलभ्यतेⁱ।

संस्थानं दीर्घं ह्रस्वं वृत्तं परिमण्डलम् उन्नतम् अवनतं सातं वि-
 सातम् इति। किं पुनर् इदं संस्थानं नाम। ननूक्तं दीर्घादिर् इति। तद्
 एतद् एव न ज्ञायते। यत्र दीर्घादिबुद्धयो भवन्तिⁱ तद् दीर्घादिसंस्था-
 नम्। एवं तर्हि न वर्णादिव्यतिरिक्तं संस्थानं विद्यते। किं कारणम्।

ms 8a
ms 8a*

^{d-d}Cf. AKBh 6,8 and 11 ^{e-e}Cf. Y 4,14; *AS 3,24 ^{f-f}Cf. Y 4,15; *AS 3,25f.

^{g-g}Cf. AKBh 6,12 ^{h-h}Cf. ASBh 3,14f. ⁱ⁻ⁱCf. Y 4,16f.; *AS 3,24f.; AKBh 6,11

¹ rūpaprabhedasandarśanārtham* n.e. T ² °viparyastā{vyut}*° Ms

⁴ abhram <dhūmo> (sprin dang/ du ba dang T) : abhram Ms ° mahikā
 em. : mahikā Ms ° cchāyātpa em. : cchāyā ātpa Ms ⁶ varṇa° em. (kha
 dog T) : rūpa° Ms ° bhedatve<na> Ms ⁸ yul yongs su chad pa T for
 'paricchinadeśās (yul yongs su ma chad pa T_{ms}) ⁹ iṣṭīha Ms ¹⁰ nabho
 em. (nam mkha' T) : tabho Ms

यस्माद् एकदिङ्मुखप्रवृत्ते भूयसि वर्णादिसङ्घाते दीर्घबुद्धिर् भवति। P 7b
 अल्पीयसि ह्रस्वबुद्धिः। चतुर्दिशं समे वृत्तबुद्धिः। सर्वतः समे परि-
 मण्डलबुद्धिः[†]। एकदिङ्मुखे सातबुद्धिः। ना_२नादिङ्मुखे विसातबुद्धिर् ms 8a
 इति। कथं पुनर् एतद् गम्यते – वर्णादिसमुदाये दीर्घबुद्धिर् भवति न ms 8a*
 पुनर् अर्थान्तरभूते संस्थान इति। स्पर्शनद्वारेणापि दीर्घादिबु^३द्ध्युत्प- ms 8a
 त्तेः। न चेन्द्रियान्तरविषय इन्द्रियान्तरद्वारेण बुद्धिर् उत्पद्यते। नैके- ms 8a*
 न्द्रियवैयर्थ्यप्रसङ्गात्। नैव तद् इन्द्रियज्ञानम्। किं तर्ह्य अनुमानज्ञा- ms 8a
 नम्।^k गन्धात् पुष्पवर्णज्ञानवत्^k। यथा गन्धः पुष्पवर्णनियतः। न ब्
 एवं^४ स्पर्शः संस्थान इति विषमोऽयम् उपन्यासः। तस्माद् उभये- ms 8a*
 न्द्रियद्वारेण घटादिवद् दीर्घादिसंस्थानप्रवृत्तेः। न तद् वर्णादि- ms 8a
 भ्योऽर्थान्तरम् इति।[†] न च निरवयवत्वात् परमाणूनां दीर्घादिरूपेण ms 8a*

[†]Cf. AKBh 194, 14-16 ^{k-k}Cf. AKBh 194, 23 [†]Cf. AKBh 195, 7f.

² dbus su phal che ba la ni mtho ba'i blo 'byung/ nyung ba la ni dma' ba'i
 blo 'byung add. T ⁵ sparśana° em : sparśanā° Ms ° dīrghādi<bud>dhy°
 Ms (8a*2) : dīrghādidhy° Ms (8a3) ⁸ <gandhāt puṣpavarṇajñānavat /
 yathā> gandhaḥ em. (dri las me tog gi kha dog shes pa bzhin no// dri T) :
 gandhaḥ Ms ¹⁰ dīrghādisaṁsthāna° Ms (8a5) : dīrghādi<saṁsthā>na° Ms
 (8a*4) ° shes pa add. T ¹¹ dīrghādirūpeṇa parasparato bhedo yuktaḥ /
 tasmān n[ī]a <nī>lādiparamāṇūvad dīrghādiparamāṇavaḥ santīty ataś ca
 saṁsthānaparamāṇusamudāyo 'pi dīrghādisaṁsthānaparamāṇvabhāvāt* /
 na ca saṁsthānātmaṇ dravyaṃ / arvānmadhyaparabhāgasambhavāt* /
 na ca teṣāṃ abhedo yugapat* pratyakṣāpratyakṣatvāt* <sambandhibhedāc
 ca tasyāvaśyaṃ bhedenā bhavitavyam* / abhede vā tat*sambandhi--nām
 apy abhinnatva>prasaṅga iti / tasmān nāsty eva dravyataḥ saṁsthānaṃ
 kin tarhi varṇnādiṣv eva tathā tathā vyavasthite<ṣu> Ms (8a*5-7) : om. Ms
 (8a5)

परस्परतो भेदो युक्तः। तस्मान् न नीलादिपरमाणुवद् दीर्घादिपरमा-
 ms 8a* णवः सन्तीत्य् अतश् च संस्थानपरमाणुसमुदायो ऽपि दीर्घादिसं-
 स्थानम् इत्य् अयुक्तम्। दीर्घादिसंस्थानपरमाण्वभावात्। न च सं-
 स्थानात्मकं द्रव्यम्। अर्वाङ्मध्यपरभागसम्भवात्। न च तेषाम् अ-
 P 8a भेदः। युगपत् प्रत्यक्षाप्रत्यक्षत्वात्। सम्बन्धिभेदाच्च च तस्यावश्यं
 भेदेन भवितव्यम्। अभेदे वा तत्सम्बन्धीनाम् अप्य् अभिन्नत्वप्रसङ्ग
 ms 8a* इति। ^mतस्मान् नास्त्य् एव द्रव्यतः संस्थानम्^m। किं तर्हि वर्णादिष्व् ए-
 व तथा तथा व्यवस्थितेषु दीर्घादि प्रज्ञप्यते॥

ms 8a अथ विज्ञप्तिर् नाम क एष धर्मः। तदालम्बनचित्तजं कायमहाभू-
 ms 8b* ताश्रयेणोत्पन्नं ⁿकायस्य संस्थानं ⁿस्वसमुत्थापकचित्तविज्ञपनाद् वि-
 ms 8b ज्ञप्तिर् इत्य् उच्यते। अत्र च तदालम्बनाद् एव यज् जायते चित्तात्
 ms 8b* संस्थानम्। तद् एव विज्ञप्तिः। न पुनर् अन्यालम्बनात्। एवं च पुन-
 ms 8b र् ब्रुवत ओष्ठादिसंस्थानम् अतदालम्बनचित्तजत्वात् निराकृतम्। पू-
 र्वप्रणिधानजं च। तद् धि प्रणिधानचित्ताद् अन्यविपाकहेतुचित्तजम्

^{m-m}Cf. AKBh 195,4 ⁿ⁻ⁿCf. AKBh 192,23

² 'pi <dirghādisamsthānam ity ayuktaṃ> dirghādisamsthānaparamāṇva-
 bhāvāt em. (ring po la sogs pa'i dbyibs zhes byar yang mi rung ste/
 dbyibs kyi rdul phra rab med pa'i phyir ro T) : pi dirghādisamsthāna-
 paramāṇvabhāvāt Ms ⁶ tatsambandhīnām em. : tat*sambandhi-nām Ms
¹² <any>ālambanāt em. (gzhan la dmigs pa las T) : ālambanāt Ms •
 punar bruvata Ms (8b2) : punar × bruvata Ms (8b*2) ¹³ pūrvapraṇidhānajañ
 ca Ms (8b*2) : pūrvapraṇi{.....}ñ ca Ms (8b2)

अपीति न विज्ञप्तिर् इष्यते। तत्र यदि विज्ञप्त्याख्यं संस्थानम् एकं ms 8b*
 कायाख्यसमुदायव्यापि। तद् एकत्वाद् व्यापित्वाच्च च प्रत्ययवयवं गृ- ms 8b
 ह्यते¹ सर्वस्मिंस् तद्भावात्। न वा तद् एकम्। भागतो व्यवस्थानात्। ms 8b*
 दश चायतनानि परमाणुसञ्चितानीति सिद्धान्तो बाध्येत। तस्मान् ms 8b
 नास्ति संस्थानं नाम द्रव्यान्तरम्। अतश् च न संस्थानं विज्ञप्तिः। 5
 यदि कायाद् अर्थान्तरम्। न^{*} संस्थानम्। का तर्हि सा। तदालम्बन- P 8b
 चेतनानिमित्ता कायसन्ततेर् नैरन्तर्येण देशान्तरोत्पत्तिः। चेतनानि- ms 8b*
 मित्तत्वं तु कायसन्ततेर् देशान्तरोत्पत्तिहेतुवायुधातुनिर्वर्तनात्। सा^{*} ms 8b*
 च कायस्य देशान्तरोत्पत्तिः स्वनिमित्तं चेतनां विज्ञापयतीति विज्ञ- ms 8b
 प्तिः। तस्यास् तु कुशलाकुशलत्वं न स्वाभाविकम्। किं तर्हि कुश- 10
 लाकुशलचेतनाप्रवर्तितत्वात् कुशलाकुशलत्वम् उपचर्यते। कार्ये ms 9a
 कारणोपचारात्। अत्र तु रूपव्यवस्थानं स्वभावतः सन्निवेशतः क्रि-
 यालक्षणतश् च। स्वभावतो नीलादीनां चतुर्णां वर्णानाम्। तत्स्व-
 भावत्वात्। सन्निवेशतो दशानां दीर्घादिसंस्थानानाम्। तथा तथा व-
 र्णसन्निवेशात्। क्रियालक्षणतो विज्ञप्तेः कायप्रस्पन्दात्मकत्वात्। द्र- 15
 व्यसद्विषयत्वाच्च चक्षुरादीनाम्। संस्थानस्य विज्ञप्तेश् च प्रज्ञप्तिस्त्वा-

¹ vijñāptyākhyam Ms (8b*2) (rnam par rig byed ces bya ba'i T) : vijñāptyā-
 {rtham} Ms (8b2) ² gr̥hyate Ms (8b2) : gr̥hyete Ms (8b*2) ⁶ rnam par rig
 byed add. T ⁸ sā em. (de T) : yā Ms ¹² rūpavyavasthānam <svabhāvataḥ
 sanniveśataḥ kriyālakṣaṇataś ca> em. (gzugs rnam par gzhaḡ pa ni ngo bo
 nyid dang gnas pa dang/ byed pa'i mtshan nyid kyi T) : rūpavyavasthā-
 nam Ms ¹⁴ rnam pa brgyad T for daśānām ° sanniveśāt em. (gnas pa'i
 phyir T) : °viśeśāt Ms ¹⁵ °ātmakatvāt /dravyasad° Ms

त्' न चक्षुषो विषयत्वम् अस्ति। कथं चक्षुर्विषयत्वेन रूपम् उच्यते।
 अत्र हि लोकानुवृत्त्या वर्णः संस्थानविशेषणश् चक्षुर्विषयत्वेन विव-
 क्षितः। तथा हि संस्थानविशिष्टश् चक्षुषा वर्णो गृह्यते। न केवलं सं-
 स्थानं वर्णो वा। दीर्घादिसंस्थानविशिष्टवर्णनिर्भासचक्षुर्विज्ञानोत्प-
 5 च्छेत्ते। अतो वर्णः संस्थानं च चक्षुषो विषय इति लोके प्रसिद्धिः*। त-
 P 9a था देशान्तरोत्पत्तिविशिष्टकायसन्ततिग्रहणाद् विज्ञप्तिर् अपि चक्षुषो
 विषय इति प्रसिद्धिः*। परमार्थतस् तु संस्थानवन् न वर्णोऽपि चक्षुषो
 ms 9b विषयः। संस्थानवत् परमाणोर् अनिष्पन्नत्वाद् विज्ञानस्य बाह्यार्था-
 विषयत्वात्। तस्माल् लोकशास्त्रप्रसिद्धिर् एवात्राचार्येणानुवृत्तेति ग-
 10 म्यते॥

रूपानन्तरम् उद्दिष्टत्वात् तन्निर्देशानन्तरम् एव शब्दस्य निर्देशो
 न्याय्य इति प्रश्नः – शब्दः कतमः। श्रोत्रस्य विषय इति श्रोत्रस्यैव
 विषयो नान्यस्येन्द्रियस्येति। एवं ह्युपादायरूपत्वाविशेषेऽपि। अ-
 न्येन्द्रियविषयेभ्यो रूपादिभ्योऽस्य विशेष उक्तो भवति। श्रोत्रविष-
 15 यश् च शब्द एवेति परस्परभिन्नानां शब्दभेदानां शब्दायतनत्वेनाभेद
 उक्तो भवति। तद्भेदप्रदर्शनार्थम् आह – उपात्तानुपात्तोभयमहा-
 भूतहेतुर् इति। तत्रोपात्तान्य् आत्मभावपर्यापन्नानि चित्तचैतैर् अ-

PSk 2,13

PSk 2,13f.

°Cf. *AS 4, 1f. P-PCf. *AS 4, 3; ASBh 3, 19f.

3 °viśiṣṭaś Ms 4 °viśiṣṭa{h}varṇa° Ms 5 varṇaḥ saṁsthānam <ca> em.
 (kha dog dang dbyibs T) : varṇaḥ saṁsthānam Ms ° prasiddhiḥ em. : pra-
 siddhaḥ Ms 7 prasiddhiḥ em. : prasiddhaḥ Ms 9 evā° em. : ivā° Ms
 11 taṁnnirdeśā<na>ntaram Ms

धिष्ठानभावेनोपगृहीतानि। विपर्ययाद् अनुपात्तानि। तानि हेतुर् अ-
स्येत्य उपात्तानुपात्तोभयमहाभूतहेतुकः। ^१तत्रोपात्तमहाभूतहेतुको
हस्तवाच्छब्द^१ इत्य् एवमादि^१। ^१अनुपात्तमहाभूतहेतुको वायुवनस्पति-
नदीशब्द^१ इत्य् एवमादि। ^१उभयमहाभूतहेतुको मृदङ्गशब्द^१ इत्य् एव-
मादि॥

5

PSk 3,1 ^१गन्धः कतमः। घ्राणस्यैव विषयः। ^१घ्राणविषयश् च गन्ध एवे- P 9b
ति पूर्ववत्। समगन्धस् तु तेनेन्द्रियमहाभूतानां नानुग्रहो नोपघातः।
^१स च गन्धः ^१सहजः सांयोगिकः पारिणामिकश् च। तत्र सहजश् ms 10a
चन्दनकुङ्कुमादीनाम्। सांयोगिको धूपवर्तिगन्धादीनाम्। पारिणामि-
कः पक्वाम्रफलादीनाम्॥

10

PSk 3,3 ^१रसः कतम इत्यादि। जिह्वाया एव विषयः^१ जिह्वाविषयश् च
रस एवेति पूर्वद् विस्तरेण वक्तव्यम्। प्रकृतिभेदात् षड्भेद उक्तः। अ-

^१-^१Cf. AKBh 6,23; ASBh 3,19 ^१-^१Cf. AKBh 6,23f.; ASBh 3,19f. ^१-^१Cf. AKBh 6,24f.; ASBh 3,20 ^१-^१Cf. *AS 4,5 ^१-^१Cf. *AS 4,6; ASBh 3,24f. ^१-^१Cf. *AS 4,6f.

^१ anupāttāni n.e. T (ma zin ba rnams so T_{ms}) ^३ cha{...}bda Ms ° evamādi / <anupāttamahābhūtahetuko vāyuvanaspatinadīśabda ity evamādi / ubhayamahābhūtahetuko mṛdaṅgaśabda ity evamādi> em. (la sogs pa'o// ma zin pa'i 'byung ba chen po'i rgyu las byung ba ni rlung dang nags (D nags; P nag) tshal dang 'bab chu'i sgra la sogs pa'o// gnyi ga'i 'byung ba chen po'i rgyu las byung ba ni rnga'i sgra la sogs pa'o// T) : evamādi Ms
^१ samagandhas tu em. (dri ma nyam pa ni T) : samagandhatvāt Ms ° nānugraho nopaghātaḥ em. (phan yang ma 'dogs pa gnod pa yang mi byed pa'o T) : anugraho nopaghātaḥ Ms

न्यस् तु भेदस् तत्संयोगभेदात्^१ अनन्तश् च भवति ॥

अत्र ह्य उपादायरूपनिर्देशः प्रस्तुतः^२ रसानन्तरं^३ तु स्पष्टव्यैकदेश-
श उपादायरूपत्वेनोद्दिष्ट इत्य् अतो रसनिर्देशानन्तरं स्पष्टव्यैकदेश-
निर्दिदिक्षया प्रश्नः – ^wस्पष्टव्यैकदेशः कतम^w इति। स्पष्टव्यं हि द्विवि-

PSk 3,5

5 धम्^४ भूतानि तानि चोपादाय रूपम्। भूतानि^५ च पूर्वम् उद्दिष्टानि^६ नि-
र्दिष्टानि च। इह तूपादायरूपं प्रकृतम् इति। अतः स्पष्टव्यैकदेशः
कतम उपादायरूपम् इति सम्बध्यते। ^xकायस्य विषय^x इति का-
यस्यैव विषयो न चक्षुरादीनाम् इति रूपशब्दादिभ्योऽस्य भेद उक्तो
भवति। कायस्य च विषयः स्पर्श एवेति भूतभौतिकयोः परस्प-
ms 10b रविलक्षणत्वे^७ ऽपि स्पर्शत्वेनाभेद उक्तो भवति। कायस्य विषय इति

P 10a भूतानाम् अपि कायविषयत्वाद् उपादायरूपप्रसङ्ग इत्य् अत आह –
महाभूतानि स्थापयित्वेति। स्पष्टव्यैकदेशप्रदर्शनार्थम् आह – ^yश्ल-

PSk 3,6

क्षणत्वं कर्कशत्वम्^८ इत्यादि। ननु च कायेन्द्रियेण स्पृश्यत इति श्ल-
क्षणत्वादि स्पष्टव्यम् उच्यते। यच् च येन स्पृश्यते नियोगात् तद् अ-
15 पि^९ तत् स्पृशतीति कायेन्द्रियेऽपि स्पर्शत्वप्रसङ्गः। न हि केनचित्
किञ्चित् स्पृश्यते। सर्वात्मना स्पर्शने हि सर्वपिण्डाः परमाणुप्रमा-
णाः स्युः। प्रदेशेन स्पर्शने परमाणूनां सावयवत्वप्रसङ्गात् परमाणुत्वम्
अवहीयते। तस्माद् विषयेन्द्रिययोर् निरन्तरोत्पत्तौ यदाश्रितं विज्ञानं

w-wCf. *AS 4,9 x-xCf. *AS 4,9f. y-yCf. *AS 4,10; AKBh 7,9

² rasānantaram tu em. (ro'i 'og tu T) : rasānantaratve Ms ³ <rasa>nirdeśā-
nantaram em. (ro bshad pa'i 'og tu T) : nirdeśānantaram Ms ⁵ uddiṣṭā<ni>
em. : uddiṣṭā Ms ⁹ paraspara<vi>lakṣaṇatve Ms

विषयम् उपलभते। तेन स विषयः स्पृष्ट इत्य् उपचर्यते। न तु विष-
 येण विज्ञानाश्रयः। अत एव कायेन्द्रियेण भूतान्य् एव स्पृश्यन्त इत्य्
 उपचर्यते। न तदाश्रिता रूपादयः। कायविज्ञानेनाग्रहणात्। पुष्पा-
 दिषु च वर्णाद्युपघातस् तदाश्रयोपघातात्। न कायसंस्पर्शाद् इति।
 वर्णाद्याश्रयस्यापि कायेनास्पृष्टस्य कथम् उपघात इति। चिन्त्यम् ms 11a
 एतत्। तस्माल् लोकव्यवहार एवात्रानुसर्तव्यः। न परमार्थः। ^zश्ल-
 क्षणत्वं मृद् ^zअपरूषम् आलिङ्गनक्षमम् इत्य् अर्थः*। श्लक्ष्णम् एव श्ल-
 क्षणत्वं। कर्कशत्वं इति कर्कम् अस्यास्तीति कर्कशम्। लोमशवत्। P 10b
 कर्कम् इति बलस्याख्या। कर्कशम् एव कर्कशत्वं। रूक्षं परूषम्
 असुकुमारम् इत्य् अर्थः। गुरुः सान्द्र इत्य् अर्थः। गुर्व् एव ^{ab}गुरुत्व- 10
 म्। येन भावास् तुल्यन्ते^a। अवनमन्ति। लघुत्वं येन भावा नावनम-
 न्ति। संस्थानपृथुत्वेऽपि यस्य सद्भावात् सुखम् आह्रियते। तुलाया
 जघनावनतिकारणम् इत्य् अर्थः। यदभ्याहतस्योष्णाभिलाषो भवति
 तच् ^bशीतम्। ननु च ग्रीष्मे शरदि च सत्य् अपि शीत उष्णाभिलाषो
 न भवति। उष्णाभिलाषस्यान्यथाभावात्। शीतम् एवोष्णाभिलाष- 15
 कृद् इत्य् अवधार्यते। एवं च तत्कार्यम् अपि तज्जातीयत्वात् लक्ष्यते

^{z-z}Cf. AKBh 7,9 ^{a-a}Cf. AKBh 7,10 ^{b-b}Cf. *AS 4,10 ^{c-c}Cf. *AS 4,10; AKBh 7,10 ^{d-d}Cf. *AS 4,11; AKBh 7,9

⁷ arthaḥ / <ślakṣṇam eva ślakṣṇatvam> em. (tha tshig go// 'jam pa kho na 'jam pa nyid do// T) : arthaḥ Ms ⁹ rūkṣam em. : rūkṣyam Ms ¹⁰ aśsukumāram Ms ° guru<ḥ> Ms

लाक्षणेकैः। जिघत्सा^१ भोजनाभिलाषकृत्। पिपासा^२ पानाभिलाष-
 कृत्। न हि चैतसिको धर्मः कायेन्द्रियविषयोऽस्तीति। अतः कारणे
 ms 11b कार्योपचारं कृत्वेह निर्देशो जिघत्सा पिपासेति। वायुधातुभूयिष्ठो हि
 कश्चित् स्पष्टव्यविशेषो जिघत्साहेतुः कोष्ठ उत्पद्यते। स जिघत्सा-
 5 कारण^३बाज् जिघत्सेत्य् उक्तः। एवं तेजोधातुभूयिष्ठः पिपासाकारण-
 बात् पिपासेत्य् उक्तः। अन्येऽपि मूर्छा^४बलदौर्बल्यादयः स्पष्टव्यवि-
 P 11a शेषा विद्यन्ते। एतेष्व् एवान्तर्भुता^५ इति पृथग् नोक्ताः। मूर्छा श्लक्ष्ण-
 बान् न भिद्यते। बलं कर्कशगुरुत्वाभ्याम्। एवम् अन्येऽपि स्पष्टव्य-
 विशेषा यथासम्भवम् अन्तर्भावयितव्याः। श्लक्ष्णत्वादीनां च आश्रय-
 10 विशेषात् परस्परतो विशेषः। असेजोधातूत्सदत्वा^६च्छ्लक्ष्णत्वम्। पृथि-
 वीवायुधातूत्सदत्वात् कर्कशत्वम्। पृथिव्यव्यातूत्सदत्वाद् गुरुत्वम्।
 तेजोवायुधातूत्सदत्वात् लघुत्वम्। अत एव मृत्शरीरेष्व् अधिकं गु-
 रुत्वम्। अव्यातूत्सदत्वाच्च छीतम्। वायुधातूत्सदत्वाज् जिघत्सा। ते-
 जोधातूत्सदत्वात् पिपासा। एवम् अन्यस्मिन् अप्य् उपादायरूपे य-

^{e-e}Cf. *AS 4, 11; AKBh 7, 9 ^{f-f}Cf. *AS 4, 11; AKBh 7, 9 ^{g-g}Cf. *AS 4, 11

¹ lāksṣaṇi Ms bhojanābhilāṣakṛt / <pipāsā pānābhilāṣakṛt /> em. (zas 'dod par byed pa'o// skom pa ni skom 'dod par byed pa'o// T) : bhojanābhilāṣakṛt Ms ⁴ koṣṭha n.e. T °kāra<ṇa>tvāj : °kāra<ṇ>tvāj Ms ⁷ evāntarbhutā em. : evāntakutā Ms ¹⁰ aptejodhātūtsadatvāc <chlakṣṇatvam / pṛthivīvāyudhātūtsadatvāt karkaśatvam / pṛthivyabdhātūtsadatvād> em. (chu dang me'i kham s kyi shas che na ni 'jam pa nyid do// sa dang rlung gi kham s kyi shas che ba ni rtsub pa nyid do// sa dang chu'i kham s kyi shas che ba ni T) : aptejodhātūtsadatvād Ms ¹³ vāyudhātūtsad(ā)tvāj Ms

थासम्भवंम् आश्रयविशेषात् परस्परविशेषोऽवगन्तव्य इति। अत्र तु दिङ्मात्रं प्रदर्शितं ग्रन्थगौरवपरिहारार्थम् इति ॥

रूपस्कन्धाद् उपादायरूपाद् वाविज्ञप्तिर् एवावशिष्यत इति प्रश्नः
 PSk 3,8 – अविज्ञप्तिः कतमेति। तन्निर्देशः – विज्ञप्तिसमाधिजं कुशलाकु- ms 12a
 PSk 3,9 शलं रूपम् अनिदर्शनम् अप्रतिघम् इति। तत्र विज्ञप्तिर् द्विविधा 5
 कायविज्ञप्तिर् वाग्विज्ञप्तिश् च। सा पुनः प्रत्येकं त्रिधा भिद्यते। कु-
 शलाकुशलाव्याकृतभेदात्। अविज्ञप्तिर् अपि त्रिविधैव कामाप्ता रू- P 11b
 पाप्तानास्रवा च। तत्र कामावचर्यु अविज्ञप्तिः कुशलाकुशलविज्ञप्ति-
 जा। सा पुनः प्रातिमोक्षसंवरो बोधिसत्त्वसंवरोऽसंवरस् तद्वियुक्ता
 च। तत्र प्रातिमोक्षसंवरो भिक्षुश्रामणरोपासकोपवासस्थभेदाद् द्रव्य- 10
 तश् चतुर्विधः। नामतस् त्र अष्टविधः। भिक्षुभिक्षुण्यादिभेदात्। तत्र
 प्रातिमोक्षसंवरः सुनिदानात् सर्वाकारात् परोपघातान् निवृत्तिः। बो-
 धिसत्त्वसंवरः कायजीवितोपात्तवस्तुनिरपेक्षं कायवाक्चित्तैः सर्वा-
 कारपरोपकारप्रवृत्तिः। असंवरः सर्वाकारपरोपघातप्रवृत्तिः। एकदे-

h-hCf. AKBh 8,9f. i-iCf. AKBh 197,4-7 (see also KRITZER 2005, 186) j-jCf.
AKBh 205,19-22 k-kCf. *AS 57,6f. l-lCf. *AS 58,3-7; AKBh 211,8 m-mCf.
*AS 58,8f.

¹ ° sambhaḥvam Ms ° āśrayaṣvīṣeāt* Ms ³ upādāyarūpād em. :
upādāyarūpatvād Ms ⁴ kuśālākuśalaṃ n.e. T ⁵ aṣṣṣṣṣpratiḡham Ms °
vijñapti(dha)r Ms ⁷ {tr}tri>vidhaiva Ms ⁹ bodhisatvasa(dha)mvaraḥ Ms
¹⁰ bhikṣu>xrā° Ms ° bhedāt* dra>vyatāś Ms ¹¹ ca(r)turvidhaḥ Ms
¹³ ° nirapekṣam em. : ° niraṣpekṣasya Ms ¹⁴ sarvākārāparopakāra-
pravṛttiḥ em. (nm pa thams cad du gzhan la phan 'dogs par zhugs pa T) :
sarvākārāparopakārapravṛttiḥ Ms

- शेनानुग्रहोपघातप्रवृत्तिर् नैव संवरो नासंवरः^m। तत्र रूपाप्तानास्रवा
 ms 12b चⁿ समाधिजा। सा पुनर् यथाक्रमं ध्यानसंवरोऽनास्रवसंवरोश्चⁿ।
 °तत्र चतुर्षु ध्यानेष्व अनागम्ये ध्यानान्तरे च सास्रवसंमाधिजो ध्या-
 P 12a नसंवरः। अनास्रवसंमाधिजोऽनास्रवसंवरः। तस्यास् तूपादायरूप-
 5 बं भूतान्य आश्रित्य प्रवृत्तेर् अनुवृत्तेश् च। इदम् इहामुत्रेत्य अयम्
 एव व्यपदेशो निदर्शनम्। सोऽत्र नास्तीत्य् अनिदर्शनम्। स्वप्रदेशो
 परस्योत्पत्तिप्रतिबन्धः प्रतिघातः। स चाविज्ञप्तेर् अदेशबान् न स-
 म्भवतीत्य् अप्रतिघम्। सर्वं हि रूपं त्रिविधम्। सनिदर्शनं सप्रतिघम्
 – चक्षुरिन्द्रियविषयः। अनिदर्शनं सप्रतिघम् – चक्षुरादयः पञ्च।
 10 शब्दगन्धरसस्पर्शाश् चत्वारः। अनिदर्शनम् अप्रतिघं च – धर्माय-
 तनिकं रूपम्। तत् पुनः पञ्चप्रकारम् – आभिसङ्क्षेपिकम् आभ्यव-
 काशिकं सामादानिकं परिकल्पितं वैभूबिकं चेति। इह ब एकादशद्र-
 व्य एव रूपस्कन्धो विवक्षित इति सामादानिकम् एव रूपम् अनिद-
 र्शनम् अप्रतिघम् इत्य् उक्तं। नान्यत्। किमर्थं पुनस् तन् नोक्तम्।
 ms 13a 'आभिसङ्क्षेपिकं परमाणव' एव नीलादिकाद् वर्णान् न भिद्यन्ते। न च

ⁿ⁻ⁿCf. AKBh 200,10 ^{o-o} Cf. AKBh 208,4f. ^{p-p}Cf. SañSū III.23; AKBh 196,7-9

^{q-q}Cf. *AS 4,13f. ^{r-r}Cf. ASBh 4,3

1 °pravṛttiḥ /r Ms 2 rūpāptānāsravā <ca> em. (gzugs su gtogs pa dang/ zag pa med pa T) : rūpāptā anāsravā Ms °sa{dha}mvaraś Ms 3 ting nge 'dzin dang lhan cig byung ba T for °samādhijo °samādhīṢṢjo Ms
 4 ting nge 'dzin dang lhan cig byung ba T for °samādhijo °samādhīṢṢjo Ms 6 nāstī<ty a>nidarśanaṃ Ms 10 anidarśanaṣm Ms 11 ābhy-
 avakāśikaṃ em. : abhyavakāśikaṃ Ms 13 sāmādāmika<m eva> Ms

वर्णनिभा अन्या नीलादिकाद् वर्णात्। आभ्यवकाशिकं परमाणव ए-
 व^s तदन्यप्रतिघातिकस्प्रष्टव्यविरहिताः^s। ते च वर्णात्मकत्वाद् इहोपा-
 त्ता एवेति पुनर् न निर्दिष्टाः।¹ परिकल्पितं प्रतिबिम्बरूपम् अस्थिस- P 12b
 ङ्कलिकादिकम्। वैभूतिकं विमोक्षध्यायिगोचरं यद् रूपम्⁴। तद्
 विकल्पात्मकत्वाद् इह नोपात्तम्। न हि तत् तदाकारविज्ञानप्रत्यव- 5
 भासाद् बहिर् विद्यते। प्रतिबिम्बं च विषयप्रत्यवभासो विज्ञानस्यैवे-
 ति न विज्ञानात् प्रतिबिम्बं प्रतिबिम्बाद् वा विज्ञानं पृथग् अस्ति। त-
 स्मात् सामादानिकम् एवोक्तम्¹ नान्यत्। को वा प्रभावमहताम् अ-
 स्मद्विधो बुद्धिविस्पन्दितान्य⁵ अवगाहितुं समर्थः। तस्मात् तदनभि-
 धान आचार्याभिप्रायोऽन्वेष्ट्यः^{*}। एतद् उक्तं भवति – विज्ञप्तिस्माधि- 10
 सम्भूतं^v कुशलाकुशलम् उपादायरूपम् विक्षिप्ताविक्षिप्तचित्तस्याचि-
 त्तस्य च यद् अनुबध्नाति^v। तत् परित्यागकारणाभावे <... (?)> उक्तं
 (?) भवति – अविज्ञप्तिर् इति।^w रूपक्रियास्वभावापि सती^w स्वसमु-
 त्थापकं चित्तं विज्ञप्तिवत् परं¹ न विज्ञपयतीत्य् अविज्ञप्तिः^x। अत्र च ms 13b
 वैभाषिकपरिकल्पितविज्ञप्तिवद् अविज्ञप्तिर् अपि नैवास्ति¹ प्रमाणा- 15

s-s Cf. ASBh 4,4

t-t Cf. ASBh 4,5

u-u Cf. ASBh 4,5

v-v Cf. AKBh 8,1-5

w-w Cf. AKBh 8,7f.

x-x Cf. AKBh 8,8

¹ ābhyavakāśikaṃ em. : abhyavakāśikaṃ Ms ⁴ yad rūpaṃ, <tad>
 vikalpātmakatvād em. (gzugs gang yin pa ste/ de ni rnam par rtog pa'i
 bdag nyid yin pas T) : tad rūpaṃ vikalpātmakatvād Ms ¹⁰ 'nveṣyaṣṭi Ms
¹² tat parityāgakāraṇaṃ <ābhāve ... (?) uktam (?)> bhavati – avijñāptir iti em.
 (de gtong pa'i rgyu med na yod pa ni rnam par rig byed ma yin pa'o zhes
 bstan par 'gyur ro T) : parityāgakāraṇaṃ bhavati / avijñāptir iti Ms

- विषयत्वात्। न च प्रातिमोक्षसंवराद्यभावः। तथा हि यया चेतनया
 P 13a कृताभ्युपगम उपसम्पदादिविधानपूर्वकं प्रतिषिद्धात् कर्मणः काय-
 वाचौ संवृणोति¹। तया चेतनयालयविज्ञाने² नागततज्जातीयचेतनो-
 त्तपत्तये बीजम् आहितम्³। यत उत्तरकालम् अहं प्राणातिपातादिभ्यः
 5 प्रतिविरत इति समादानस्मृतिर् उत्पद्यते।⁴ तस्यां समुत्पन्नायां यो
 लज्जी⁵। न स शिक्षां भिनत्ति⁶। एवं च सानुबन्धा समादानचेतना संवर
 इत्युक्तम् भवति।⁷ तथा ध्यानं मार्गं वा समापन्नो विनाप्य अविज्ञ-
 ह्या तद्रूपं मार्गम् आश्रयं च प्रतिलभते⁸। यस्य प्रतिलम्भाद् व्युत्थि-
 तोऽपि न पुनर् मिथ्यावागादिषु प्रवर्तते⁹। सम्यग्वागादिष्व एव प्रव-
 10 र्तेते। अतो निमित्ते नैमित्तिकोपचारं कृत्वा¹⁰। अष्टौ मार्गाङ्गानि ध्यान-
 संवरश् च व्यवस्थाप्यते¹¹। असंवरोऽपि वधकप्रयोगक्रियाचेतना त-
 ms 14a त्कुलीनानाम्¹²। तत्कर्माभ्युपगमचेतनाऽन्यकुलीनानाम्। न च तच्चे-
 तनापगमेऽसम्बरत्यागः¹³। सत्त्वेषु द्रोहाशयस्याविनिवृत्तत्वात्। एवं च
 क्रियाचेतनाभ्युपगमचेतना च सत्त्वेषु द्रोहाशयानुगतासंवर इत्यु
 15 उक्तं भवति। अत्र च विज्ञप्तिसमाधिजत्वं सुबोधम् एवेति न पुनर् इह¹⁴
 P 13b प्रपञ्चितम्। कुशलाकुशलत्वं तु संवरासंवरचेतनानां स्वत एव¹⁵। तद-

¹-¹Cf. AKBh 199,5 ²-²Cf. AKBh 199,7f. ³-³Cf. AKBh 198,22-24

¹ °samvarā° em. : °samvandharā° Ms ° cetan[ā]yā Ms ⁸ tadrūpaṃ em. : tadrūpa° Ms ° de lta bu'i bsam pa T for tadrūpamārgam ¹⁰ <nimitte> naimittikopacāraṃ em. (rgyu la rgyu can gdags par T) : naimittikopacāraṃ Ms ¹³ dro<hāśayasyā>° Ms ¹⁵ °samādhijatvaṃ subodham em. (ting nge 'dzin las byung ba nyid ni brda phrad par sla bas T) : °samādhijatvaṃ abodham Ms ° iha n.e. T

नुबन्धस्य कुशलाकुशलचेतनाक्षिप्तत्वात् कुशलाकुशलचेतनाफल-
त्वाच्च च। ध्यानानास्रवसंवरयोर् अपि ध्यानानास्रवमार्गनिमित्तत्वात्
सम्यग्वागादिफलत्वाच्च च कुशलत्वम्। रूपत्वं पुनः कायवाग्विषय-
त्वात्¹ विषयिणि विषयोपचारात्। अनिदर्शनाप्रतिघटनं तु सुबोधम्
इति^{*}॥

5

कस्मात् पुनर् अयम् अविज्ञप्तिपर्यन्तो रूपस्कन्धो रूपम् इत्य्
उच्यते। उक्तं हि भगवता – ^{bc}रूप्यते रूप्यत इति भिक्षवस् तस्माद्
रूपोपादानस्कन्धं इत्य् उच्यते। केन रूप्यते। पाणिसंस्पर्शनापि
स्पृष्टो रूप्यत इति विस्तरः। ^bसूत्रे हि – ^dपाण्यादिसंस्पर्शेन रूपणाद्
रूपम्^d इत्य् उक्तम्। का पुनर् इयं रूपस्य रूपणा। हस्तादिसंस्पर्श-
नपूर्वावस्थातोऽन्यथोत्पादना। इयं च सन्तानम् अधिकृत्योच्यते।
न^{*}क्षणम्¹ *क्षणस्योत्पादविनाशकालयोर् अधिकृतत्वात्॥

ms 14b

PSk 3,10

रूपस्कन्धानन्तरं वेदनास्कन्धनिर्देशावसरस् तदनन्तरम् उद्दिष्ट-
त्वाद् इति प्रश्नः – वेदना कतमेति। त्रिविधोऽनुभवं¹ इति निर्देशः।
^fअनुभूतिर् अनुभवो^{fg h} वस्तुनो ह्लादपरितापतदुभयाकारविनिर्मुक्तस्वरू-

15

^{b-b}Cf. AKBh 9,10-12 ^{c-c}Cf. SN III, 86 ^{d-d}Cf. SN III, 86 (see also AKTU tu 17
b1ff.) ^{e-e}Cf. AKBh 10,13; TrBh 58,3 ^{f-f}Cf. AKVy 36,33 ^{g-g}Cf. TrBh 56,13f.
^{h-h}Cf. AKVy 37,1

1 °<c>etanā° Ms 4 viṣayīṇi em. : viṣayīṇo Ms ° anidarśanā{t*}pra° Ms
5 ma bshad do add. T 8 °sam<spa>rśenāpi em. : °samrśenāpi Ms 12 na
Ṣkṣaṇam Ms Ṣkṣaṇasyo° Ms dang/ gnas pa med pa'i phyir ro add. T
15 hlādapari{da}tāṣpa>°<ta>d° Ms

- P 14a पसाक्षात्करणः^h। अथवा ह्यादपरितापोभयाकारविनिर्मुक्तं वस्तुस्वरूपम् अनुभवतीत्यनुभवः। स च स्वभावभेदात् त्रिविधः^g। सुखो दुःखोऽदुःखासुखश्चⁱ। कथं पुनः सुखदुःखव्यतिरिक्तोऽन्यस् तृतीयोऽनुभवोऽस्तीति विज्ञायते। आगमाद् युक्तितश्च। उक्तं हि
- 5 सूत्रे – तिस्रो वेदना इति। पुनश्चोक्तम् – सुखस्य च प्रहाणाद् दुःखस्य च प्रहाणाद् अदुःखासुखस्य चेति। युक्तिर् अपि – वेदनाविरहितचित्तोत्पत्त्यभावाद् अपेतसुखदुःखचित्तोपलब्धेश्चेति। वेदना-
- ms 15a नुभवः स्पर्शस्यैत्यु^k आचार्यसङ्घभद्रः। इष्टानिष्टोभयविपरीतानां स्पर्शानामनुभवः। सा वेदना। तथा चोक्तम् – सुखवेदनीयं स्पर्शं
- 10 प्रतीत्योत्पद्यते सुखा वेदनेति विस्तरः। सुखवेदनादिजनकत्वेन तद्विभक्तत्वात्। यदि च विषयानुभवो वेदना स्यात्। एकालम्बनेभ्योⁿऽस्य को विशेषः स्यात्। येन स्पर्शानुभवो वेदनेति व्यवस्थाप्यते। एवं तर्हि सञ्ज्ञाधिमोक्षस्मृतिप्रज्ञादीनाम् आलम्बनद्वारको वेदनावत् स्वभावो न वक्तव्यः। अथैकालम्बनेभ्यो निमित्तोद्ग्रहणादिभिः सञ्ज्ञा-
- 15 दीनां विशेष उच्यते। वेदनाया विषयानुभवेन किं नेष्यते। स्पर्शानुभवश्च तत्सम्प्रयोगः कारणभावो वा परिकल्प्येत। तदालम्बनत्वासम्भवात्। तत्र न भवेत् सम्प्रयोगः। सर्वचैत्तानां स्पर्शसम्प्रयोगाविशेषात्। नापि कारणभावः। सर्वचैत्तानां स्पर्शस्य कारणत्वाविशेषात्। न च लोके शास्त्रे वानुभवशब्दः कार्ये कारणे वा प्रसिद्धः।
- P 14b

^hCf. *AS 4,17; AKBh 10,13; TrBh 56,14f. and 58,3^gCf. e.g. DN III, 216^kCf. NA 338c27ff.ⁱCf. TrBh 56,6f.^mCf. SN II, 96ⁿCf. Y 5,14

प्रसिद्धस् तु साक्षात्कारे^१। एव^२ तु मन्यन्ते – शुभाशुभानां कर्मणां फ-
लविपाकं प्रत्यनुभवन्त्य अनेनेत्य अनुभवः। तत्र शुभानां कर्मणां
सुखोऽनुभवः फलविपाकः। अशुभानां दुःखः। उभयेषाम् अदुःखा-
सुखः। अत्र चालयविज्ञानम् एव शुभाशुभकर्मविपाकः। तत्सम्प्रयु-
क्तैवोपेक्षा परमार्थतः शुभाशुभानां कर्मणां विपाकः। सुखदुःखयोस् 5
तु विपाकजत्वाद् विपाकोपचारः। तत्र सुखोऽनुभवो यस्य निरोध ms 15b
इत्यादि। यत् तर्ह्य उक्तं प्रतीत्यसमुत्पादे –^३यस्याम् उत्पन्नायाम् अ-
वियोगेच्छा जायते^४ सा सुखा वेदनेति^५। तत् कथम्। नास्त्य अत्र वि-
रोधः^६। अर्थत इतरोपादानात्। यस्याम् उत्पन्नायाम् अवियोगेच्छा
जायत इत्य् अर्थत उक्तं भवति – तस्यां निरुद्धायां पुनः संयोगेच्छा- 10
पि भवतीति। यस्य निरोधे संयोगच्छन्दो^७ भवतीत्य् अत्राप्य् अर्थत

^{१-२}Cf. TrBh 56,16-22 ^{३-४}Cf. PSVy chi 38b1; TrBh 56,23f. ^{५-७}Cf. TrBh 56,22f.

¹ sāksātkāre em. : sāksātkārī Ms <evam tu manyante śubhāśubhānām
karmanām phalavipākam pratyānubhavanty anenety anubhavaḥ / tatra
śubhānām karmanām sukho 'nubhavaḥ phalavipākaḥ / aśubhānām duḥ-
khaḥ / ubhayeṣām aduḥkhāsukhaḥ / atra cālayavijñānam eva śubhāśu-
bhakarmavipākaḥ / tatsamprayuktaivopekṣā paramārthataḥ śubhāśu-
bhānām> karmanām vipākaḥ em. ('di snyam du sems te/ las dge ba dang/
mi dge ba rnams kyi bras bu rnam par smin pa 'dis myong ba ste/ de la
bde ba myong ba ni las dge ba rnams kyi 'bras bu rnam par smin pa'o//
sdug bsngal ni mi dge ba rnams kyi'o// bde ba yang ma yin sdug bsngal
yang ma yin pa ni gnyi ga'i'o snyam mo// 'dir ni kun gzhi (D gzhi; P bzhi)
rnam par shes pa nyid las dge ba dang mi dge ba'i rnam par smin pa ste/
don dam par na de dang mtshungs par ldan pa'i btang snyoms nyid las
dge ba dang mi dge ba'i rnam par smin pa'o// T) : karmmanām vipākaḥ
Ms ² pratyānubhavanty n.e. T (myong bar byed pas T_{ms})

- उक्तम् भवति – 'तस्योत्पादेऽवियोगच्छन्दो' भवति। *यत् तर्ह्य अनि-
P 15a च्छोपगतरागपर्यवस्थानानां यतीनां रागजे सुख उत्पन्ने वियोगेच्छा
जायते। निरोधे चासंयोगच्छन्दः। तत् कथम्। नासौ तत एव जा-
यते। तद्विदूषणात्। शीलसमाधिपरिपन्थिबन्धं तस्य सुखस्य पश्यतां
5 तदुभयं भवतीति नास्ति विरोधः। दुःखो यस्योत्पादे वियोगच्छन्दः PSk 3,12
इति। निरोधे च पुनर् असंयोगच्छन्दः। वियोगस् तदुच्छेदः। छ-
न्दोऽभिलाषः प्रार्थना। अदुःखासुखो यस्योत्पाद उभयं न भव- PSk 3,13
ms 16a तीत्यादि। तत्र कायचित्तोपचयप्रवृत्तवान् मनोज्ञस्वभाववाच्यं च सु-
खोऽनुभव इति निरोधे पुनस् तत्संयोगाभिलाषः प्रवर्तते। कायचि-
10 तापचयप्रवृत्तत्वात् स्वभावतश्च प्रतिकूलो दुःखोऽनुभव इति त-
स्योत्पादे तद्वियोगच्छन्दो भवति। यस् तु नोभयप्रवृत्तोऽस्ति च।
सोऽनुभवोऽदुःखासुखः। अकृष्णाशुक्लकर्मवत्। अत एव चाननुग्र-
हानुपघातप्रवृत्तत्वात् तददुःखासुखोत्पाद उभयेच्छाभावः ॥

¹Cf. TrBh 56,22 ⁵Cf. TrBh 56,23f. ¹⁴Cf. TrBh 56,24f.

¹ <yat tarhy anicchopagata>§§§§rāga° Ms ⁴ paśyatā<m> em. (mthong ba
rnams la T) : paśyatā Ms ⁵ mi 'byung bas T for bhavatīti ° yasyotpādād
PSk 3,12 for yasyotpāde ⁶ <iti> / § nirodhe Ms ⁷ <...> aduḥkhā° Ms °
yasyotpādād PSk 3,12f. for yasyotpāde ° 'dod par mi 'gyur ba'o T for na
bhavati ⁸ kāyaci<ttopaca>yappravṛttatvān Ms ⁹ kāyacitt{°}āpacaya° Ms
¹⁰ °pravṛtta<tvāt> Ms ° duḥkho 'nubhava em. : duḥkhānubhava Ms
¹¹ yas tu em. (gang yin pa T; yas tu AKBhTT 24a9) : yatra Ms ¹² °karmavat
em. (las dang 'dra T) : dharmmavat* Ms °anugrahānupaghāta° em. :
°anugraha 'nupaghāta° Ms ¹³ °aduḥkhāsukha° n.e. T °sukhotpāde
em. : °sukhot*tpāde Ms °ubhayecchābhāvaḥ em. : ubha<yecchā a>bhā-
vaḥ Ms

एष तु त्रिविधोऽनुभवः प्रत्येकम् आश्रयभेदात् पुनः षड्विधो भव-
ति। चक्षुःश्रोत्रघ्राणरसनकायमनःसंस्पर्शजबात्॥

पुनर् आधेयसङ्कलनतो द्विधा भिद्यते।^१ कायिकश्चैतसिकश्च^२ चे-
ति। तत्र कायाविनिर्भागवर्तिबात् सप्रतिघत्वाच्च^३ चक्षुःश्रोत्रघ्राणरसने-
न्द्रियाणि कायेऽन्तर्भाव्य कायशब्देनोक्तानीत्य् अतश्चक्षुःश्रोत्रघ्रा- P 15b
णरसनकायसंस्पर्शानुभवः कायिक इत्य् उक्तः। मनःसंस्पर्शजस् तु
चैतसिक इत्य् उक्तो मनोमात्राश्रयबात्॥

पुनः विपक्षप्रतिपक्षभेदेन प्रत्येकम् अनुभवस्य द्विधा व्यवस्थानम्
–^४सामिषो निरामिष इति। ग्रेधाश्रितो नैष्कर्म्याश्रितश्च^५ चेति। आमि-
ष^६ आत्मभावतृष्णा^७। आत्मभाव आध्यात्मिका उपादानस्कन्धाः। ms 16b
तस्मिंस् तृष्णा प्रियैकपुत्रोपगूढन्यायेनावियोगम् इवेच्छन्ती या प्रव-
र्तते सा आमिषम्। तया सह^८ वर्तत इति सामिषा। तया तृष्णया वि-
संयुक्ता वियोगानुकूल^९ च निरामिषा। पञ्चेष्टा रूपादयः कामगुणाः।
अपेक्षाभिष्वङ्गप्रार्थनालक्षणेन कामेन गुण्यन्ते पुनः पुनर् अभ्यस्यन्त
इति कामगुणाः। तेष्व् अभिष्वङ्गः प्रार्थना च ग्रेधः। तदाश्रितस् तेन 15

U–U Cf. *AS 4, 15f. V–V Cf. *AS 4, 17f.; ASBh 4, 7f. W–W Cf. AKBh 145, 2f. X–X Cf.

*AS 4, 19–22 Y–Y Cf. *AS 4, 25 Z–Z Cf. ASBh 4, 10

2 °saṃ<spa>rśa° em. : °saṃrśa° Ms 4 dang bsags pa yin pa add. T

6 °saṃ{pa}<spa>rśā° Ms °spa{ja}<rśa>jas Ms 7 ukto em. : uktaṃ Ms

11 °viṣyogam Ms (read °vi<saṃ>yogam?) 15 tadāśritas em. (de la brten
pa T) : tayāśritas Ms ° zhen pa add. T

वाश्रितो ग्रेधाश्रितः। नैऋम्यं कामवैराग्यं तन्मार्गो वा। तदाश्रितस्
 तेन वाश्रितो नैऋम्याश्रितः। तत्र सत्कायवैराग्यं पुरोधाय विपक्षप्र-
 तिपक्षभावेन सामिषनिरामिषयोर् व्यवस्थानम्। लौकिकवैराग्यम्
 अधिकृत्य ग्रेधनैऋम्याश्रितव्यवस्थानम्। किमर्थं पुनर् अत्र स्वरूप-
 P 16a त एव भेद उक्तो नाश्रयादिभेदेन यथान्यत्र। इह सङ्क्षेपस्य विवक्षित-
 बात् सर्वभेदानां च स्वरूपाद् अपृथक्त्वाद् आश्रयादिभेदेन नोक्त
 इति॥

वेदनास्कन्धनिर्देशानन्तरं सज्ज्ञास्कन्धनिर्देशावसर इत्य् अतः
 ms 17a प्रश्नः – सज्ज्ञा कतमेति। ^aविषयनिमित्तोद्ग्रहणम्^{ba} इति तन्निर्देशः। PSk 4,1
 10 विषय आलम्बनम्। निमित्तं विषयविशेषः¹ नीलपीताद्य् आलम्ब-
 नव्यवस्थाकारणम्। तस्योद्ग्रहणं नीलनिरूपणम् – नीलम् एतत्²
 पीतम् एतद् इति।³ एवं तर्हि चक्षुरादिविज्ञानसम्प्रयुक्ता सज्ज्ञा विषय-
 निमित्तोद्ग्रहणात्मिका न स्यात्⁴ विशेषासंलक्षणात्। सापि निमित्तो-
 15 द्ग्रहणात्मिकैव न परिच्छेदिका मन्दबात्। अन्यथा पूर्वम् अगृहीते
 विशेषे पश्चाद् अपि निरूपणं न स्यात् – नीलम् एतत् पीतम् एतद्
 इति। स्वरूपाभेदेऽपि भेदः सज्ज्ञाया आश्रयत आलम्बनतश् च वे-

^{a-a}Cf. TrBh 56,26 ^{b-b}Cf. AKBh 10,15f. ^{c-c}Cf. TrBh 56,26-28

¹ yon tan las add. T ° tadā{...}<śri>taḥ Ms ² vā{...}<śri>taḥ Ms ° °āśritah
 <naiṣkramyāśritah> em. (brten pas mngon par 'byung ba la brten pa'o T) :
 °āśritah Ms ° vi<pa>kṣa° Ms ¹⁰ nīlapītā{tya}dyā° Ms ¹¹ de la mtshan
 mar 'dzin pa ni 'di ni sngon po'o// 'di ni ser po'o zhes rtog pa'o T for
 tasyodgrahaṇam nīlanirūpaṇam nīlam etat* / pītam etad iti

दितव्यः। आश्रयतः षट् सञ्ज्ञाकायाः^d – चक्षुःसंस्पर्शजा सञ्ज्ञा।
 एवं यावन् मनःसंस्पर्शजा सञ्ज्ञा^e। आलम्बनं पुनः^f सनिमित्तम्।
 अनिमित्तम्। परीत्तम्। महद्गतम्। अप्रमाणम्। आकिञ्चन्यायतर्न
 च। तत्र शब्दद्वारेण यद् अर्थरूपम् अध्यारोपितं तन् निमित्तम्। तेन
 निमित्तेन वस्तुस्वरूपं सनिमित्तम्। तस्मिन् वस्तुन्य अध्यारोपितं P 16b
 रूपम् एतच्च छन्दोऽसाव् इति या सञ्ज्ञा। सा सनिमित्तालम्बना।
 अनिमित्तं पुनर् अनध्यारोपिताकारं वस्तुस्वरूपम्। निर्वाणम्। भ- ms 17b
 वाग्रं च। तत्राध्यारोपितनिमित्ताभावाद् रूपवेदनानिमित्ताभावाद्
 अपटुत्वाच्च चैतत् त्रयम् अनिमित्तम् उच्यते। अव्युत्पन्नशब्दार्थस-
 म्बन्धस्य हि रूपस्वरूप एव सञ्ज्ञा भवति। न तु रूपम् इति। अतस् 10
 तद्विषयसञ्ज्ञा अनिमित्तालम्बना। निर्वाणधातुर् अपि सर्वसंस्कृत-
 निमित्तप्रत्यस्तमितस्वरूप इति तदालम्बनेनापि समाधिना सम्प्रयु-
 क्ता सञ्ज्ञा अनिमित्तालम्बना। भवाग्रम् अपटुत्वाद् अनिमित्तम्। त-
 त्समापन्नस्य सञ्ज्ञालम्बनं न निमित्तीकरोतीत्य् अनिमित्तालम्बना।
 भवाग्रस्यास्फुटनिमित्तत्वात् तदालम्बनम् अनिमित्तम् उच्यतेऽनुद- 15

^{d-d}Cf. *AS 5,4; AKBh 10,17

^{e-e}Cf. *AS 5,4-6; AS 15,22

^{f-f}Cf. AS 15,22f.

^{g-g}Cf. ASBh 4,13f.

¹ saṃsparśa{ā}jā Ms ⁴ <tan nimittam /> tena nimittena em. (de ni
 mtshan ma ste/ mtshan ma de dang lhan cig pa'i T) : tena nimittena Ms
⁷ mtshan ma T for °ākāraṃ (T_{ms} rnam pa) ¹² °svarūpa em. (ngo bo T) :
 °tadrūpa Ms ¹⁴ saṃjñā a<ā>{va}lambanan Ms • na <ni>mittīkarotīty
 em. : namittīkarot{ī}ity Ms ¹⁵ bhavāgrasyāspṛṇānimittatvāt em. :
 bhavā<gra> spṛṇānimittatvāt Ms ('dir ni mtshan ma gsal ba ma yin pa'i
 phyir T) • 'nudarakanyānyāyena em. : 'nudarākanyānyāyena Ms

रकन्यान्यायेन। न पुनस् तत्र निमित्तं नैवास्तीत्य् अनिमित्तम्। अ-
 न्यथा सज्ज्ञाभावप्रसङ्ग इति। निमित्ताभावे निमित्तोद्ग्रहणाभावात्।
 P 17a 'परीत्तं कामधातुः'। निकृष्टत्वात्। 'महद्गतो रूपधातुः'। उत्कृष्टत्वात्।
 ms 18a 'अप्रमाणे आकाशविज्ञानानन्त्यायतने'। अपर्यन्तत्वात्। परिग्रहकि-
 च्चनाभावाद् आकिञ्चन्यायतनम् आकिञ्चन्यम्। तस्मात् कामधात्वा-
 द्यालम्बना सज्ज्ञा परीत्तादिसज्ज्ञैत्य् उच्यते॥

सज्ज्ञास्कन्धनिर्देशानन्तरं संस्कारस्कन्धनिर्देशो न्याय्यस् तदन-
 न्तरम् उद्दिष्टत्वाद् इत्य् अतः प्रश्नः – संस्काराः कतम इति। वेद- PSk 4,3
 नासज्ज्ञाभ्याम् अन्ये चैतसिका धर्माश् चित्तविप्रयुक्ताश् चेति PSk 4,4
 10 तन्निर्देशः। समेत्य सम्भूय प्रत्ययैः कृतत्वात् सर्व एव रूपादिस्कन्ध-
 सङ्गृहीता धर्माः संस्कारा इत्य् उच्यन्ते। इह तु संस्कारस्कन्धसङ्गृ-
 हीता एव संस्कारा अभिप्रेताः। रूपवेदनासज्ज्ञासङ्गृहीतानाम् उक्त-
 त्वाद् विज्ञानस्कन्धसङ्गृहीतानां च वक्ष्यमाणत्वात्। अत एव वेदनास-
 ज्ज्ञयोः स्पर्शमनस्कारादिभिश् चैतसिकत्वाविशेषेऽप्य् आह – वेद-
 15 नासज्ज्ञाभ्याम् अन्ये चैतसिका इति। वेदनासज्ज्ञयोश् चैतसिकत्वे
 सत्य् अपि वेदनासज्ज्ञास्कन्धसङ्गृहीतत्वात् न संस्कारस्कन्धेऽस्ति
 सङ्ग्रह इति प्रदर्शनार्थम्। वेदना ह्य् उपभोगवस्तु। तथा हि वेदनया
 शुभाशुभानां कर्मणां फलविपाकम् अनुभवति। सज्ज्ञा* व्यवहारव-

h-h Cf. ASBh 4, 14f.

H Cf. ASBh 4, 15

H Cf. ASBh 4, 15f.

k-k Cf. ASBh 4, 16

H Cf. AS 15, 31

स्तु। सञ्ज्ञया हि दृष्टश्रुतमतविज्ञातेष्व् अर्थेषु निमित्तम् उद्गृह्य दृष्टा-
 दिषु दृष्टश्रुतमतविज्ञाता इति लोकः संव्यवहारे प्रवर्तते – इत्य् अतो
 वेदनासञ्ज्ञे पृथक्स्कन्धीकृते¹ नान्ये चैतसिका इति। यदि वेदनास-
 ज्ञाभ्याम् अन्ये स्पर्शादयो विचारान्ताश् चैतसिका धर्माश् चित्त-
 विप्रयुक्ताश् च प्राप्स्यादयः संस्कारस्कन्धसङ्गृहीताः²। एवं सति सूत्र-
 विरोधः। उक्तं हि सूत्रे – संस्कारस्कन्धः कतमः।³ षट् चेतनाकायां⁴
 इति। नास्ति विरोधः। प्राधान्येन तन्निर्देशात्। चेतना हि चित्ताभि-
 संस्करणे प्रधानम्⁵। अनुवर्तन्ते मनस्कारादय – इति चेतनैव सं-
 स्कारस्कन्धत्वेनोक्ता। तथा हि कुशले चित्तं प्रेरयत्य् अकुशलेऽप्य्
 अव्याकृतेऽपि सुखदुःखाद्यवस्थास्व अपि चित्तं प्रेरयतीति। संस्का-
 रवच् चैतसिका अपि धर्मा न विज्ञायन्त इति प्रश्नः। ये धर्माश् चि-
 त्तेन सम्प्रयुक्ता इति व्याकरणम्। ते तु न विज्ञायन्त इत्य् अतः पृ-
 च्छति। व्याकरणं स्पर्शो मनस्कार इति विस्तरः। एतेऽपि स्पर्शा-
 दयो विचारान्ताः पञ्चभिर् आश्रयालम्बनाकारकालद्रव्यसमताप्रका-
 रैश् चित्तानुवर्तनात् समं प्रयुक्ता इति सम्प्रयुक्ताः⁶। चित्तेन सम्प्रयु-
 क्ता इत्य् अविशेषाभिधानात् सर्वेषां सर्वचित्तसम्प्रयोगः प्रसक्त इति
 तन्निर्धारणार्थम् आह – एषां पञ्च सर्वत्रगाः⁷। पञ्च प्रतिनियतविष-

ms 18b
P 17b

5

10

ms 19a

P 18a

^{m-m}Cf. e.g. SN III, 60; AKVy 37,16f. ⁿ⁻ⁿCf. AKBh 10,20f. ^{o-o}Cf. AKBh 62,6

^{p-p}Cf. AKVy 309,13f. ^{q-q}Cf. AKVy 309,14

¹ saññāyā hi em. : saññāyāpi Ms ⁸ pradhān[ā]am Ms ⁹ <ska>ndha-
 tvenoktā Ms ('du byed kyi phung por T) : °<ndha>tvenoktā Ms ¹⁴ vicā-
 rāntāḥ pañcabhir āśrayā lambanā° Ms

याः^१ एकादश कुशलाः। षट् क्लेशाः। अवशिष्टा उपक्लेशाः। PSk 5,2

कौकृत्याद्याश् चत्वारोऽन्यथापीति। एषां य आद्याः स्पर्शो मन- PSk 5,3

स्कारो वेदना सञ्ज्ञा चेतना च। एते सर्वत्रगाः। एते हि पञ्च धर्माः

सर्वं चित्तम् अनुगच्छन्तीति सर्वत्रगाः। तथा ह्य एते कुशलेन त्रैधा-

5 तुकेनानास्रवेण च^{*} सम्प्रयुज्यन्ते। अकुशलेन कामाप्तेन क्लिष्टाव्याकृ-

ताभ्यां च^{*} त्रैधातुकाभ्यां सम्प्रयुज्यन्ते। अवश्यं हि सर्वचित्तप्रवृत्तिषु

त्रिकसन्निपातेन भवितव्यम्। त्रिकसन्निपातश् च स्पर्शाव्यभिचारीत्य्

अतः स्पर्शस्य सर्वत्रगत्वम्। निराभोगस्य चित्तस्यालम्बने प्रवृत्त्य-

भावान् मनस्कारोऽपि सर्वत्रगः। निरनुभूवस्य निमित्तोद्ग्रहणनिरपे-

10 क्षस्य च चित्तस्याभावाद् वेदनासञ्ज्ञयोर् अपि सर्वत्रगत्वम्। चेतना

तु मनस्कर्मैवेति तयाप्य् अवश्यं सर्वत्र चेतसि भवितव्यम् – इत्य्

ms 19b अत एते पञ्च धर्माः सर्वत्रगाः ॥

पञ्च प्रतिनियतविषया इति प्रतिनियतो विषय एषां न सर्वे इति प्र-
तिनियतविषयाः। ते पुनश् छन्दोऽधिमोक्षः स्मृतिः समाधिः प्रज्ञा।

15 एकादश कुशलाः। ते पुनः श्रद्धादयोऽविर्हिंसावसानाः। एते ह्य आ-

P 18b श्रद्धादिविपक्षत्वात् कुशलमूलसम्प्रयोगाच्च च कुशलाः। एतैर् एव च

सम्प्रयुक्तं चित्तं कुशलम्। षट् क्लेशाः – रागः प्रतिघो मानोऽविद्या

^१-Cf. AKVy 309,14 ^२-Cf. TrBh 72,7f. ^३-Cf. AKVy 309,15

^१ uṣpakleśāḥ Ms ^२ āsraṇa <ca> samprayujyante Ms ^३ <ca> traidhātu-
kābhyāṃ Ms • sarvacittapra{...}<vṛtti>ṣu Ms ^४ sarvaṣṭi iti Ms ^५ <vi-
hiṃsā° Ms ^६ kuśalamūla° em. (dge ba'i rtsa ba T) : kuśala° Ms ^७ m<ā>-
no Ms

दृष्टिर् विचिकित्सा च। एते हि चित्तं क्लिञ्चन्तीति क्लेशाः। अवशिष्टा
 उपक्लेशाः। ते पुनः क्रोधाद्या असम्प्रजन्यान्ताः। कौकृत्याद्याश् च-
 त्बारोऽन्यथेति वचनाद् उपक्लेशा अवशिष्टा इत्य् अविशेषाभिधा-
 नेऽप्य् असम्प्रजन्यावसाना एवेति गम्यते। क्लेशाङ्गिकत्वाच् चित्तक्ले-
 शकरत्वाच् च क्लेशसमीपे वर्तन्त इत्य् उपक्लेशाः। कौकृत्याद्याश् च- 5
 त्बार इति कौकृत्यं मिद्धं वितर्को विचारश् च। अन्यथापीति न केव-
 लम् एते उपक्लेशा एव। किं तर्हि कुशला अप्य् अव्याकृता अपीति।
 स एष चैतसिकानां पिण्डः समासत एकपञ्चाशद् भवति॥

PSk 4,4

एषां तु प्रत्येकं स्वरूपं न प्रज्ञायत इति प्रश्नः – स्पर्शः कतमः।

ms 20a

मनस्कारः कतम इत्यादि। इह चैतसिकानां लक्षणत एव निर्देशो न
 कर्मतो यथान्यत्र। सङ्क्षेपस्य विवक्षितत्वात्। वयं तु कर्माप्य् एषां नि-
 र्देक्ष्यामः सुखावबोधार्थम्। तत्र पूर्वं स्वरूपम् एव निर्दिष्टम्। प्रागुद्दि-
 ष्टत्वात्। एवम् अन्यत्रापि यथासम्भवं वाच्यम्। 'त्रिकसमवायपरि-
 च्छेद' इति प्रकृतम् इन्द्रियविषयविज्ञानानि त्रीण्य् एव त्रिकम्। तस्य
 कार्यकारणभावेन समवस्थानं समवायः। तस्मिन् सति तत्कालम् 15
 एवैन्द्रियस्य सुखादिवेदनोत्पत्त्यनुकूलो यो विकारः। तेन सदृशो P 19a
 विषयस्य सुखादिवेदनीयाकारपरिच्छेदो यः स स्पर्शः। इन्द्रियं पुनर्

^{u-u}Cf. AS 15,38f.; TrBh 54,14

^{v-v}Cf. AKBh 143,2

^{w-w}Cf. TrBh 54,15-56,7

^{x-x}Cf. AKBh 143,4 ^{y-y}Cf. ASBh 5,3f.

¹ kliśnanti° em. : kliśya<n>ti° Ms ⁴ mngon no T for gamyate ¹³ trikasam-
 avāye paricchedaḥ PSk 5,4 ¹⁷ °ākāraparicchedo em. : °ākāraḥ pari-
 cchedo Ms

येन विशेषेण* सुखदुःखादिहेतुत्वं प्रतिपद्यते। स तस्य विकार इन्द्रिय-
विकारः। सादृश्येनेन्द्रियं स्पृशतीन्द्रियेण वा स्पृश्यत इति स्पर्शः।
वेदनासन्निश्रयत्वम् अस्य कर्म^१। एवं ह्युक्तं सूत्रे – सुखवेदनीयं
स्पर्शं प्रतीत्योत्पद्यते सुखां वेदनेति^२॥

ms 20b ^bमनस्कारः कतमः। चेतस आभोग^b इति। आभुजनम् आभो- PSk 5,5
गः। आलम्बने येन चित्तम् अभिमुखीक्रियते^३। स चित्तस्याभोगः।
^dस पुनर्^e आलम्बने चित्तधारणकर्मकः^४। चित्तधारणं पुनस् तत्रैवाल-
म्बने पुनः पुनश्च चित्तस्यावर्जनम्^f। एतच्च च कर्म चित्तसन्ततेर् आ-
लम्बननियमेन विशिष्टं मनस्कारम् अधिकृत्योक्तम्। न तु यः प्रति-
10 चित्तक्षणम्^d। यद् अप्यत्र निदर्शनम् उच्यते – समाधिलाभी मन-
स्कारलाभीत्युच्यते^h इति। तत्र विशिष्टमनस्कारलाभाद् एव मन-
स्कारलाभीत्युच्यते। अन्यथा हि सर्वसत्त्वा एव मनस्कारलाभिनः
स्युः। सर्वेषां प्रतिचित्तक्षणं मनस्कारभावात्॥

चेतना कतमा। गुणतो दोषतो नोभयतश्चⁱ चित्ताभिसंस्कारो^j PSk 5,6f.
15 मनस्कर्मेति। गुणतः कुशलेषु^k धर्मेषु^k। दोषतोऽकुशलेषु^k। अनुभय-

^{z-z}Cf. Y 60,11; AS 16,1; TrBh 54,14f. ^{a-a}Cf. SN II, 96 ^{b-b}Cf. AS 15,38; AKBh 54,22 ^{c-c}Cf. TrBh 56,8f. ^{d-d}Cf. TrBh 56,9-12 ^{e-e}Cf. AS 15,38 ^{f-f}Cf. ASBh 5,1f. ^{g-g}Cf. AKVy 128,1 ^{h-h}Cf. ASBh 5,2f. ⁱ⁻ⁱCf. AS 15,37; AKBh 54,20 ^{j-j}Cf. Y 60,3 ^{k-k}Cf. AS 15,37 ^{l-l}Cf. AS 15,37

¹ viśeṣeṇa Ms ⁴ sukhā em. : sukha Ms ⁶ ālambane em. : alambane Ms
⁷ cittadhāraṇaṃ punas tatraivā° em. : cittadhā.....vā° Ms ¹⁴ anubha-
yataś PSk 5,6 for nobhayataś

तो^m ऽव्याकृतेषु^m। अथवा गुणत इत्य् उपकरिषु¹। दोषत इत्य् अपका- P 19b
 रिषु¹। अनुभयत^{*} इति मध्यस्थेषु। चित्ताभिसंस्कार इति मनश्चेष्टा।
 यस्यां सत्याम् आलम्बनं प्रति चेतसः प्रस्पन्दो भवति¹। अयस्का-
 न्तवशाद् अयस्प्रस्पन्दवत्¹। आह च –

क्षणान्तरानवस्थानं निर्व्यापारं यया मनः।

ms 21a

सव्यापारम् इवाख्याति सा मनस्कर्म चेतना ॥

इति। चित्ताभिसंस्कार इत्य् उक्ते मनस्कर्म² इति किमर्थम्। सर्वैर्
 एव चैतसिकैश् चित्तम् अभिसंस्क्रियते। तेभ्यो व्यवच्छेदार्थं मन-
 स्कर्म² इत्य् आह¹। विज्ञानस्य परिस्पन्द इव यो धर्मः¹। स एव चेतना
 नान्य इति ज्ञापनार्थम्। गुणतो दोषतोऽनुभयतश् चित्ताभिसंस्कार 10
 इति कर्मनिर्देशः। मनस्कर्म² इति चेतनायाः स्वरूपनिर्देशः¹॥

PSk 5,8

छन्दः कतमः। अभिप्रेते वस्तुन्य् अभिलाष³ इति। अभिप्रेतग्र-
 हणम् अनभिप्रेते च्छन्दाभावज्ञापनार्थम्। एवं च च्छन्दस्य प्रतिनि-
 यतविषयत्वं ज्ञापितं भवति। दर्शनश्रवणादिक्रियाविषयत्वेन यद् अ-
 भिमतं वस्तु⁴ तद् अभिप्रेतम्। तत्र दर्शनश्रवणाभिलाषः प्रार्थना। यच्च 15
 अभिलाषात्मकश् छन्दः¹। तृष्णाच्छन्दयोः कः प्रतिविशेषः। तृष्णा-

^{m-m}Cf. AS 15,37 ⁿ⁻ⁿCf. TrBh 58,1f. ^{o-o}Cf. ASBh 4,24f. ^{p-p}Cf. Y 60,3f.; AS
 16,1f.; AKVy 127,22 and 309,8f.; TrBh 72,14

² anubhayata em. : anubhaya Ms ⁶ manaskarma cetanā // iti em.

(sems pa de ni yid kyi las/ zhes gsungs so T): mana<skāra>taneti Ms

⁹ vijñā⁵ nasya Ms ¹¹ manaskarmeti em. : manahkarmme⁶ti Ms

भिष्वङ्गलक्षणा। छन्दोऽभिलाषलक्षण इत्य् अस्ति विशेषः। स च
^१वीर्यारम्भसन्निश्रयदानकर्मकः^१॥

P 20a 'अधिमोक्षः कतमः। निश्चिते वस्तुनि तथैवावधारणम् इति। PSk 5,9f.

ms 21b निश्चितग्रहणम्^१ अधिमोक्षस्य सर्वविषयासत्त्वप्रज्ञापनार्थम्। न ह्य अ-

- 5 निश्चिते वस्तुनि तथैवावधारणसम्भवोऽस्तीति। 'युक्तितं' आप्तोपदे-
 शाद् वा यद् वस्तु निःसौन्दिग्यं तन् निश्चितम्। येनैवाकारेण तन्
 निश्चितम् अनित्यदुःखाद्याकारेण। तेनैवाकारेण तद्वस्तुनश् चेतसि
 निवेशनम्^२ एवम् एवैतन् नान्यथेत्य् अवधारणम् अधिमोक्षः^३। स
 च^४संहार्यताकर्मकः^५।^६ अधिमुक्तिप्रधानो हि स्वसिद्धान्तात् परप्रवादि-
 10 भिर् अपहर्तुं न शक्यते^७॥^८

^{xyz}स्मृतिः कतमा। संस्तुते वस्तुन्य् असम्प्रमोषश् चेतसौ^९ PSk 5,11

^aऽभिलपनते^{xa} ति। संस्तुत इत्य् असंस्तुते स्मृत्यभावप्रदर्शनार्थम्। PSk 5,12

- ^bसंस्तुतं च वस्तु पूर्वानुभूतम्^c। असम्प्रमोष आलम्बनग्रहणाविप्रणा-
 शकारणम्। तत् पूर्वगृहीतस्य वस्तुनः पुनः पुनर् आलम्बनाकार-
 15 स्मरणम् अभिलपनता। अभिलपनम् इवाभिलपनम्^d अभिलपनम्

^{१-१}Cf. Y 60,14; AS 16,2; TrBh 72,17f. ^{१-१}Cf. Y 60,4f.; AS 16,2f.; AKVy 127,22f.

and 309,9f. ^{s-s}Cf. TrBh 72,19 ^{t-t}Cf. TrBh 72,20-24 ^{u-u}Cf. ASBh 5,6

^{v-v}Cf. AS 16,3 ^{w-w}Cf. ASBh 5,6 ^{x-x}Cf. TrBh 74,1; AKVy 309,10f. ^{y-y}Cf. AS

16,3 ^{z-z}Cf. Y 60,5 ^{a-a}Cf. Y 60,5f. ^{b-b}Cf. TrBh 74,2-6 ^{c-c}Cf. ASBh 5,7

2 vīryārambha° em. (brtson 'grus brtsom [P brtsom; D rtsom] pa'i T) :
 vīryāvākāśa° Ms ⁵ yuktita em. : yuktimatā Ms ⁶ niḥsandigdham tan
 niścitam / yenaivākāreṇa em. (the tshoms med pa gang yin pa de nges pa
 ste [...] rnam pa de nyid kyi T) : niḥsa.....kāreṇa Ms

एवाभिलपनंता। सा पुनरू^d आलम्बनाभिलपने सति न चित्तस्याल-
म्बनान्तर आकारान्तरे वा विक्षेपो भवतीत्य् अतो^e ऽविक्षेपकर्मिका^{bd} ॥

PSk 6,1f. समाधिः कतमः। उपपरीक्ष्ये वस्तुनि चित्तस्यैकाग्रते^{fe}ति। ms 22a

उपपरीक्ष्य इति नान्यत्र। एवं च समाधेः प्रतिनियतविषयबन्धम् उक्तं
भवति।^g उपपरीक्ष्ये वस्तुनि गुणतो दोषतो वा। चित्तस्यैकाग्रतेत्य् ए- P 20b
कालम्बनंता।^g अग्रं ह्य अत्रालम्बनम् उच्यते।^{hi} ज्ञानसन्निश्रयदानक-
र्मकः।ⁱ समाहिते चित्ते यथाभूतपरिज्ञानात्। उपपरीक्ष्यं वस्तु सत्य-
चतुष्टयम्। गुणतो निरोधसत्यं^j मार्गसत्यं च। निरोधसत्यं शान्ता-
द्याकारैर् उपपरीक्ष्यम्। मार्गसत्यं नैर्याणिकाद्याकारैः। दुःखसमुद-
यसत्ये दोषतः। दुःखम् अनित्याद्याकारैः। हेत्वाद्याकारैः समुदयः। 10
तथा नवानां भूमीनाम् अधरां दोषतः। ऊर्ध्वा^j गुणतः। एवम् अन्ये-
ष्व अपि सा^kमान्यालम्बनेषु यथासम्भवं वक्तव्यम्॥

PSk 6,3f. प्रज्ञा कतमा। तत्रैव प्रविचयो^k यो^gगायोगविहितो ऽन्यथा
चे^{li}ति। तत्रैवेत्य्^m उपपरीक्ष्य एव वस्तुनि^m। एवं च समाधिवत् प्रज्ञापि

^{d-d}Cf. ASBh 5,7f. ^{e-e}Cf. AS 16,4 ^{f-f}Cf. Y 60,6f.; TrBh 74,7; AKVy 309,11f.
^{g-g}Cf. TrBh 74,7f. ^{h-h}Cf. ASBh 5,9; TrBh 74,8f. ⁱ⁻ⁱCf. Y 61,1; AS 16,4f. ^{j-j}Cf.
Y 60,7-9; AKVy 309,12 ^{k-k}Cf. AS 16,5 ^{l-l}Cf. TrBh 74,10f. ^{m-m}Cf. AS 16,5;
TrBh 74,10

¹ evābhilapa{...}<na>tā Ms ⁵ ekālabhanatā em. (dmigs pa gcig pa nyid T) :
ekālabhanā Ms ⁸ nirodhasatyam × mārggasatyañ Ms • nirodhasatyam
× śāntādyākārair Ms ⁹ upaparīkṣyam § Ms (rnam par brtag pas [D pas; P
pa] T) ¹¹ ūrdhvām em. : ūrdhvaṃ Ms ¹² rang dang spyi'i mtshan nyid
kyi dmigs pa T for sāmānyālabhaneṣu ¹³ <yo>gāyogavihito Ms

प्रतिनियतविषयेत्य् उक्तं भवति। ⁿप्रविचिनोतीति प्रविचयः। सम्यग्
 मिथ्या वा सङ्कीर्णस्वसामान्यलक्षणेष्व् इव धर्मेषु विवेकावबोधः।
 ms 22b युक्तिर् योगः – आप्तोपदेशोऽनुमानं प्रत्यक्षं च¹। तेन त्रिप्रकारेण यो
 जनितः स योगविहितः। स पुनः श्रुतमयश् चिन्तामयो भावनामय-
 P 21a श् च। ²तत्राप्तवचनप्रामाण्यजोऽवबोधः^{*} श्रुतमयः। युक्तिⁿनिध्यानजश्
 चिन्तामयः। समाधिजो भाव^{*}नामयः। अयोगः पुनर् अनाप्तोपदे-
 शोऽनुमानाभासो^{*} मिथ्याप्रणिहितश् च समाधिः। तेन यो जनितः
 सोऽयोगविहितःⁿ। तत्र साङ्ख्यवैशेषिकादीनां श्रुतमयश् चिन्तामयश्
 चानाप्तोपदेशजनितत्वात् कुतर्कजनितत्वाद् अयोगविहितः। वीतरा-
 10 गानां तु शाश्वतोच्छेदवादिनाम् एकत्यशाश्वतिकादीनां च^{*} मिथ्याप्र-
 णिहितसमाधिजनितत्वाद् अयोगविहितः। ^oउपपत्तिप्रतिलम्भिको
 लौकिकव्यवहारावबोधश् च^{*} नैव योगविहितो नायोगविहितः। एष
 च^p संशयव्यावर्तनकर्मकः^p। संशयव्यावर्तनं तु प्रज्ञया धर्मान् प्रविचि-
 न्वतो निश्चयलाभात्^o॥

ⁿ⁻ⁿCf. TrBh 74,11-19 ^{o-o}Cf. TrBh 74,19-22 ^{p-p}Cf. AS 16,5f.

² so sor rtog pa T for vivekāvabodhaḥ ³ ca × tena Ms ⁵ 'vabodhaḥ ×
 śrutamayāḥ Ms ° <ni>dhyāna° em. : °dhyāna° Ms ⁶ bhāv[ā]anāma-
 yaḥ Ms ⁷ anumānābhāso em. : anumānābhāsaṃ Ms ¹⁰ ekatyaśāśvatikā-
 dīnām <ca> em. (dang/ kha cig rtag pa rnams kyi T) : ekatyaśāśva-
 tikādīnām Ms ¹² ca × naiva Ms

PSk 6,5

श्रद्धा कतमा।^१ कर्मफलसत्यरत्नेष्व^२ अभिसम्प्रत्ययोऽभिंलाष-

PSk 6,6

श्चेतसः प्रसाद^३ इति। कर्म त्रिविधम्। पुण्यम् अपुण्यम् आनिञ्ज्यं

ms 23a

च। तत्रापुण्यं कामाप्तम् एव। अकुशलमूलसम्प्रयोगात्। पुण्यम्

अपि विपाकनियमात् कामाप्तम् एव।^४ कर्मविपाकं प्रत्यु^५ अनिञ्जनाद्

P 21b

आनिञ्ज्यम्। अपुण्यस्य कामघातात् अनिष्टो विपाकः। पुण्यस्येष्टः।

5

अनिञ्जस्य रूपारूपधातोर् इष्ट एव विपाकः। तत्र कर्मफलयोर् अ-

स्तीत्यु^६ अभिसम्प्रत्ययाकारा श्रद्धा। अस्ति कुशलम् अकुशलं च क-

र्म। तच्च च यथाक्रमम् इष्टानिष्टफलम्। तद् अपि कुशलाकुशलक-

र्महेतुकम्। नेश्वरादिनिर्मितम् इति य एवं कर्मफलस्वरूपेऽविपरीते

च कर्मफलविपाकयोर् हेतुफलसम्बन्धेऽभिसम्प्रत्ययः। इयं कर्मफ-

10

लयोर् अस्तिबसम्प्रत्ययाकारा श्रद्धा। दुःखसमुदयनिरोधमार्गाः स-

त्यानि। आर्याणां प्रतिकूलत्वाद् अनित्यत्वादिबेनावितथत्वाच्च च फ-

लभूताः पञ्चोपादानस्कन्धा दुःखसत्यम्। दुःखहेतुत्वात् प्रत्ययाद्या-

कारैश्च चाविपरीतत्वाद् धेतुभूतास् त एव पञ्चोपादानस्कन्धाः समुद-

यसत्यम्। सहेतुकदुःखोपशमात्मकत्वाच्च छान्ताद्याकारेणाविपरीत-

ms 23b

त्वाच्च च दुःखनिरोधो निरोधसत्यम्। दुःखनिरोधप्रापकत्वाच्च नैर्या-

^१-^१Cf. AKBh 55,6f.; TrBh 76,6f. ^२-^२Cf. AS 16,7 ^३-^३Cf. AKBh 227,13

¹ abhisampratrayo <'bhilāṣaś' cetasaḥ em. (mngon par yid ches pa dang/ 'dod pa dang/ sems dang ba T) : abhisampratraya{...}ś cetasaḥ Ms ⁴ nges pa med pa'i phyir T for °niyamāt ° karmma° n.e. T ° karmavipākam em. : karmma / vipākam Ms ⁸ iṣṭāniṣṭāphalam em. : iṣṭāniṣṭāphalam* Ms ⁹ °ni<r>mitam em. (sprul pa T) : °nimittam Ms ¹² °āviṣṭa<ta>thatvāc Ms ¹⁵ °ākāreṇāviparītatvāc em. : °ākār{...}ā 'viparītatvāc Ms

P 22a णिकत्वादिनावितथत्वा^{*}च् चार्याष्टाङ्गमार्गो मार्गसत्यम्। तत्र दुःखसमु-
दयसत्ययोर् अस्ति दुःखम् अस्ति समुदय इत्य् अभिसम्प्रत्ययाका-
रैव श्रद्धा। निरोधमार्गसत्ययोर् अभिलाषाकारा श्रद्धा।¹ शक्यो मया
प्राप्तुं निरोधो मार्गश् चोत्पादयितुम्² इति॥

5 रत्नानि त्रीणि बुद्धधर्मसङ्घाः। दुर्लभत्वात् महार्घत्वात् प्रीतिकरत्वाद्
उपकारकरत्वाद् अमानुषाद्युपघातप्रतिपक्षत्वाच् च रत्नानीव रत्नानि।
तत्र दुर्लभत्वं – भवभोगेष्व् असत्तैः कायजीवितनिरपेक्षैर् बोधिसत्त्वैर्
नैरन्तर्येण बोधिसम्भारेषु प्रवर्तमानैस् त्रिभिः कल्पासङ्ख्यैर् बुद्धत्वं
प्राप्यत इति दुर्लभम्। अत एवोदुम्बरपुष्पप्रादुर्भाववद् दुर्लभो बुद्धो-

10 त्पाद उच्यते। बुद्धोत्पादस्य च दुर्लभत्वाद् धर्मसङ्घरत्नयोर् अपि दुर्ल-
भत्वं बुद्धोत्पादप्रतिबद्धत्वात्। महार्घत्वं पुनः प्राप्तप्रकामप्रकर्षावस्थैः

ms 24a पुण्यज्ञानोभयसम्भारैः प्राप्यत्वात्। तत्र पुण्यसम्भारो दानशीलक्षा-

P 22b न्तिपारमितास् तिस्रः। ज्ञानसम्भारः प्रज्ञाध्यानपारमिते। पुण्यज्ञा-
नसम्भाराङ्गभावगमनाद् वीर्यपारमितोभयसम्भारः। धर्मरत्नम् अपि

15 सर्वसंस्कृतपरित्यागेन प्राप्यत्वात् महार्घम्। सङ्घरत्नम् अपि सांसारि-
कफलनिर्वर्तकविशिष्टाभ्यां पुण्यज्ञानाभ्यां प्राप्यत इति महार्घम्। र-
त्नत्रयं हि दर्शनश्रवणानुस्मरणैः प्रीतिहेतुत्वात् प्रीतिकरम्। तथाभिग-
मना³ध्युपासनान्वेषणपरिज्ञानैः सत्त्वानाम् उपकारकरम्। यथोक्तम्

¹⁻²Cf. ASBh 5,11f.

¹ 'vitathatvā<c cāryāṣṭāṅgamārggo> Ms ⁶ amā{...}<nu>ṣā° Ms ⁹ durla-
bham em. : durlabhaḥ Ms ¹⁸ tathā abhigamanā{...}<dhyupā° Ms

“श्रीकरं तेऽभिगमनम्। शङ्करम् अध्युपासनम्।

अन्वेषणं मतिकरम्। परिज्ञानं विशोधनम्॥”

इति। अमानुषाद्युपघातप्रशमनं पुनर् यथोक्तं सूत्रे – ^vसचेद् भो भिक्षुवोऽरण्यगतानां वेति विस्तरेण यावद् यत् तद् भविष्यति भयं 5
वा च्छम्भितत्वं वा रोमहर्षो वा तत् प्रतिगमिष्यतीति। एवं धर्मरत्नानुस्मरणे सङ्ख्यरत्नानुस्मरणे च वक्तव्यम्। तत्र सर्वस्मिञ् ज्ञेयेऽसक्ता-
प्रतिहतज्ञानशक्तिलाभाद् आश्रयपरावृत्तिर् बुद्धः। सा पुनः सर्वसा-
स्त्रधर्मबीजापगता सर्वानास्त्रधर्मबीजप्रचिता। अनन्तप्रभावपरि- P 23a
ग्रहा। चिन्तामणिरत्नवद् अनाभोगेनाशेषसत्त्वार्थकरणसमर्थेति ॥ ms 24b

धर्मस् त्रिविधः। देशनाधर्मः सूत्रगेयादिकः। प्रतिपत्तिधर्म
आर्याष्टाङ्गो मार्गः सोपचारः। परमार्थधर्मो निर्वाणम्। स च द्विप्रका-
रः – सोपधिशेषो निरूपधिशेषश् च। तत्र क्लेशविसंयोगारब्धः सोप-
धिशेषः। वर्तमानजन्मनिरोधेऽनागतजन्मानुत्पादो निरूपधिशेषः ॥

अष्टौ पुरुषपुद्गलाः सङ्घः – चत्वारः प्रतिपन्नाश् चत्वारश् च फल- 15
स्थाः। परस्परतः शास्तृताश् चाभेद्यार्थेन सङ्घः। सर्वगुणदोषप्रकर्षा-

^{u-u}Cf. ŚPŚ 94-95 ^{v-v}Cf. DhvaSū 293 and 295

⁵ veti em. (kyang rung zhes bya ba T) : ceti Ms ⁷ <saṃgharatnānusma-
raṇe> Ms ¹⁰ spyod pa T for °samarthā° ¹³ °yogāṣṭkhyāḥ Ms ¹⁴ °niro-
<dhe> 'nāgata° em. ('gags nas ma 'ongs pa'i T) : °nir<o>{°}tānāgata° Ms
¹⁶ śāstrītaś em. (ston pa T) : śāstr{e}ataś Ms

पकर्षनिष्ठागतत्वाद् बुद्धे भगवति रोमाञ्चाश्रुपातादिसूचिता प्रसादल-
क्षणा श्रद्धा। सर्वसहेतुकदुःखोपशमात्मकत्वात् प्रापकत्वात् तद्योतक-
त्वाच्च च धर्मे प्रसादलक्षणैव श्रद्धा। संसारपङ्कोत्तीर्णत्वात् संसारपङ्को-
त्तरणमार्गावस्थितत्वाच्च च सङ्घेऽपि प्रसादात्मिकैव॥

P 23b ^wश्रद्धा हि त्रिविधा प्रवर्तते। सति वस्तुनि गुणवत्य् अगुणवति वा

ms 25a सम्प्रत्ययाकारा' सति गुणवति च प्रसादाकारा' सति गुणवति च

प्राप्तुम् उत्पादयितुं शक्येऽभिलाषाकारा'। नन्व एवम् अभिलाषाका-
रत्वात् तृष्णाच्छन्दयोर अन्यतरा भवति। नैतद् एवम्। कुशलविष-
यत्वात् न तृष्णा' श्रद्धापूर्वकत्वाच्च छन्दस्य न छन्दः। ^xचेतसः प्रसा-

10 द इति। श्रद्धा हि चित्तकालुष्यवैरोधिकीत्य् अतस् तत्सम्प्रयोगे क्ले-
शोपक्लेशमलकालुष्यविगमाच्च चित्तं श्रद्धाम् आगम्य प्रसीदतीति
चेतसः प्रसाद उच्यते^y। उदकप्रसादकमणिस्थानीयं धर्मान्तरं चैत-
सिकं श्रद्धा' न रूपप्रसादात्मिकेति प्रदर्शनार्थम् आह – चेतसः प्र-
साद इति। चेतसः प्रसादः' न रूपस्येति। ^yसा पुनश् छन्दसन्निश्रय-

15 दानकर्मिका^y॥

^zहीः कतमा। आत्मानं धर्मं वाधिपतिं कृत्वावद्येन लज्जा^z। य-
त्प्रतिबद्धा यस्य क्रियासु प्रवृत्तिर् निवृत्तिर् वा स तस्याधिपतिः स्वा-

PSk 6,7f.

w-wCf. TrBh 76,7-9

x-xCf. TrBh 76,10-12

y-yCf. AS 16,7f.; TrBh 76,12

z-zCf. AS 16,8; AKBh 59,24-60,3; TrBh 76,13

³ <dharme> prasādalakṣanaiva śraddhā em. (dang ba'i mtshan nyid ni chos la dad pa'o T) : prasādalakṣanaiva śraddhā Ms ⁴ dad pa add. T

¹¹ °mala° n.e. T

मीत्य् अर्थः। आत्मानं धर्मं वाधिपतिं स्वामिनं कृत्वा। ^aसद्भिर् विग-
 र्हितृत्वाद् अनिष्टविपाकत्वाच्च च पापम् एवावध्यम्। तेनावद्येन कृतेना-
 कृतेन वा चित्तस्यावलीनता लज्जा। कुलज्ञानादिभिर् गुणैः पापक्रि-
 यायाम् आत्मानम् अयोग्यं मत्वा। कथं हि नाम मयैवविधेनैवं पापं
 कृतं क्रियते करिष्यते वा। धर्मेऽप्य् एतद् अनिष्टविपाकत्वात् परोप-
 घातप्रवृत्तत्वाच्च च गर्हितम् – इत्य् एवं यात्मानं धर्मं चावेक्षमाण-
 स्यावद्येन लज्जा। ^bसा हीः। इयं च दुश्चरितसंयमनसन्निश्रयदानक-
 र्मिका ^b॥

ms 25b
P 24a

PSk 6,9f.

^cअपत्राप्यं कतमत। ^dलोकम् अधिपतिं कृत्वावद्येन ^eलज्जा।
 लोके ह्य् एतद् गर्हितम्। मां चैवङ्कर्माणं विदित्वा विगर्हिष्यन्तीत्य् 10
 अश्लोकादिभयाद् अवद्येन लज्जते। इदम् अपि दुश्चरितसंयमनसन्नि-
 श्रयदानकर्मकम् एव। दुश्चरिताद् विरतिः* संयमनम्। लज्जमानस्या-
 पत्रपमाणस्य वा कृतेऽपि दुश्चरितेऽवश्यं तद्विरमणाद् अनयोस् त-

^{a-a}Cf. TrBh 76,13-15

^{b-b}Cf. AS 16,8; TrBh 76,15f.

^{c-c}Cf. AS 16,9; AKBh

59,24-60,3 ^{d-d}Cf. TrBh 76,17-20

¹ ātmānaṃ dharmāṃ vā^o em. : ātmānaṃ dharmmañ cā^o Ms ² evāva^o d-
 yaṃ Ms ³ āvalīnatā em. : āvalīyanatā Ms ⁴ ātmānaṃ n.e. T (bdag T_{ms}) °
 °vidhenai<vaṃ pāpaṃ kṛtaṃ> Ms ⁶ °pra^o....>vṛtta>tvāc Ms ⁷ °asya
 a×vadyena Ms ¹² ngo tsha shes pa de ni nyes par spyod par byas na yang
 gdon mi za ba spong bas yang dag par sdom pa yin no T for duścaritād
 virati saṃyamanaṃ ° virati<h> em. : virati Ms ° °mānasya^o n.e. T
¹³ yang dag par sdom pa'i rten byed pa'i las can no// khrel yod pa ni nyes
 par spyod par ma byas na yang dag par sdom pas add. T (om. T_{ms})

त्सन्निश्रयदानकर्मक^५म् ॥

अलोभं^{*} इति। अयम् अकारस् त्रिष्व् अर्थेषु वर्तते। अभावेऽन्य-
स्मिन् प्रतिपक्षे च। अत्र प्रतिपक्ष एव वर्तते नान्यस्मिन् नाभाव इति
प्रदर्शनार्थम् आह – लोभप्रतिपक्ष इति। एवम् अद्वेषे अमोहे च व-
क्तव्यम्। निर्विद् अनाग्रह इति^{*} तत्स्वरूपनिरूपणम्। लोभो नाम
भवे भवोपकरणेषु च आसक्तिः प्रार्थना च। तत्प्रतिपक्षोऽलोभो भवे
भवोपकरणेषु चा^{*}नासक्तिर् वैमुख्यं च। निर्विद् भवभोगादीनवानां प-
रिज्ञानाद् भवे भवोपकरणेषु च वैमुख्यम्। अनाग्रहो भवभवभोगयोर्
असक्तिः। अथवानाग्रहविशेषणार्थं निर्विद्ग्रहणम् – भवे भवोपकरणे-
षु च वैमुख्याकारो योऽनाग्रहोऽयम् अलोभ इति। अयं^९ च दुश्चरिता-
प्रवृत्तिसन्निश्रयदानकर्मक^{१०} इति ॥

PSk 6,11

अद्वेषः कतमः। द्वेषप्रतिपक्षो मैत्री। द्वेषो हि सत्त्वेषु दुःखे दुः-
खस्थानीयेषु च धर्मेष्वाघातः^१। तत्प्रतिपक्षोऽनाघातः। द्वेषस्या-
न्येऽपि प्रतिपक्षाः सन्तीत्य् अत आह – मैत्री। मैत्रात्मको द्वेषस्य
यः प्रतिपक्षः सोऽद्वेषः^१ नान्य इति। अयम् अपि दुश्चरिताप्रवृत्तिस-

PSk 6,12

^{e-e}Cf. TrBh 78,1-3

^{f-f}Cf. AS 16,9f.

^{g-g}Cf. TrBh 78,3f.

^{h-h}Cf. AS 16,10

ⁱ⁻ⁱCf. TrBh 78,5f. ^{j-j}Cf. TrBh 78,7f.

¹ sngon du 'dren pa nyid do// add. T ² ma chags pa gang zhe na T for alobha • akāras em. (ma chags zhes bya ba ni T; ma zhes bya ba ni T_{ms}) : ākāras Ms ⁵ iti × tat*svarūpa° Ms ⁶ longs spyod rnam la T for bhavo-pakaraṇeṣu ⁷ ca / a<nāsaktir vaimuṣṣ>khyañ Ms • bhavabhogādīn<a-vān>ām em. (srid pa dang longs spyod gyi nyes dmigs T) : bhavabhogādī-nām Ms • pa<riññānā>d Ms

न्निश्रयदानकर्मक^l इति ॥

PSk 6,13f.

^kअमोहः कतमः। मोहप्रतिपक्षो भूतसम्प्रतिपत्तिः^k। सर्व एव हि कुशला धर्माः क्लिष्टानां धर्माणां समुदाचारविरोधात् प्रतिपक्ष इत्य^a अत आह – भूतसम्प्रतिपत्तिर् इति। सम्यगविपरीतप्रतिपत्तिभेदात्। P 25a
सा पुनर् द्विविधा – ^lज्ञानं प्रतिसङ्ख्या च। पुनश् चतुर्विधा विपाकाग- ms 26b
मचिन्ताधिगमनिमित्ता। प्रतिसङ्ख्या तु प्रज्ञैव धैर्यसहिता। धैर्यम् इति प्रज्ञावीर्यसमाधय उच्यन्ते। तत्र द्वयोः प्रज्ञाद्रव्ययोः समवधानास-
म्भवाद् वीर्येण समाधिना वा सम्प्रयुक्ता प्रज्ञा प्रतिसङ्ख्येत्य^a उच्यते। यद्वलेनानुद्धृतानुपहतक्लेशबीजोऽपि क्लेशानाम् अवकाशं न ददति।
अयम्³ अत्र वाक्यार्थः – यथाभूतज्ञानात्मकः प्रतिसङ्ख्यात्मकश् च 10
ज्ञानविशेषोऽमोह इत्य^a उच्यते। अत एवामोहो^m दुश्चरिताप्रवृत्तिसन्नि-
श्रयदानकर्मकः^m ॥

PSk 7,1f.

ⁿवीर्यं कतमत। कौसीद्यप्रतिपक्षः कुशले^o चेतसो ऽभ्युत्सा-
हः^{nop}। कुत्सितं सीदतीति कुसीदः। तद्भावः कौसीद्यम्। आलस्यम्
इत्य^a अर्थः। तच्च च कुशलाकुशलयोश् चित्तस्यानुत्साहः¹ तत्प्रति- 15
पक्षश् च वीर्यम् इत्य^a अतः कौसीद्यवद् उभयप्रसङ्गे व्यवच्छेदार्थम्

^{k-k}Cf. TrBh 78,9 ^lCf. ASBh 5,13f. ^{m-m}Cf. AS 16,12; TrBh 78,11f. ⁿ⁻ⁿCf. TrBh 78,13 ^{o-o}Cf. AS 16,13 ^{p-p}Cf. AKBh 55,23

⁴ ata fi}āha Ms ⁵ shes pa add. T ⁶ dhairya° em. : (brtan [P brtan; D bstan] pa T) : vīrya° Ms ° dhairyam em. : (brtan pa) : vīryam Ms ¹⁰ ayam atra em. ('dir T) : ayam tatra Ms ¹¹ duścaritāṣpra° Ms ¹⁴ sbyor ba dman pa ni le lo ste T for kutsitam sīdatīti kusīdaḥ ° tadbhāvaḥ kausīdyam n.e. T

ms 27a आह – कुशले चेतसोऽभ्युत्साहो वीर्यम्^१ न तु क्लिष्ट इति। क्लिष्टे तू-
त्साहः कुत्सितत्वात् कौसीद्यम् एव^२। ननु च क्लिष्टं स्वभ्यस्तत्वात् स्व-
रसेनैव प्रवर्तते^३। किं तत्रोत्साहेन। प्रायेणैवम्^४। अस्ति तु किञ्चिद् य-
त्रोत्साहोऽप्य् अपेक्ष्यते। तत् पुनर् यत्सम्प्रयोगात् सन्नाहे प्रयोगे
P 25b वालीनत्वे वाव्यावृत्तौ वासन्तुष्टौ वा कुशलेषु धर्मेषु चेतसोऽभ्युत्सा-
हः^५। तद् वीर्यम्। कुशलपक्षपरिपूरणपरिनिष्पादनकर्मकर्म^६। परिपूर-
णं यथा मौलप्रवेशः। परिनिष्पादनं तस्यैव परिकर्मकृतबम्^७॥

^८प्रस्रब्धिः कतमा। दौष्टुल्यप्रतिपक्षः^{*} कायचित्तकर्मण्यता^९। PSk 7,3f.
दौष्टुल्यं कायचित्तयोर् अकर्मण्यता साङ्केषिकधर्मबीजानि च^{१०}। तदप-
गमे प्रस्रब्धिसद्भावाद् दौष्टुल्यप्रतिपक्षः^{*}। लक्षणं तु प्रस्रब्धेः कायचि-
त्तकर्मण्यता।^{११} तत्र कायकर्मण्यता कायस्य स्वकार्येषु लघुसमुत्थान-
ता यतो भवति। चित्तकर्मण्यता सम्यङ्मनसिकारप्रयुक्तस्य ह्लादला-
घवनिमित्तं यच्च चैतसिकं धर्मान्तरम्। तद्योगाच्च चित्तम् असक्तम्
आलम्बने प्रवर्तते इत्य् अतस् तच्च चित्तकर्मण्यतेत्य् उच्यते। काय-

^१-^१Cf. TrBh 78,13f. ^२-^२Cf. AS 16,14; TrBh 78,14f. ^३-^३Cf. ASBh 5,16f. ^४-^४Cf. TrBh 78,16-18 ^५-^५Cf. AS 16,14f.; AKBh 55,9-11 ^६-^६Cf. TrBh 78,18-80,6

³ pravarttate × kin Ms ⁴ apeksyate em. : apeksate Ms ⁵ vā a{ā}līnatve Ms • dang/ dge ba'i chos gzhan rnams la yang T for kuśaleṣu dharmeṣu
⁶ °<pari>niṣpādana° em. (yongs su sgrub pa T) : °niṣpādana° Ms ⁷ legs par yongs su sbyang bar byas pa T for parikarmakṛtatvaṃ ⁸ °pakṣa<ḥ> Ms • kāyaci<ttakarmanya>tā Ms ⁹ lus dang sems kyi add. T • go rims bzhin no add. T ¹⁰ dauṣṭhulya° n.e. T • dau<ṣṭhu>lya° Ms • °prati-pakṣa<ḥ> / lakṣaṇaṃ em. : °pratipakṣalakṣaṇaṃ Ms

स्य पुनः स्पष्टव्यविशेष एव प्रीत्याहतः कायप्रस्रब्धिर् वेदितव्या।

^wप्रीतमनसः कायः प्रस्रब्ध्यत^w इति सूत्रे वचनात्^v। अत्र चैतसिकाधि-

ms 27b

काराद् अचैतसिक्य अपि कायप्रस्रब्धिः* प्रस्रब्धिसम्बोध्यङ्गत्वेनोक्ता।

कायकर्मण्यता वा^{*} चित्तकर्मण्यताम् आवाहयतीत्य् अतोऽचैतसिक्य

P 26a

अपि कायकर्मण्यतात्रोक्ता।^x इयं च^y तद्वलेनाश्रयपरावृत्तितोऽशेषक्ले-

5

शाद्यावरणनिष्कर्षणकर्मिका^{xyz} ॥

PSk 7,5f. ^aअप्रमादः कतमः। प्रमादप्रतिपक्षोऽलोभो यावद्³ वीर्यम्।

PSk 7,7 यान् निश्चित्याकुशलान् धर्मान् प्रजहाति। तत्प्रतिपक्षांश् च कु-

शलान् धर्मान् भावयतीति। प्रमादो हि येन क्लेशेभ्यश् चित्तं न र-

क्षति कुशलं च हापयति। अप्रमादेन पुनः क्लेशान् प्रजहाति प्रतिप-

10

क्षांश् च धर्मान् भावयतीत्य् अतोऽप्रमादः प्रमादप्रतिपक्ष उक्तः।

अलोभो यावद् वीर्यम् इत्य् अलोभाद्वेषामोहाः सह वीर्येण गृह्यन्ते।

यान् अलोभादीन् वीर्यपर्यन्तान् निश्चित्यागम्य प्राप्याकुशलान् ध-

र्मान् प्रजहातीत्य् अनेन सर्वेऽलोभादयोऽप्रमाद इत्य् उक्तं भवति।

^bअकुशला धर्मा आस्रवा आस्रवस्थानीयाश् च विषया वेदितव्याः^b

15

^{w-w}Cf. SañSū V.19 (1c); AKVy 54,6 ^{x-x}Cf. TrBh 80,6f. ^{y-y}Cf. ASBh 5,18f.

^{z-z}Cf. AS 16,15 ^{a-a}Cf. TrBh 80,12-14 ^{b-b}Cf. ASBh 5,19f.

³ caitasikādhikārā{ta}d Ms °prasrabdhiḥ × prasrabdhi° Ms ⁴ kāya-
karmanyatā <vā> em. (yang na lus las su rung ba nyid T) : kāyakarmman-
yatā <...> Ms °caitasiky Ms ⁷ °prati-pakṣaḥ Ms ⁸ tatpratipakṣāṃś
<ca kuśalān> dharmān em. (zhing de'i gnyen po dge ba'i chos rnams T;
tatpratipakṣāṃś ca kuśalān dharmān PSk 7,6f.) : tatpratipakṣān dharmmān
Ms ¹⁰ {{na}} pra°tipakṣāṃś Ms

- ms 28a तत्र आस्रवाणां विनोदनविष्कम्भणबीजसमुद्धारात्मकं प्रहाणम्।
विषयाणां पुनः परिवर्जनेन प्रहाणम्। तत्प्रतिपक्षा इत्य् अकुशलध-
र्मप्रतिपक्षाः। ते पुनः कुशलसास्रवा अनास्रवाश् च। तेषाम् अभ्या-
P 26b सो भावना' पौनःपुन्येन सम्मुखीकरणम्। यस्माद् वीर्यसहितान्
5 अलोभादीन् निश्चित्याकुशलान् धर्मान् प्रजहाति तत्प्रतिपक्षांश् च
धर्मान् भावयति' तस्मात् सवीर्येष्व् अलोभादिष्व् अप्रमादः प्रज्ञप्यते
– इत्य् अनेन साधिष्ठाना सकारणा चाप्रमादस्य प्रज्ञप्तिर् उक्ता।^१ स
पुनः सर्वलौकिकलोकोत्तरसम्पत्तिपरिपूरणकर्मकः^२। तत्र लौकिकस-
म्पत्तिर् भवभोगविशेषलाभः^३। लोकोत्तरा श्रावकादिबोध्यधिगमः ॥
- 10 उपेक्षा कृत्वा। स एवालोभो यावद् वीर्यम् इत्यादि – अप्रमा- PSk 7,8
द इवात्रापि व्याख्यानम्।^{da} चित्तसमतादिभिस् त्रिभिः पदैर् उपेक्षाया
आदिमध्यावसानावस्थां द्योतिता। तत्र लयौद्धत्यं चेतसो वैषम्यम्।
तस्याभावाद् आदौ चित्तस्य समता^४। ततोऽनभिसंस्कारेणाप्रयत्नेन PSk 7,9
ms 28b समाहितस्य चेतसो यथायोगं समस्यैव प्रवृत्तिः प्रशठता। सा पुनर्
15 अवस्था लयौद्धत्याशङ्कानुगता' अचिरभावितत्वात्। ततो भावनाप्र-
कर्षगमनात् तद्विपक्षदूरीभावात् तच्छङ्काभावे लयौद्धत्यप्रतिपक्षनि-

^{o-c}Cf. AS 16,16f.; TrBh 80,15f.^{d-d}Cf. TrBh 80,17-82,7^{e-e}Cf. ASBh 5,20^{f-f}Cf. AS 16,18; AKBh 55,16

² parivarjanena prahāṇam em. : parivarjatvena × prahāṇam Ms ⁴ sa<m>-
mukhīkaraṇam em. : samukhīkaraṇam Ms ⁶ a<lo>bh<ādi>ṣv em. (ma
chags pa la sogs pa la T) : abheṣv Ms ¹⁰ de dag nyid la gnas shing add. T
¹⁴ samāhitasya cetaso em. : samāhitacetaso Ms ¹⁶ °gamaḥ. nāt Ms

- मित्तेष्व् आभोगम् अकुर्वतो ऽनाभोगावस्थता⁹ चित्तस्यानाभोगता^{9d} P 27a
 PSk 7,10 यया निर्वासितेषु क्लिष्टेषु धर्मेष्व् इति। ययेत्य् उपेक्षैव सम्बध्यते।
 क्लिष्टा धर्मा रागादिसहिताः। तेषां निर्वासनं पुनरनुत्पत्तिः। उपेक्षा
 हि सङ्घिष्ठविहारवैरोधिकीत्य् अवश्यं तया रागादिप्रवृत्तिविबन्धे⁴ व-
 र्तिताव्यम् इत्य् अतस् तया निर्वासितेष्व् इत्य् उक्तम्। यतश् च स- 5
 ङ्घिष्ठेन विहारेणोपेक्षा विरूध्यते। तेनोपेक्षाविहार्य् असङ्घिष्ठविहारी
 PSk 7,11 भवतीति। अतश् चोपेक्षा^h सङ्घेशानवकाशसन्निश्रयदानकर्मिका^h॥
 PSk 7,12 'अविहिंसा कतमां। विहिंसाप्रतिपक्षः करुणेति। वधबन्धादि-
 भिर् अविहेठनम् अद्रोहणं सत्त्वानाम् अविहिंसेति विहिंसाप्रतिपक्षः।
 कं रुणद्धीति करुणा। कम् इति सुखस्याख्या। सुखं रुणद्धीत्य् अ- 10
 र्थः। कारुणिको हि परदुःखदुःखी भवतीति। इयं चाप्रमादवत् प्रज्ञ- ms 29a
 सित एव। न द्रव्यसती।^k अद्वेषांशं^k एव प्रज्ञपनात्।^m अविहेठनकर्मि-
 का^m। उक्ता एकादश कुशलाः॥
- PSk 7,13 षट् क्लेशा वक्तव्याः। त उच्यन्ते – रागः कतमः। पञ्चसूपादा-
 PSk 7,14 नस्कन्धेषु स्नेहोⁿ ऽध्यवसानम्। सास्त्रवाणि रूपवेदनासञ्ज्ञासंस्का- P 27b
 रविज्ञानानि पञ्च रूपवेदनासञ्ज्ञासंस्कारविज्ञानोपदानस्कन्धाः।

⁹⁻⁹Cf. AS 16,18; AKBh 55,16f. ^{h-h}Cf. AS 16,18f.; TrBh 82,7f. ^{h-i}Cf. TrBh
 82,9-12 ^hCf. AS 16,19 ^{k-k}Cf. AS 16,19 ^hCf. TrBh 82,12 ^{m-m}Cf. AS
 16,19 ⁿ⁻ⁿCf. TrBh 84,1

⁴ °vibandhe vartitavyam em. : °vibandhe-- vivartitavyam Ms ⁶ °vihār-
 ya--saṃkliṣṭa° Ms ⁷ coṣpekṣā Ms ⁸ katamā / § vihiṃsā° Ms ⁹ adroha-
 naṃ × satvānām Ms

तत्र रूपोपादानस्कन्धो द्वैधातुकं रूपम्। वेदनाद्युपादानस्कन्धाश्च
 चत्वारस् त्रैधातुका वेदनादयः। उपादीयतेऽनया तृष्णया त्रिभवोत्प-
 त्तिः पौनर्भविकं वा कर्मेति तृष्णायां उपादानाख्या। उपादानसम्भू-
 तत्वाद् उपादानविधेयत्वाद् उपादानानि वा तेभ्यः सम्भवन्तीत्य्
 5 उपादानस्कन्धाः। स्नेह इव स्नेहः। यथा हि तैलादिकः स्नेहो वस्त्रा-
 दिकम् आश्रयम् अनुप्रविश्य व्याप्नोति। महतापि च यत्नेन स्वाश्र-
 याद् दुर्विवेच्यः। एवं रागोऽपि स्वालम्बनम् अनुप्रविश्यैव व्याप्नोति।
 महतापि च प्रयासेन तस्माद् आलम्बनाद् दुर्विवेच्य इति स्नेह उच्य-
 ms 29b ते। अध्यवसानं तन्मयता। अथवा स्पृष्टव्यविशेषोऽपि स्नेह इति व्य-
 10 वच्छेदार्थम् आह – अध्यवसानम् इति। स पुनर् दुःखसञ्जननकर्म-
 कः। त्रिदुःखतायोगाद् यथासम्भवं त्रैधातुकाः पञ्च स्कन्धा दुःखम्
 अभिप्रेतम्। तस्य च दुःखस्य कामरूपारूप्यतृष्णावशेनाभिनिर्वृत्ति-
 तो रागस्य दुःखसञ्जननं कर्म निर्दिश्यते॥

P 28a प्रतिघः कतमः। सत्त्वेष्व आघात इति। आघातः सत्त्वेषु रू- PSk 8,1
 15 क्षचित्तता येनाविष्टः सत्त्वानां वधबन्धादिकम् अनर्थं चिन्तयति। स
 पुनर् अस्पर्शविहारदुश्चरितसन्निश्रयदानकर्मकः। स्पर्शः सुखम्। ते-
 न सहितो विहारः स्पर्शविहारः। न स्पर्शविहारोऽस्पर्शविहारः। दुः-
 खसहित इत्य् अर्थः। आघातचित्तस्यावश्यं दौर्मनस्यसमुदाचाराच्

°-Cf. TrBh 84,2-4 P-Cf. AS 16,20 °-Cf. AS 16,20f. °-Cf. TrBh 84,5-12

1 <atra rūpopādā>naska°ndhaḥ Ms 3 ṭṛṣṇāyā × upā° Ms ° upā<dā>nā-
 khyā em. : upānākhyā Ms 12 kāma-rūpā° Ms

चित्तं तप्यते। चित्तानुविधानाच्च कायोऽपि तप्यत एवेति। सर्वेया-
पथेषु सदुःखसविधातोऽस्य विहारो भवति। प्रतिहतचित्तस्य च न
किञ्चिद् दुःश्रितं विदूरे – इति प्रतिघोऽस्पर्शविहारदुःश्रितसन्निश्रय-
दानकर्मक^१ उक्तः ॥

PSk 8,2 ^१मानः कतमः। ^२सप्त माना^३ इति। ^४मानो हि सर्व एव ^५सत्कायदृ- ms 30a
ष्टिसन्निश्रयेण प्रवर्तते। चित्तस्य चोन्नतिलक्षणः^६। तथा ह्य आ-
त्मा^७त्मीयभावं स्कन्धेष्व^८ अध्यारोप्यायम् अहम् इदं ममेत्य^९ आत्मानं
तेन तेन विशेषेणोन्नमयति। ^{१०}अन्येभ्योऽधिकं मन्यते। स चा^{११}गौरव-
दुःखोत्पत्तिसन्निश्रयदानकर्मकः^{१२}। अगौरवं गुरुषु गुणवत्सु च पुद्गले-
षु स्तब्धता कायवाचोर् अपसृतता। दुःखोत्पत्तिः^{१३} पुनर् अत्र पुनर्भ- 10
वोत्पत्तिर् वेदितव्या। स पुनश् चित्तोन्नतिस्वभाव^{१४}भेदेऽपि चित्तोन्न- P 28b
तिनिमित्तभेदात् सप्तधा भिद्यते – ^{१५}मानोऽतिमान^{१६} इत्य^{१७} एवमादि ॥

PSk 8,5 ^{१८}हीनात् कुलविज्ञानवित्तादिभिः श्रेयान् अस्मि कुलविज्ञानवि-
त्तादिभिर् इति या चित्तस्योन्नतिः^{१९}। सदृशेन वा कुलादिभिस् तैर् एव
PSk 8,6f. सदृशोऽस्मीति या चित्तस्योन्नतिः^{२०}। स मानः। अतिमानः^{२१} कुल- 15
विज्ञानवित्तादिभिः ^{२२}सदृशात् त्यागशीलपौरुषादिभिः श्रेयान् अ-

^१-^२Cf. AS 16,21 ^३-^४Cf. *AS 45,5 ^५-^६Cf. AKBh 284,22 ^७-^८Cf. TrBh 86,3-88,1
^९-^{१०}Cf. AS 16,22 ^{११}-^{१२}Cf. AS 16,22 ^{१३}-^{१४}Cf. *AS 45,5 ^{१५}-^{१६}Cf. *AS 45,6f.; AKBh
284,24f. ^{१७}-^{१८}Cf. *AS 45,7f.

^३ kiñcid duścāritam em. : kiñcid uccāritam Ms ^७ ā<tmā>tmīya° Ms
^८ <any>ebhyo em. (gzhan dag las T) : ebhyo Ms ^{१०} duḥkhotpatti<h> em. :
duḥkhotpatti Ms ^{११} °svabhāvā{.}bhede Ms ^{१५} ati{.}mā>naḥ Ms

स्मि^१ श्रेयसां^{*} वा कुलवि^२त्तादिभिः स^६दृशो ऽस्मि विज्ञानवित्तादिभिर् PSk 8,8

इति या चित्तस्योन्नतिः^३ अयम् अतिमान इति। मा^४नातिमानः PSk 8,9

श्रेयसः कुलविज्ञानवित्तैर् अहम् एव श्रेयान् कुलविज्ञानवित्तैर् इति

ms 30b या चित्तस्योन्नतिः^३ अयं मानातिमानः। अस्मिमानः पञ्चोपादा- PSk 8,10f.

5 नस्कन्धान् इति। छन्दरागौ ह्य अत्रोपादानम्। अनागतात्मभावा-
भिलाषश् छन्दः। वर्तमानाध्यवसानं रागः। तत्रानागतात्मभावं छ-
न्दमुखेनोपादत्ते। वर्तमानस्कन्धान् रागमुखेनापरित्यागत उपादत्ते।

अत एतद् एव द्वयम् उपादानम् इत्य् उच्यते। तेन युक्ताः स्कन्धा
उपादानस्कन्धाः। तेषूपादानस्कन्धेष्व् आत्मात्मीयरहितेष्व् आ-

P 29a त्मात्मीयाभिनिवेशाद् या चित्तस्योन्नतिः^३ अयम् अस्मिमानः। PSk 8,12

अभिमानो^५ ऽप्राप्त उत्तरिविशेषाधिगमे प्राप्तो मयेति^६ या चित्त- PSk 8,13f.

स्योन्नतिः^७। मनुष्यधर्मा रागद्वेषमोहादयः। तत्प्रवर्तितं च कायवा-
ङ्मनस्कर्म। तत्प्रतिपक्षभूतं यद् ध्यानसमापत्त्यादिकम्। तन् मनु-
ष्यधर्मेभ्य उत्तरिविशेष उच्यते। तस्मिन् विशेषाधिगमऽप्राप्ते सति

15 प्राप्तो मया उत्तरिविशेषाधिगम इति या चित्तस्योन्नतिः। सोऽभिमा-

^{b-b}Cf. *AS 45,8f. ^{c-c}Cf. TrBh 88,1-4 ^{d-d}Cf. *AS 45,10; AKBh 285,2 ^{e-e}Cf.

*AS 45,10f. ^{f-f}Cf. AKBh 285,2f.

¹ śreyasā em. : śreyaso Ms • kulavidyādibhiḥ TrBh 86,15 for kulavittādi-
bhiḥ ² <mānātīmānaḥ> Ms ⁴ citta-y-nnatir Ms ⁶ varttamāna° n.e. T
⁹ ā<tmā>tmīyā° Ms • ā<tmā>tmīyā° Ms ¹⁴ de dag thob par bya ba ni
rnyed par bya'o// add. T; khyad par thob par bya ba rnyed par bya ba (D
khyad par thob par bya ba rnyed par bya ba; om. P) de med par T for
tasmin viśeṣādhigam{o}e 'prāpte{ā ca} sa{tyām}<...> • sati em. : sa{t-
yām}<...> Ms ¹⁵ °viśeṣ{o}ādhigama Ms

PSk 9,1
PSk 9,2

नः।^{g h} ऊनमानोⁱ बहन्तरविशिष्टा^{* h}त् कुलविद्यावित्तादिभिर्^j अल्पा-
न्तरहीनोऽस्मि^j कुलादिभिर् इति या चित्तस्योन्नतिः।^g युक्तं तावत्
समेन समः। समानाद् वा विशिष्टः। विशिष्टाद् वा विशिष्ट इत्य् ms 31a
उन्नतिस्थानत्वात् मानः। आत्मानं तु न्यूनं पश्यतः किम् उन्नति-
स्थानम्। यतस् तस्य मान उच्यते। एतद् एवो^kन्नतिस्थानं बहन्तर- 5
विशिष्टाद् अल्पान्तरहीनोऽस्मि^k। न^{*} यथाबहन्तरं हीन इति। अपि^{*} च
सन्ति केचिद् ये प्रकृष्टे च सत्त्वाशौ हीनम् अप्य् आत्मानं बहु^{*} मन्य-
न्ते।^l मिथ्यामानो^{*} ऽगुणवतो गुणवान् अस्मीति या चित्तस्योन्न- P 29b
तिः।^m गुणा दानशीलक्षान्त्यादयः। ते यस्य न विद्यन्ते सोऽगुणवा-
न्। अथवाⁿ ऽगुणा दौःशील्यादयः। ते यस्य सन्ति सोऽगुणवान्। 10
तस्माद् अगुणवतो गुणवान् अस्मीति। अगुणवत इति^{*} – अनेन हि
दानशीलाद्यभावे गुणवत्त्वम् अभ्युपगतं भवतीत्य् अतो निर्वस्तुक-
त्वात् मिथ्यामान उच्यते॥

PSk 9,5f.

अविद्या कतमा। कर्मफलसत्यरत्नेष्व् अज्ञानम्। सा पुनः

g-gCf. TrBh 88,5f. h-hCf. AKBh 285,3 h-Cf. *AS 45,12 j-Cf. AKBh 285,3
k-kCf. AKBh 285,10 l-Cf. AKBh 285,11f. m-mCf. *AS 45,13; AKBh 285,3f.;
TrBh 88,7 n-nCf. TrBh 88,8-10

1 bahvantaraviśiṣṭāṣṭ* Ms 6 alpāntarahī<no smi ca> Ms • na yathā-
bahvantaram hīna iti em. (ji ltar khyad che ba bzhin du dma' bar ni mi
'dzin pa'i phyir T) : <ca> yathābahvantarahīnād iti Ms • <api ca santi
kecid ye prakṛṣṭe ca satvarāśau> Ms 7 bahuṣ manyante Ms 8 gang zhe
na add. T 10 dauḥś[e]ṭīlyādayaḥ Ms 11 guṇavān asmīti em. (bdag yon tan
dang ldan no snyam pa'o T) : guṇavān asmi Ms • iti × anena Ms

सहजा परिकल्पिता च। तत्र सहजान्यक्लेशासम्प्रयोगाद् आवेणि-
की। परिकल्पिता विचिकित्सा^१मिथ्यादृष्टिशीलव्रतपरामर्शादिक्लेशस-
म्प्रयुक्ता। कर्मण्य् अज्ञानं पुण्यापुण्यानिञ्च्यकर्मास्तिबे यद् अज्ञानम्
ms 31b अप्रतिपत्तिर् अनवबोधः। इयं सहजा अविद्या। पुण्यापुण्यानिञ्च्य-
5 कर्मास्तिबे विचिकित्सतो वापवदतो वा नास्ति पुण्यम् अपुण्यम्
आनिञ्च्यं चेति। पशुबन्धाग्निप्रवेशादिनिर्वर्तने पुण्ये^२ऽपुण्यसञ्ज्ञिना-
P 30a म्। पशुबन्धाग्निप्रवेशादिके वापुण्ये पुण्यसञ्ज्ञिनां या विचिकित्सा-
मिथ्यादृष्टिसम्प्रयुक्ता अविद्या। सा^३ परिकल्पिता। सा^४ धर्मेषु मिथ्या-
निश्चयविचिकित्सासङ्क्षेशोत्पत्तिसन्निश्रयदानकर्मिका^५॥

10 प्रज्ञा नितीरणात्मिका दृष्टिर् उच्यत इत्य् अतो लौकिकीसम्यग्दृ-
ष्ट्यादिप्रसङ्गे दृष्टिर् इति सत्कायदृष्ट्यादिकाः पञ्च दृष्टय इहाभिप्रेता
इति प्रदर्शन्न आह – पञ्च दृष्टय इति। तासां^६ क्लिष्टबाविशेषेऽप्य् आ-

PSk 9,10

^१°Cf. AS 16,23 P°Cf. TrBh 88,13f.

¹ °ānyakleśāsamprayogād em. (nyon mongs pa dang gzhan dang mtshungs par ldan pa ma yin gyis T) : °anyakleśasaṃprayogā° Ms
² vicikitsāmithyā° em. : vicikitsā / mithyā° Ms °parāmarśā° em. : °parāmarśā° Ms ⁶ °nivartane em. : °nirvarttane Ms ° puṇye 'puṇyasañ-
jñinām em. : puṇyāpuṇyāsaṃjñinām Ms ⁷ paśu{dha}bandhā° Ms ⁸ sā ×
parikalpitā Ms ° ² parikalpitā / <sā dharmeṣu mithyāniścayavicikitsā-
saṅkleśotpattisanniśrayadānakarmikā> em. ('di ni chos rnam la log par
nges pa dang/ the tshom dang kun nas nyon mongs pa 'byung ba'i rten
byed pa'i las can no// T) : Ms parikalpitā / ¹⁰ nitīraṇātmikā em. : nitīri-
kātmikā Ms ¹² pradarśa{pa}nn Ms ° klišatvāṣṭviśeṣe Ms

लम्बनाकारभेदाद् भेदप्रदर्शनार्थं पुनर् अप्य् आह – सत्कायदृष्टिर्
अन्तग्राहदृष्टिर् इति विस्तरः ॥

PSk 9,11

PSk 9,12

सीदतीति सत्। चयः कायः^१। विनश्वरे सङ्घाते^२ इयं दृष्टिर् नात्म-
नि नात्मीये चेति ज्ञापितं भवति^३। आत्मा हि नित्यश् चैकश् चात्म-
वादिभिर् अभ्युपगम्यते^४। इयं चानित्यानेकविषयत्वात् नात्मविषयेत्य् 5
उक्तं भवति। पञ्चोपादानस्कन्धान्^५ इत्यादि – 'ये केचिच् छ्रमणा वा
ब्राह्मणा वा आत्मानम् आत्मीयं वेति समनुपश्यन्तः समनुपश्य-
न्ति' त इमान् एव पञ्चोपादानस्कन्धान् इति सूत्र उक्तम्। ते हि स्व- ms 32a
रूपतः कार्यतो वा आत्मानं प्रज्ञपयेयुः। साङ्ख्याश् चैतन्यस्वरूपम्
आत्मानं मन्यन्ते। ते च चित्तचैतसिकप्रभेदेऽविद्वांसः सकलं चित्त- 10
चैतसिककलापम् एव चैतन्यम् इत्य् आहुः। अतस् ते चतुरः^६ स्क- P 30b
न्धान् आत्मेति प्रतिपन्नाः^७। रूपस्कन्धम् आत्मीयत्वेन। न च बुद्धि-
वृत्तितोऽन्यच् चैतन्यं स्वस्थचित्तेन शक्यते वक्तुं प्रतिपत्तुम् वा। एवं
वेदनादीनाम् एकेषां च निर्ग्रन्थानां ज्ञानस्वरूप आत्मेति तेषाम् आ-
त्मात्मीयग्राहोऽनन्तरोक्तं^८ एव द्रष्टव्यः। वैशेषिकादयस् तु कार्यत 15
आत्मानं व्यपदिशन्ति – यः पश्यति यावन् मन्यते। तथा यो वेदयते

^{१-१}Cf. AKBh 281,19 ^{१-१}Cf. AKBh 281,22f. ^{२-२}Cf. Y 162,12f. ^{३-३}Cf. SN III, 46;
AKBh 282,1f.

¹ ālambanāṣkārābhedaṁd Ms ² antagrāhadṛṣṭir n.e. T ⁶ chramaṇā em.
(dge sbyong T) : chravaṇā Ms ⁷ ātmānam ātmīyam Ms ¹¹ caturaḥ Ms
¹² buddhivṛttito em. (blo'i 'jug pa T) : buddhivṛddhito Ms ¹⁴ read vedavā-
dīnām? (tshor ba la sogs pa yang de bzhi no T for evam vedanādīnām)
¹⁵ °okta{h} Ms

जानाति स्मरति चेतयते विजानाति च' स आत्मेति। तेषाम् अपि चक्षुरादिष्व् एवात्माभिमानः। यस्माच्च चक्षुर्व्यतिरिक्तो यः पश्यति तस्याभावः^१। चक्षुर्विज्ञाने हि दर्शनसंमाख्या। तस्यासाधारणकारणत्वाच्च चक्षुः पश्यतीति व्यपदिश्यते। तद्यथा नादस्यासाधारणकारणत्वाद् घण्टा रौतीत्य् उच्यते। यत्र तर्हि^२ चक्षुषा रूपाणि दृष्ट्वा नैव सुमना भवति नैव दुर्मना^३ इति। तत्र कथम्। तत्रापि यत्रात्मप्रज्ञासिः समूहे सन्ताने वा। स एव चक्षुषा रूपाणि दृष्ट्वैत्य् उच्यते। रूपनिर्भासृतैव हि रूपदर्शनम्। यस्मात् तद्भावाभावे रूपस्य दर्शनादर्शने व्यवस्थाप्येते। एवं श्रवणादिष्व् अपि वक्तव्यम्। यत्र तूक्तं वेदयत इति वेदना। एवं यावद् विजानातीति विज्ञानम्। तत्र भावमात्रे कर्तृव्यपदेशः^४। विज्ञानव्यतिरिक्तविज्ञातृप्रतिषेधार्थम्। एवं वेदनादिष्व् अपि वक्तव्यम्। अथवा विषयनिर्भासताम् उपादाय कर्तृव्यपदेशः। यथोक्तं प्राक्। न चात्मलाभव्यतिरिक्ता क्रिया विद्यते। क्षणिकत्वात् सर्वभावानां क्रियाकालेऽनवस्थानात्। न चाकर्तृका क्रियास्ति। आ-
 15 त्मलाभानन्तरं च भावानां निर्हेतुकत्वाद् यदि विनाशो न स्यात्। पश्चाद् अपि न स्यात्। विनष्टुर् विनाशस्य च पश्चाद् आत्मातिशयाभावात्। सहेतुकविनाशपरिकल्पे च विनष्टैव तद्व्यतिरिक्तो वा विना-

^{१-४}Cf. SaṃSū VI.14 (1)

¹ 'dus te shes par byed pa T for jānāti ³ °abhāvaḥ em. : °abhāvāc Ms ° la sogs pa add. T ° la sogs pa add. T ° darśana<sa>mākhyā em. : darśanam ākhyā Ms ⁷ dr̥ṣṭve{ā}ty Ms ¹¹ °vyatirikta{...}vijñāt° Ms ¹⁷ vinaṣṭaiva tadvyatirikto <vā> em. ('jig pa po nyid dam/ de las gzhan pa zhiḡ T) : vinaṣṭena tadvyatirikto Ms

शहेतुः परिकल्प्येत। पूर्वस्मिन् पक्ष* आत्मलाभानन्तरं भावानां वि-
 नाशः। नैव वास्ति विनाश इति प्रसज्यते। योऽन्यनिरपेक्षः पूर्व य- ms 33a
 स्य न कारणम्। स पश्चाद् अपि तस्य नैव कारणम्। आत्मातिश-
 याभावात्। इतरस्मिन् अपि पक्षे विनाशानां कारणनियमो न स्यात्।
 कार्याणाम् इव तद्विनाशानाम् अपि कारणनियमो भविष्यति। नैतद् 5
 एवम्। कार्याणां हि परस्परतो भिन्नस्वरूपत्वात् तत्कारणानाम् अपि
 शक्तिभेदात् नियमो न विरुध्यते। विनाशानां तु निरुपाख्यत्वाद् आ-
 त्मातिशयाभावे किङ्कृतोऽयं नियमः। तस्मात् सर्वं वा विनाशकारणं
 सर्वविनाशस्य। नैव वा विनाशकारणम् अस्तीति प्रतिपत्तव्यम्। वि-
 नाशश्च यदि विनाशकारणात् पूर्वम् अप्य् अस्ति। एवं सति वि- P 31b
 नाशकारणवैयर्थ्यं प्रसज्येत। भावानां च विनाशे सत्य् उत्पत्तिर् इति
 विनष्टानाम् अप्य् उत्पत्तिप्रसङ्गः। अथ विनाशकारणेभ्यः पूर्वं न वि-
 द्यते। एवं सति भाववद् अभावस्यापि प्रागभावः प्रज्यते। यस्य च
 प्रागभावः। तस्य चावश्यं भावत्वात् प्रध्वंसाभावेनापि भवितव्यम्।
 एवं भावाभावयोर् अविशेषात् सर्वं भावात्मकम् अभावात्मकं वा प्र- ms 33b
 सज्येत। यदि च प्रध्वंसाभावस्यापि प्रध्वंसाभावः। एवं प्रध्वंसाभा-
 वानाम् अनवस्थानात् तत्कारणानाम् अपि। नेष्यते*। एवं सति भा-

1 pakṣe (.....) ātmalābhā° Ms 2 vāsti em. ('am T) : cāsti Ms 5 kāryāṇām
 em. ('bras bu T) : kāraṇānām Ms 7 śaktibhedāt° × niyamo Ms 11 bhāvā-
 nām em. : yasya ca prāgabhāvaḥ bhāvānām (yasya ca prāgabhāvaḥ n.e. T)
 12 <u>tpattiprasaṅgaḥ Ms 14 tasya §§ cāvaśyaṃ Ms ° bhāvatvāt em.
 (dngos po yin pa'i phyir T) : bhāvāt Ms 17 ana<vasthānā> t Ms ° api <...>
 neṣyate Ms ° de ltar mi 'dod na ni T for <...> neṣyate / evaṃ sati

- वप्रध्वंसाभावस्यापि नैवेष्टव्या द्वयोर् अप्य् आत्मातिशयबाभावात्।
 क्रिया च भावेभ्योऽन्याऽनन्या वा परिकल्प्येत। यद्य अनन्या¹ आ-
 त्मैवात्मनः कर्ता कर्म चेति न युज्यते। यदि च लब्धात्मकः क्रियां
 करोति² नासौ तस्यात्मभूता। यो हि येन विनापि भवति³ न स त-
 5 स्यात्मभूतो युज्यते। क्रियाशून्ये च कर्तृत्वं न युज्यते। क्रियारहिताच्
 च क्रियाध्यासितोऽन्य एवेति कथं कर्तुः कर्मणो वात्मभूता। क्रिया-
 रहिततदध्यासितयोश् च यौगपद्यादर्शनात्⁴ पूर्वविनाश उत्तरस्यो-
 त्पादोऽभ्युपगन्तव्यः। अथालब्धात्मकः⁵ एवम् अपि तस्य कर्तृत्वं
 क्रियायाश् च⁶ तदात्मभूतत्वं न युज्यते⁷। द्वयोर् अप्य् असत्त्वात्⁸ किं
 10 चैकस्य क्रियारहितत्वात्⁹। द्वितीयस्य क्रियाध्यासितत्वात् कर्तृत्वाभा-
 वः¹⁰। कर्तुर् अभावाच् च क्रियाया अप्य् अभाव इति¹¹। एवं च स्वरस-
 विनाशात् क्षणिकत्वम् एवाभ्युपगतं भवति। कर्तृकर्मणोर् अन्यापि
 क्रिया नैवास्ति। कारकैर् हि क्रिया जन्यते। जन्यत्वाच् च कर्मैव भ-
 वति। न च निःक्रियं कर्म कर्ता वा युज्यत इत्य् अवश्यं तत्रान्यया
 15 क्रियया भवितृव्यम्¹²। तत्राप्य् अन्ययेत्य् अनवस्था क्रियाणां कर्तृणां
 च। अथ क्रिया क्रियान्तरां¹³ अनपेक्षा जन्यते¹⁴। एवं तर्हि द्रव्यम् एव

P 32a
ms 34a

² parikalpyet[~~e~~]a Ms ° ātmaivā° em. (bdag nyid ni [P bdag nyid ni; om. D] T) : ātmanaivā° Ms ⁴ °bhūtā em. : °bhūtaḥ Ms ⁵ °rahitāc em. : °rahitatvāc Ms ⁶ <kriyā> kriyārahita° Ms ⁷ °adhyāsītayoś em. : °ādhyāsi-tayoś Ms ° °darśanāt* × pūrvavināśa Ms ⁹ ca × tadātmabhūtātvaṃ Ms ° ci yang ma yin no add. T ¹⁵ kriyāṇāṃ <kartṛṇāṃ> ca em. (bya ba dang byed pa po rnam s T) : kriyāṇā ca Ms ¹⁶ kriyāntarām anapekṣā em. (bya ba gzhan la mi ltos par T) : kriyāntaramin apekṣā Ms

क्रियान्तररहितं जन्यत्वेन किं नेष्यते। किम् अर्थान्तरभूतयादृष्टस्व-
 रूपसामर्थ्या क्रियया परिकल्पितया। यदि च क्रिया कारकैर् ज-
 न्यते। न^{*} द्रव्यम्। एवं प्राक्प्रध्वंसाभावौ क्रियाया एव। न द्रव्यस्येति
 सर्वद्रव्याणि नित्यानि। नैव वा सन्तीत्य् अभ्युपेयम्। यदि च कार-
 केभ्योऽन्या क्रिया। क्रियारहितं च^{*} साधनम्। एवं क्रियाणाम् अनव- 5
 स्थानं साधनाभावो वा। साधनाभावाच्च च क्रियाभावोऽपि। न ह्य
 असाधना क्रियास्ति। यदि च गन्तुर् अन्या गतिः। तण्डुले-
 भ्योऽन्या पचिः। एवं सति गन्तुर् न देशान्तरप्राप्तिः। तण्डुलानां
 वाप^{*}चूनम्। पूर्वावस्थातोऽविकृतत्वात्। अथ क्रियैव स्वाश्रयस्य वि-
 कारहेतुर् इति पूर्वावस्थातो विकृतत्वम् अप्रतिषिद्धम्। विकारो हि पू- 10
 र्वस्माद् आत्मातिशयः। स चान्यत्वाविनाभावी। तस्माद् अवश्यं पू- ms 34b
 र्वोत्तरयोर् यौगपद्याभावात् पूर्वविनाशेनाभिन्नकालम्^{*} उत्तरस्योत्पा- P 32b
 दोऽभ्युपगन्तव्यः। एवं क्रियाया आश्रयाभावाद् अनवस्थितत्वात् कु-
 तो विकारहेतुत्वम्। तस्माद् आत्मलाभानन्तरविनाशेषु निरीहेष्व्
 अन्तर्व्यापारपुरुषरहितेषु पञ्चसूपादानस्कन्धेष्व् एव सद्भावमात्रेण 15
 प्रागभूतानाम् अन्येषां स्कन्धानां हेतुभावेन व्यवस्थितेषु नित्यकर्तृ-
 भोक्तृग्राहपूर्वकोऽयम् आत्मात्मीयग्राहः। नात्मन्य् आत्मीये चेति।

³ <na dravyam / evam prāk*pradhvaṃsābhāvau> kriyāyā Ms ⁵ ca <na>
 sādhanam Ms ⁷ <yadi> ca Ms ⁹ gnas pa med par 'gyur T for 'pacanam .
 'pacanam × pūrvāvasthāto Ms . vikāra--hetur Ms ¹² kālam × uttara-
 syotpādo Ms ¹⁶ hetubhāvena vyavasthiṭteṣu n.e. T (kyi rgyu'i dngos por
 gnas pa rnams la T_{ms})

^vआत्मत⁴ आत्मीयतो^v चे^tत् अन्तग्राहदृष्टितो व्यवच्छिनत्ति। ^wस-
मनुपश्यत^w इति निश्चिन्वतः। ^xया क्लिष्टा प्रज्ञै^xति। न ह्य अमूढस्या-
नात्मन्य् आत्मेति ज्ञानं भवति। अतो मोहसम्प्रयोगाद् विपर्यस्तत्वा-
च् च क्लिष्टा। तत्र स्वसन्ततिपतितान् आत्मत्वेन समनुपश्यति। प-
5 रसन्ततिपतितान् अनुपात्तांश् चात्मीयत्वेन। यदापि स्वसन्ततिपति-
तानाम् एकदेशम् आत्मत्वेन। तदा इतरान् अप्य् आत्मीयत्वेन। इयं
च ^yसर्वदृष्टिगतसन्निश्रयदानकर्मिका^y॥

PSk 9,13

ms 35a ताम् एवाधिपतिं कृत्वेति^{*} सत्कायदृष्टिम्। सत्कायदृष्टिबलेन त-
दुत्पत्तेः। सत्कायदृष्टिस् तस्या अधिपतिः। ^zशाश्वतत उच्छेदतो
10 वे^zति – यत् सत्कायदृष्ट्यात्मत्वेन^{*} वस्व् आलम्बितम्। तद् एव शाश्व-
तं इति नित्यतः। उच्छेदत इत्य् उच्छेदोऽत्राप्रतिसन्धिको विना-
P 33a शः। ^aसमनुपश्यतो या क्लिष्टा प्रज्ञै^aति पूर्ववद् वाच्यम्। इयं च ^bम-
ध्यमाप्रतिपन्निर्याणपरिपुन्थकर्मिका^b। ^cमध्यमा^c प्रतिपच् छाश्वतोच्छे-
दग्राहवर्जितं प्रतीत्यसमुत्पादज्ञानम्॥

PSk 9,14

PSk 9,15

^{v-v}Cf. Y 162,13 ^{w-w}Cf. Y 162,13 ^{x-x}Cf. Y 162,13 ^{y-y}Cf. AS 16,25f. ^{z-z}Cf. Y 162,16; AS 16,26f.; TrBh 88,18 ^{a-a}Cf. Y 162,16f. ^{b-b}Cf. AS 16,27 ^{c-c}Cf. ASBh 6,5f.

1 vā PSk 9,13 for ca° • sa<ma>nupaśyata em. : sanupaśyata Ms 5 para-
santati° em. : parasantiti° Ms • °patitā<n a>nupāttāms Ms 8 kṛtveti ×
sat*kāyadr̥ṣṭim Ms 10 °ātmatvena § vastv Ms 11 śāśvata<a> em. :
śāśvata Ms 13 °pratipaḥ†* /ḥn<n>iryāṇa° Ms • madhyamā × prati<pa>c
Ms

PSk 10,1f. हेतुम् वापवदतः फलं वा क्रियां वा सद वा वस्तु नाशयत^d
इत्यादि^e – सुचरितादिकम्^f। सुगतिदुर्गती^g। मातादिक्रियाम्^h। अर्हदा-
दिकं च यथाक्रमं हेत्वादिकम्ⁱ। कुशलमूलसमुच्छेदकर्मिका^jकुशलमू-
लदृढतासन्निश्रयदानकर्मिका^k चेयम्^l। सा तु विशिष्टैव न सर्वा^m॥

PSk 10,3 ^hदृष्टिपरामर्शः कतम^h इति। दृष्ट्यादीन् परबेनामृशतीति दृष्टिपरा- 5
मर्शः। ताम् एव च त्रिविधां दृष्टिम् इति सत्कायदृष्टिम् अन्तग्राह-

PSk 10,4 दृष्टिं मिथ्यादृष्टिं च। तंदाश्रयांश् च स्कन्धान् इति। ये द्रष्टुर् आत्म-
भावसंशब्दिताः। यान् आश्रित्य दृष्टयः प्रवर्तन्तेⁿ। ते तदाश्रयाः।

PSk 10,5 ^kअग्रतः श्रेष्ठतो विशिष्टतः परमत^k इति। एतेऽग्रादयः शब्दास् तु- ms 35b
त्यार्था अप्य् उत्तरोत्तरव्याख्यानबेनोपात्ताः। अयं चासदृश्यभिनिवे- 10
शसन्निश्रयदानकर्मकः^o। दृष्टिलक्षणस्याभिनिवेशस्य गुणरूपेण ग्रह-
णात् तदपरित्यागमुखेन सर्वदृष्टीनाम् अयं सन्निश्रय इत्य् उक्तं भव-

^{d-d}Cf. Y 162,19f.; AS 16,32; TrBh 88,19f. ^{e-e}Cf. ASBh 6,7-11 ^{f-f}Cf. AS 16,33
^{g-g}Cf. ASBh 6,13 ^{h-h}Cf. AS 16,27f. ⁱ⁻ⁱCf. Y 163,2 ^{j-j}Cf. AS 16,28 ^{k-k}Cf. Y
163,3f.; AS 16,28; TrBh 88,21f. ^{l-l}Cf. AS 16,29

¹ <mithyādr̥ṣṭiḥ katametyādi> hetum Ms (mithyādr̥ṣṭiḥ katametyādi n.e. T)

² sucaritādikaṃ / sugatidurgatī / mātādikriyāṃ arhadādikaṃ ca yathākra-
maṃ hetvādikaṃ n.e. T ³ kuśalamūlasamucchedakarmikā<kuśalamūla-
dr̥ḍhatāsanniśrayadānakarmikā> em. ('di ni dge ba'i rtsa ba gcod pa'i las
can dang/ mi dge ba'i rtsa ba dam du 'dzin pa'i rten byed pa'i las can no
T) : kuśalamūlasamucchedakarmikā Ms ⁷ tadāśrayāṃś ca skandhān n.e. T
(de'i gnas phung po rnam la T_{ms}) ⁸ pravarttante <te> tadāśrayā<ḥ> Ms
⁹ śreṣṭhato em. : śroṣṭhato Ms • viśiṣṭata<ḥ paramata> iti em. : viśiṣṭata
iti Ms

ति॥

- ^mशीलं व्रतं तदाश्रयांश्च^m च स्कन्धान् इति। दौःशील्यविरतिः PSk 10,6f.
 शीलम्। वेशवृत्तकायवाक्प्रवृत्तिनियमो व्रतम्। यान् आश्रित्य स्क-
 P 33b न्धाञ्छीलं व्रतं वा प्रवर्तते। ते शीलव्रताश्रयाः स्कन्धाः। कुत्सितां
 5 दृष्टिं गुणतो गृहीत्वा तत्पूर्वकं शीलं^{*} व्रतं वा परत्वेनामृशतीति शीलव्र-
 तपरामर्शः। अत एव शीलव्रतपरामर्शाद् दृष्टिपरामर्शः पूर्व उक्तः।
 शुध्यतेऽनेन वा पापाचयनात् (?) शीलेन व्रतेन चेति शुद्धिः। मु-
 च्यतेऽनेन क्लेशबन्धाद् इति मुक्तिः। निर्यात् अनेन संसाराद् इति
 निर्याणम्। निर्याणम् एव नैर्याणिको मोक्षमार्ग इत्यर्थः। समनु- PSk 10,8
 10 पश्यत इति निरूपयतः। शीले व्रते वा शुद्ध्याद्याकारैर् अभिनिवेशा-
 ms 36a त्तिका प्रज्ञा शीलव्रतपरामर्शः। क्लिष्टा तु विपरीतालम्बनत्वात्। अयं
 चⁿ श्रमवैफल्यसन्निश्रयदानकर्मकःⁿ॥

विचिकित्सा कतमा। सत्यादिषु^{*} या विमतिर् इति। आदिश- PSk 10,9
 ब्देन कर्मफलरत्नानि गृह्यन्ते। द्विधा मतिर् विमतिः – स्यान् न स्याद्

^{m-m}Cf. Y 163,6 (partly reconstructed; see also MAVT 73,8-11) ⁿ⁻ⁿCf. AS 16,31

^{o-o}Cf. AS 16,23f.; TrBh 90,3 ^{p-p}Cf. TrBh 90,3f.

³ °v<ṛtta>kāya° em. (tshul dang/ lus T) : °v...kāya° Ms ⁴ skandhāñ
 chīlaṃ em. : skandhāc chīlaṃ Ms ⁵ śīlaṃ × vratam Ms ⁶ dṛṣṭi° n.e. T (lta
 ba T_{ms}) ⁷ pāpācayānāt* × śīlena Ms (sdig pa'i dri ma sel cing dag par
 byed pas T) ⁹ eva nairyaṇiko n.e. T ° mokṣa{h}mārgga Ms ¹⁰ bdag po
 T for śuddhy° ('dag pa T_{ms}) ¹³ <yā> vimatir em. (gang yid gnyis za ba T) :
 vimatir Ms ¹⁴ som nyi yod pa T for dvidhā matiḥ (vividhā matiḥ [blo sna
 tshogs byed pa T] TrBh 90,3)

इति। प्रज्ञातश्चेयं जात्यन्तरम् एव^p द्रष्टव्या। *सा^q कुशलपक्षाप्रवृत्ति-
सन्निश्रयदानकर्मिका¹॥

PSk 10,10f. क्लेशानां च रागादीनां कति परिकल्पिता एव¹ कति सहजाः प-
रिकल्पिताश्चेत्य् आह – तिस्रो दृष्टयः^{*} परिकल्पिताः³ एवेति।
तास् तु पूर्वा अपि सन्तीत्य् अत आह पश्चिमा इति। ताः पुनर् मि- 5
थ्यादृष्टिर् दृष्टिपरामर्शः शीलव्रतपरामर्शश्च। न केवलम् एता एव P 34a
परिकल्पिताः¹ किं तर्हि विचिकित्सा च परिकल्पिता। शेषाः स-
हजाः परिकल्पिताश्चेत्य् उभयथा। के पुनः शेषाः। रागप्रतिघ-
मानाविद्याः सत्कायदृष्टिर् अन्तग्राहदृष्टिश्च॥

PSk 10,12 'उक्ताः क्लेशाः' उपक्लेशा वक्तव्याः¹ त उच्यन्ते।² वर्तमानं³ प्रत्यु- 10
त्पन्नम्⁴ नानागतम् अतीतं वा।⁵ अपकारम् आगम्येत्य् अपकारं
गृहीबेत्य् अनेन क्रोधस्य विषयं निरूपयति। क्रोधो ह्य् अपकारव-
स्तुन्य् एव वर्तमान एव प्रवर्तते⁶। नान्यत्रेति।⁷ चेतस^v आघात^u इत्य्
PSk 10,13 अत्रापि विज्ञानसम्बन्धिब्रं स्वरूपं च निरूपितम्।^w अयं चाघातस्व- ms 36b
रूपत्वात् प्रतिघान् न भिद्यते⁸। किं तर्हि प्रतिघांशिक एव⁹ प्रतिघस्यां- 15

^{q-q}Cf. AS 16,24

^{r-r}Cf. TrBh 90,5

^{s-s}Cf. TrBh 90,13

^{t-t}Cf. TrBh 90,13

^{u-u}Cf. TrBh 90,13

^{v-v}Cf. AKBh 312,18

^{w-w}Cf. TrBh 90,13-17

¹ draṣṭavyā / <sā kuśalapakṣāpravṛttisanniśrayadānakarmikā> em. (blta bar bya ste/ 'di ni dge ba'i phyogs la mi 'jug pa'i rten byed pa'i las can no T) : draṣṭavyā / Ms ⁴ drṣṭayaḥ × parikalpitāḥ Ms ⁵ santīty em. : santyat Ms ('gal [D 'gal; P 'gol] bas T for santyat) ⁶ śīlavrataparāmaśrśaś Ms ⁷ vici<ki>tsā em. : vicitsā Ms ¹¹ <nā>nāgatam atītam vā em. (ma 'ongs pa dang/ 'das pa la ni ma yin no T) : anāgatam atītam vā Ms ° 'paṣkāram Ms

शे विशेषे प्रज्ञप्तत्वात्। वर्तमानम् अपकारम् अधिकृत्य यश् चेतस
 2 आघातः सत्त्वासत्त्वविषयो ^xदण्डादानादिसन्निश्रयदानकर्मकश् ^xच।
 स क्रोध इति प्रज्ञप्यते^w॥

^yक्रोधाद् ऊर्ध्वं ममानेनेदम् अपकृतम् इत्य् एतस्य वैरात्मकस्या- PSk 11,1
 5 शयस्यानुबन्धो ऽनुत्सर्गः¹। प्रबन्धेन प्रवर्तनम् उपनाहः²। ^zअक्षान्ति-
 सन्निश्रयदानकर्मकः^z। अक्षान्तिर् अपकारामर्षणम्¹। प्रत्यपकारचि-
 कीर्षेत्य् अर्थः। अयं च क्रोधवत् प्रद्वेषावस्थाविशेषे प्रज्ञप्यत इति प्र-
 ज्ञप्तिस्त्वेदितव्यः^y॥

P 34b ^aछन्दद्वेषभयादींस् तिरस्कृत्य काले तद्धितैषिणा चोदकेन ⁵ब्रम् ए-
 10 वङ्गारीत्य् अनुयुक्तस्य ^bमोहांशिक्य् ^cअवद्यप्रच्छादनां ^bभ्रक्षः^c। मोहां- PSk 11,2
 शिकब्रं तु भ्रक्षस्यावच्छादनाकारत्वात्। ^dकौकृत्यास्पर्शविहारसन्निश्र-
 यदानकर्मकः^d। धर्मतैषा यद् अवद्यं प्रच्छादयतः कौकृत्यम्। कौकृ-
 त्याच् चावश्यं दौर्मनस्येन^{*} सम्प्रयोगाद् अस्पर्शविहार इति^a॥

ms 37a ^eचण्डं वचः प्रगाढं पारुष्यं मर्मघट्टनयोगेन। दशनशीलो दाशी।
 15 तद्भावो दाशिता। अयं च भावप्रत्ययः स्वार्थिकः। चण्डेन वचसा

^{x-x}Cf. AS 17,15 ^{y-y}Cf. TrBh 90,18-22 ^{z-z}Cf. AS 17,16 ^{a-a}Cf. TrBh
 90,23-92,2 ^{b-b}Cf. AS 17,16f. ^{c-c}Cf. AKBh 312,18 ^{d-d}Cf. AS 17,17 ^{e-e}Cf.
 TrBh 92,3-8

² °viṣayo em. (yul la T) : °viśeṣayor Ms °dāna<karmmakā>ṣ Ms ³ pra-
 {dha}jñapyate Ms ⁵ °āśay<asy>ā° em. : °āśayā° Ms (°āśayā° n.e. T) °
 uḥ|°panāha-ḥ Ms ¹⁰ mohāṃśīky em. : mohāṃśīkaḥ Ms ¹³ daurmmana-
 syena × samprayogād Ms ¹⁴ °yogena em. : °yogeneti Ms ¹⁵ ayañ ca
 bhāvapratyayaḥ svārthikaḥ n.e. T

PSk 11,3 प्रदशतीति चण्डवचोदाशिता प्रदाशः^{*}। अयं च क्रोधोपनाहपूर्वङ्ग-
मश् चेतस आघातस्वभाव इति प्रतिघांशिक^१ एवेति न द्रव्यतो विद्य-
ते। अयं च वाग्दुश्चरितप्रसवनकर्मको ऽस्पर्शविहारकर्मकश् च। त-
द्वतः पुद्गलस्य दुःसंवासत्वात्॥

PSk 11,4 ^{hi}लाभसत्कारकुलशीलश्रुतादीन् गुणान् उपलभ्य द्वेषांशिकश् चे- 5
तसो व्यारोष ईर्ष्याⁱ। स्वम् आशयं व्याप्य रोषो व्यारोषः। दौर्मन-
स्यसम्प्रयोगात् तत्पूर्वकश् चास्पर्शविहार इति दौर्मनस्यास्पर्शविहा-
रकर्मिका^{kh} ॥

PSk 11,5 ¹उपात्तं वस्तु धर्माभिषकौशलतात्मकं येन पूजानुग्रहकाम्ययार्थि- P 35a
नेऽनर्थिने वा दीयते^१ तद् दानम्^m। तस्मिन् सति दानाभावात् तद्वि- 10
रोधीत्य् उच्यते। ^oलाभसत्काराध्यवसितस्य जीवितोपकरणेषु रागां-
शिकश् चेतस आग्रहो^{po} ऽपरित्यागेच्छा मात्सर्यम्। इदं चासंले-
खसन्निश्रयदानकर्मकम्^१। असंलेखः पुनर् मात्सर्येणानुपयुज्यमाना- ms 37b
नाम् अप्य् उपकरणानां सन्निचयाद् वेदितव्यः^१ ॥

^{f-f}Cf. AS 17,17f. ^{g-g}Cf. AS 17,18f. ^{h-h}Cf. TrBh 92,10-13 ⁱ⁻ⁱCf. AS 17,19f.
^{j-j}Cf. AKBh 312,15 ^{k-k}Cf. AS 17,20 ^{l-l}Cf. TrBh 92,14-20 ^{m-m}Cf. AKBh
312,15 ⁿ⁻ⁿCf. AKBh 312,16 ^{o-o}Cf. AS 17,20f. ^{p-p}Cf. AKBh 312,16 ^{q-q}Cf.
AS 17,21 ^{r-r}Cf. ASBh 7,17f.

¹ pradaśatiṣṭi Ms • pradāśaḥ .. Ms ⁵ tshigs su bcad pa dang add. T (om. T_{ms}) ⁶ daurmmnasyasam°prayogāt tat°pūrvakaś cāsparśavihāra iti n.e. T ¹⁴ °anupayujyamānānām <apy> em. (mi mkho ba rnams kyang T) :
°anupayujyamānānām Ms

stमाया परवञ्चनाया^t अभूतार्थसन्दर्शना^u। लाभसत्काराध्यवसि- PSk 11,6f.
 तस्य परवञ्चनाभिप्रायेणान्यथा व्यवस्थितस्य शीलादेर् अर्थस्यान्य-
 था प्रकाशना। इयं च याभ्यां रागमोहाभ्याम् अभूतान् गुणान् प्रका-
 शयते। तयोः समुदितयोः प्रज्ञाप्यते – इति क्रोधादिवत् प्रज्ञासित ए-
 5 व।³ न द्रव्यतः। मिथ्याजीवसन्निश्रयदानकर्मिका^{vs}। कायवाक्कुहनोपा-
 त्ताः शय्यासनादय उपजीव्यन्ते। न च व्यायामलब्धा इति मिथ्या-
 जीव उच्यते॥

^wशाठ्यं कतमत्। स्वदोषप्रच्छादनोपायसङ्गृहीतं^x चेतसः कौ- PSk 11,8f.
 टिल्यम्^x। स्वदोषप्रच्छादनोपायः परव्यामोहनम्। तत् पुनर् अन्ये-
 10 नान्यत्^y प्रतिसरति क्षिपत्य् अपरिस्फुटं वा प्रतिपद्यते। अत एव शा-
 ठ्यं भ्रक्षाद् भिद्यते। स हि परिस्फुटम् एव प्रच्छादयति^w। स्वदोषप्र-
 P 35b च्छादनोपायसङ्ग्रहस् तन्निमित्तत्वात्। चेतसः कौटिल्यं वङ्कता। यस्य
 योगाच् चित्तम् ऋजुमार्गं न प्रतिपद्यते। इदं च^a लाभसत्काराध्यव-
 ms 38a सितो याभ्यां रागमोहाभ्यां स्वदोषप्रच्छादनार्थं परमोहनाय प्रवर्तते।
 15 तयोर् एव सहितयोस् तत् प्रज्ञाप्यते। इदं च^b सम्यगववादलाभपरिप-
 न्थकर्मकं^b। सम्यगववादे यो लाभो योनिशो² मनस्कारः। तस्यान्त-

s-sCf. TrBh 92,21-25 t-tCf. AKBh 313,13 u-uCf. AS 17,22 v-vCf. AS 17,22f.
 w-wCf. TrBh 94,1-4 x-xCf. AKBh 313,13 y-yCf. AKBh 313,13f. z-zCf. TrBh
 94,4-8 a-aCf. AS 17,23 b-bCf. AS 17,23f.

¹ gang zhe na add. T ⁶ yang dag pa'i add. T ¹⁰ anyenānyat* × pratisarati
 Ms ¹¹ 'di ni add. T ¹² °saṅgrahas em. (bzung ba ste T) :
 °saṃg-ā-ṅgrā>hasya Ms ¹⁶ l{o}ābho Ms

रायं करोतीति²॥

PSk 11,10f.

^{cd}मदः स्वसम्पत्तौ रक्तस्योद्धर्षश् चेतसः पर्यादानम्¹। कुला-
रोग्यरूपयौवनबलैश्वर्यबुद्धिमेधादिप्रकर्षः स्वसम्पत्तिः। उद्धर्षो हर्ष-
विशेषः^o। *हर्षविशेषम् एव व्याचष्टे – चेतसः* पर्यादानम् इति। येन
हर्षविशेषेण चित्तम् अस्वतन्त्रीकृतं तेन तद् आत्मतन्त्रीकरणात् प- 5
र्यात्तं भवतीत्य् अत उक्तम् – चेतसः* पर्यादानम् इति¹। एष¹ सङ्क्षेपः –
हर्षविशेषसहितस् तृष्णाप्रकारो मद इति। अयं च सर्वक्लेशोपक्लेश-
सन्निश्रयदानकर्मकः^{gf} ॥

PSk 11,12

¹विविधैर् वधबन्धनताडनतर्जनादिभिः सत्त्वानां हिंसा विहिंसा।
विहेठ्यन्तेऽनया सत्त्वा वधबन्धनादिभिर् दुःखदौर्मनस्योत्पादनाद् 10
इति विहेठना। सा पुनः प्रतिघांशिका निर्घृणता¹ निष्करुणता निर्द- P 36a
यता¹ च। एताश् च निर्घृणतादयः स्वयं वधादिं कुर्वतः कारयतः प- ms 38b
रैश् च क्रियमाणान् दृष्ट्वा श्रुत्वा वानुमोदतश् च यथाक्रमं बोद्धव्याः¹
उत्तरोत्तरव्याख्यानतो वा। एष तु सङ्क्षेपः – प्रतिघांशिका¹ सत्त्वेषु चि-
त्तरूक्षता सत्त्वविहेठनकर्मिका¹ विहिंसेत्य् उच्यते^k ॥ 15

^{o-c}Cf. TrBh 94,9-11 ^{d-d}Cf. AKBh 61,15 ^{e-e}Cf. TrBh 94,11-13 ^{f-f}Cf. TrBh 94,13
^{g-g}Cf. AS 17,25f. ^{h-h}Cf. TrBh 94,14-17 ⁱ⁻ⁱCf. AKBh 313,15 ^{j-j}Cf. AS 17,26
^{k-k}Cf. TrBh 94,17f. ^{l-l}Cf. AS 17,26f.

² gang zhe na add. T ⁴ harṣaviśeṣam em. (dga' ba'i bye brag T) : uddharṣaviśeṣam Ms • cetasaḥ × paryādānam Ms ⁵ harṣaviśeṣeṇa em. : harṣaviśeṣeṇe Ms ⁶ cetasaḥ × paryādānam Ms • eṣa {..} samkṣepaḥ Ms
¹¹ pratighāṃśikā em. (khong khro ba'i char gtogs pa T) : §§§ pratighātikā Ms ¹² etaś ca em. ('di dag kyang T) : ata <te> eva Ms

नास्य हीर् अस्तीत्य् अहीः। स यद्योगाद् एवम् उच्यते। ^mहीवि-
पक्षभूतं तद् आ³हीक्यम्। तस्मिन् कर्मण्य् आत्मनम् अयोग्यम्^m अ- PSk 12,1
वेक्ष्यमाणस्यापि ⁿयावद्येना⁴लज्जा⁵। साहीक्यम्।

अपत्रपतेऽनयेत्य् अपत्राप्यम्। तद्विपरीतम् ^pअनपत्राप्यम्। PSk 12,2
5 लो⁶कशास्त्रविरुद्धम् एतन् मया क्रियत इत्य् एवम् अवगच्छतोऽपि
यानया पापक्रियया⁷लज्जा⁸। सानपत्राप्यम्^p। एतच् च द्वयम् अपि ^sस-
र्वक्लेशोपक्लेशसाहाय्यकर्मकम्। रागद्वेषमोहप्रकारेषु सर्वासत्कार्यप्र-
सवहेतुषु रागद्वेषयोर् अयोगपद्याद् यथासम्भवं प्रज्ञप्यते। न स्वतन्त्रे
स्त इति ॥

10 स्त्यानं⁶ चित्ताकर्मण्यता^{s q}। पर्यायान्तरेण व्याचष्टे – ^tस्तैमित्यम् PSk 12,3
इति। स्तिमितभावः स्तैमित्यम्। यद्योगाच् चित्तं जडीभावात् स्ति-
ms 39a मितम् इव भवति। नालम्बनं प्रतिपत्तुम् उत्सहते। एतच् च ^uसर्वक्ले-
P 36b शोपक्लेशसाहाय्यकर्मकम्^u। ^vमोहांशे^v प्रज्ञप्तत्वाच् च^t प्रज्ञप्ति एव। न
द्रव्यतः ॥

15 ^wऔद्धत्यं^w चित्तस्याव्युपशमः^x। व्युपशमो हि ²शमथः। तद्विरु- PSk 12,4

^{m-m}Cf. TrBh 94,19f. ⁿ⁻ⁿCf. AKBh 59,24 ^{o-o}Cf. AS 17,27; TrBh 94,19 ^{p-p}Cf. TrBh 94,21f. ^{q-q}Cf. TrBh 94,24-96,1 ^{r-r}Cf. AS 17,28f. ^{s-s}Cf. AS 17,29; AKBh 56,8 ^{t-t}Cf. TrBh 96,1-4 ^{u-u}Cf. AS 17,29 ^{v-v}Cf. AS 17,29 ^{w-w}Cf. TrBh 96,5-8 ^{x-x}Cf. AS 17,30; AKBh 56,10

3 °<ā>lajjā Ms 5 lokaśāstraviruddham etan mayā kriyate / ity e◊vam avagacchato pi / yānayā pāpakriyayā 'lajjā sānapatrāpyam n.e. T 7 sarvasat-kāryaprasava° em. (bya ba ngan pa T; °prasava° n.e. T) : sarvasatkāya-prasava° Ms 10 gang zhe na add. T 15 gang zhe na add. T

द्धोऽव्युपशमः। स पुना^y रागानुकूलः पूर्वहसितरमितक्रीडिताद्य अ-
नुस्मरतो^{yz} रागांशिकश्^z चेतसोऽव्युपशमहेतुः।^a शमथपरिपन्थकर्मक-
म्^{aw} ॥

PSk 12,5f. ^bश्रद्धाविपक्ष इति। श्रद्धास्तिबगुणवच्चशक्यबेष् अ^bभिसम्प्रत्ययः
प्रसादो ऽभिलाषश् च यथाक्रमम्। अ^bश्रद्धा तद्विपर्ययेणास्तिबगु- 5
णवच्चशक्यबेष्^c असम्प्रत्ययोऽप्रसादोऽनभिलाषश् च। कौसीद्यस-
न्निश्रयदानकर्मकं^c।^d अश्रद्धाधानस्य प्रयोगच्छन्दाभावात् कौसीद्यस-
न्निश्रयदानकर्मकबम्^{db} ॥

PSk 12,7 ^eकुशले कायवाङ्मनःकर्मणि^e निद्रापार्श्वशयनसुखम् आगम्य यो
मोहांशिकश्^q चेतसोऽनभ्युत्साहः^{gfe}। स कौसीद्यम्। कुत्सितं सी- 10
PSk 12,8 दतीति कुसीदः। तद्भावः कौसीद्यम्। वीर्यविपक्षः।^h वीर्यविपक्ष^h
इति। वीर्यं हि कुशलपक्षप्रयोगे चेतसोऽभ्युत्साहः। तद्विपक्षत्वात्
कौसीद्यम्। एतच्चⁱ कुशलपक्षप्रयोगपरिपन्थकर्मकम्^j ॥

ms 39b

y-yCf. ASBh 7,24

z-zCf. AS 17,30

a-aCf. AS 17,30

b-bCf. TrBh 96,9-14

c-cCf. AS 17,31f.

d-dCf. ASBh 7,25f.

e-eCf. TrBh 96,15-17

f-fCf. AS 17,32f.

g-gCf. AKBh 56,7

h-hCf. AKBh 56,7

i-iCf. TrBh 96,17

j-jCf. AS 17,33

5 'bhilāṣaś em. : 'bhilāṣaś Ms ° yathākramam n.e. T ° <a>śraddhā Ms °
āstitvagunaṣatvaśakyatveṣv asaṃpratyayo 'prasādo 'nabhilāṣaś ca
kauśīdyasanniśrayādānakarmmakam n.e. T 10 mohāṃśikaś cetaso em. :
mohāṃśikaś<ce>cetaso Ms 11 tadbhāvaḥ kauśīdyam vīryavipakṣaḥ n.e. T
13 kuśalapakṣaprayoga° em. (dge ba'i phyogs la sbyor ba T) : kuśa'lākuśa-
lapakṣaprayoga° Ms

^kलोभद्वेषमोहकौसीद्येषु प्रमादः^k प्रज्ञप्यते। यथाव्याख्यातेषु। ^lअयं PSk 12,9
चाकुशलवृद्धिकुशलपरिहाणिसंनिश्रयदानकर्मकः^l॥

^mमुषितस्मृतितां क्लिष्टा स्मृतिः। क्लिष्टेति क्लेशसम्प्रयुक्ता^m। कुश- PSk 12,11f.
लस्यानभिलपनतेति – न हि क्लेशसम्प्रयुक्ता स्मृतिः क्लेशेनाभिन्न-
5 विषयत्वात्^{*} कुशलम् अभिलपितुं समर्था^{*}। इयं च विक्षेपसन्निश्रयदा-
नकर्मिका^{op}॥

^pविविधं क्षिप्यतेऽनेन चित्तम् इति विक्षेपः। यै रागद्वेषमोहैश् PSk 13,1
P 37a चित्तं समाध्यालम्बनाद् बहिर् विसार्यते। तेषु^{*} यथासम्भवम् उपक्ले-
शात्मको विक्षेपः प्रज्ञप्यते। एष च वैराग्यपरिपन्थकर्मकः^{sq}॥

10 ^tअसम्प्रजन्त्यं क्लेशसम्प्रयुक्ता प्रज्ञा। ययासम्बदिता^v कायवाक्कि- PSk 13,3
त्तचर्याभिक्रमप्रतिक्रमादिषु^v प्रवर्तते। ^wकरणीयाकरणीयाज्ञानाच्^w चा-
पत्तिसन्निश्रयदानकर्मकम्^x।

कौकृत्यं^y चेतसो विप्रतिसारः^y। कुत्सितं कृतम् इति^z कुकृतम्। PSk 13,5
तद्भावः कौकृत्यम्^z। कुकृतविषयश् चेतसो विलेखः कौकृत्यम्

^{k-k}Cf. AS 17,33; TrBh 96,18 ^{l-l}Cf. AS 18,1f.; TrBh 96,20f. ^{m-m}Cf. TrBh 96,22
ⁿ⁻ⁿCf. AS 18,2 ^{o-o}Cf. TrBh 96,22f. ^{p-p}Cf. AS 18,2 ^{q-q}Cf. TrBh 98,1-4
^{r-r}Cf. AS 18,4 ^{s-s}Cf. AS 18,11 ^{t-t}Cf. TrBh 98,5-10 ^{u-u}Cf. AS 18,3 ^{v-v}Cf.
ASBh 8,1f. ^{w-w}Cf. ASBh 8,2f. ^{x-x}Cf. AS 18,3f.; TrBh 98,7 ^{y-y}Cf. AS 18,14
^{z-z}Cf. AKBh 57,18

1 °kausīdya° n.e. T 3 gang zhe na add. T 5 °viśaiyatvāt* × kuśalam Ms °
samarthā{..} Ms 8 teṣu yathāsambhavam em. (de dag la ji ltar mthun
mthun du T) : teṣu ca yathāsambhavam Ms 10 gang zhe na add. T 11 ka-
raṇīyākaraṇīyāṣjñānāc Ms 13 gang zhe na add. T

उच्यते। चैत^aसिकाधिकारात्। अभिप्रेतम् अनभिप्रेतं^a कुशलम् अकु- ms 40a
शलम् अव्याकृतं काले^{*} ऽकाले युक्तम् अयुक्तं च^a कृत्वाकृत्वा वा मो-
हांशिकश् चेतसो विप्रतिसारः कौकृत्यम्।^b तच्च च चित्तस्थितिपरि-
पन्थकर्मकम्।^{b cd} अभिरतिपूर्वकं यत् क्रियते। तद् अभिप्रेतम्। अनभि-
प्रेतं पुनः परैर् बलाद् अवष्टभ्य यत् कार्यते। क्लेशाभिभवाद् वा^a यत् 5
करोति।^e कालो यावन् न विरमति। अकालस् तदूर्ध्वम्। युक्तं स्था-
ने। अयुक्तम् अस्थाने।^e तच्च^{*} चापि त्रिविधम्। कुशलम् अकुशलम्
अव्याकृतं च।^f मोहांशिकम् इत्य् उपक्लेशसङ्गृहीतम् अत्र गृह्यते ॥

PSk 13,6

^{gh} मिद्धम् अस्वतन्त्रवृत्तिश् चेतसोऽभिसङ्क्षेपः।^g वृत्तिर् आलम्बने P 37b
प्रवृत्तिः। सास्वतन्त्रा चेतसो यतो भवति। तन् मिद्धम्।ⁱ कायसन्धा- 10
रणासमर्था वा^{*} वृत्तिश् चेतसोऽस्वतन्त्रा। सा यतो भवति। तन् मि-
द्धम्।^h अन्यतोऽप्य् अस्वतन्त्रा वृत्तिश् चेतसो भवतीत्य् अत आह –
चेतसोऽभिसङ्क्षेप इति। अन्यतोऽप्य् अभिसङ्क्षेपश् चेतस इत्य् अ-
स्वतन्त्रवृत्तिश् चेतस इत्य् आह।^j अभिसङ्क्षेपश् चेतसश् चक्षुरादी-
न्द्रियद्वारेणाप्रवृत्तिः। स पुनः^k कुशलोऽकुशलोऽव्याकृतश् च। मि- ms 40b

^{a-a}Cf. AS 18,14f. ^{b-b}Cf. TrBh 98,10 ^{c-c}Cf. AS 18,15 ^{d-d}Cf. ASBh 8,22-24

^{e-e}Cf. ASBh 8,25f. ^{f-f}Cf. ASBh 8,24f. ^{g-g}Cf. AKBh 312,17 ^{h-h}Cf. TrBh

98,11-13 ⁱ⁻ⁱCf. AKBh 312,17 ^{j-j}Cf. TrBh 98,13f. ^{k-k}Cf. AS 18,12

¹ caita<si>kā° Ms ² akāle em. : cākāle Ms ⁷ tac cāpi em. (de yang T) :
tatrāpi Ms ⁹ gang zhe na add. T ¹¹ kāyasandhāraṇāsamarthā <vā> em. :
kāyasandhāraṇāsamarthā Ms

द्विनिमित्तं^k 'दौर्बल्यश्रमकायगौरवान्धकारनिमित्तमनसिकरणादिकम्
 आगम्य^m 'मोहांशिकोⁿ भवति। कृत्यातिपत्तिसन्निश्रयदानकर्मकम्^o।
 अत्र चाकुशल एव मोहांशिकः^p। नान्यः ॥

^pवितर्कः पर्येषको मनोजल्पश्चेतनाप्रज्ञाविशेषः^q। पर्येषकः PSk 13,7f.

- 5 किम् एतद् इति निरूपणाकारप्रवृत्तः। मनःस्वभावो जल्पो मनोज-
 ल्पः। जल्प इव जल्पोऽर्थकथनम्। चेतनाप्रज्ञाविशेष इति चेतना-
 याश्चित्तपरिस्पन्दात्मकत्वात् प्रज्ञायाश्च गुणदोषविवेकाकारत्वा-
 त्। तद्वशेन चित्तप्रवृत्तेः कदाचिच्चित्तचेतनयोर्वितर्कप्रज्ञप्तिः।
 P 38a कदाचित् प्रज्ञाचेतसोः। 'यथाक्रमम् अभ्यूहानभ्यूहावस्थायोः। अ-
 10 थवा चेतनाप्रज्ञयोरेव वितर्कप्रज्ञप्तिः। तद्वशेन चित्तस्य तथा प्रवृ-
 त्तत्वात्। एष च नयो विचारेऽपि द्रष्टव्यः। 'चित्तस्यौदारिकतेति
 स्थूलता वस्तुमात्रपर्येषणाकारत्वात्॥

विचारः^r प्रत्यवेक्षको मनोजल्पः^s। इदं तद् इति पूर्वाधिगतनि- PSk 13,9

^kCf. ASBh 8,16f. ^{m-m}Cf. AS 18,12 ⁿ⁻ⁿCf. TrBh 98,15 ^{o-o}Cf. AS 18,13
^{p-p}Cf. TrBh 98,16-22 ^{q-q}Cf. AS 18,15f. ^{r-r}Cf. ASBh 8,26 ^{s-s}Cf. TrBh 100,1
^{t-t}Cf. TrBh 98,23 ^{u-u}Cf. AS 18,16; AKBh 60,22 ^{v-v}Cf. TrBh 100,2f. ^{w-w}Cf.
 AS 18,17

¹ daurbalyaśrama° em. : daurbalyaṃ śrama° Ms °kāyagauravā° em.
 (lus lci ba T) : °kālagauravā° Ms °nimittamanasikara° em. : °nimitta-
 sya manasikara° Ms °manasikaraṇā{t*}dikam Ms ⁴ gang zhe na add. T
⁶ °kathanam em. : °kathanā Ms °ce<tanāyā>ś Ms ⁹ aṣṭhyūhā° Ms °
 āvasthāyoh° em. : °āvastha{--}yoh° Ms ¹⁰ vitarka° n.e. T (rtog pa T_{ms})
¹¹ {--ā}⟨...⟩cittasyaudārikateti Ms ¹² °mātra×pary° Ms ¹³ gang zhe na
 add. T

PSk 13,10

रूपणात्। तथैव चित्तस्य सूक्ष्मतेति^१। तथैवेति चेतनाप्रज्ञाविशेषः।
पर्येषणतो वस्तुप्रत्यवेक्षणाकारत्वात् सूक्ष्म उच्यते।^२ एतौ च^३ स्पर्शा-
स्पर्शविहारसन्निश्रयदानकर्मकौ^४। अनयोश् चौदारिकसूक्ष्मव्यवस्था-
नात् पृथक्करणम्^५॥

ms 41a

PSk 13,11

संस्कारस्कन्धो वेदनासज्ज्ञाव्यतिरिक्त^६चैतसिकात्मकश् चित्तवि- 5
प्रयुक्तसंस्कारात्मकश् चेत्यु उक्तम्। तत्र चैतसिका उक्ताः।^७ चित्त-
विप्रयुक्ताः संस्कारा इदानीं वक्तव्या इत्यु अत आह – चित्तविप्रयु-
क्ताः संस्काराः^८ कतम इति। प्रश्नवत् सामान्यतस् तन्निर्देशः – ये

PSk 13,12

रूपचित्तचैतसिकावस्थासु प्रज्ञाप्यन्ते^९ तत्त्वान्यत्वतश् च न प्रज्ञ-
प्यन्ते^{१०}। ते विप्रयुक्ताः संस्कारा इति प्रकरणात् सम्बध्यते। रूपाद्यव-
स्थाव्यतिरिक्तस्वरूपाभावात् ते रूपाद्यवस्थासु^{११} संव्यवहारार्थं प्रज्ञ-
प्यन्ते। अत एव स्वोपादानात् तत्त्वान्यत्वेनावस्थावन् न प्रज्ञाप्यन्ते^{१२}। P 38b
अवस्थावस्थावतोर् एकानेकत्वप्रसङ्गाद् अवस्थावतश् च कार्यनित्य-
त्वप्रसङ्गात्। सामान्यनिर्देशाद् विशेषानवगमाद् विशेषबुभुत्सया प्र-

^{x-x}Cf. AS 18,17; AKBh 60,22 ^{y-y}Cf. TrBh 100,4f. ^{z-z}Cf. AS 18,17f.

² paryeṣaṇato n.e. T ³ sems add. T ⁵ °vyatiriktacaitasikātmakaś em. :
°vyatiriktaḥ <sa...> / <caitasi>kātmakaś Ms ⁶ t{ā}atra Ms ⁸ saṃskārāḥ
katama iti praśnavat* Ms ⁹ prajñāpyante <tattvānyatvataś ca na pra-
jñāpyante> em. (gdags pa ste/ de nyid dang gzhan du mi gdags so T;
prajñāpyante tattvānyatvataś ca na prajñāpyante PSk 13,12) : prajñāpyante
Ms ¹¹ rūpādyavasthā<su> Ms ¹² rten dang bcas pa yin pas T for svopā-
dānāt ¹³ <avasthāvasthā>vator Ms ° avasthāvataś ca kārya° em. (dang
gnas skabs can la 'bras bu T) : avasthāvataś cākārya° Ms ¹⁴ sāmānya-
nirdeśā<t* Ms ° viśeṣānavagamāt* n.e. T

- श्रः – ते पुनः कतम इति। ^aप्राप्तिर् असञ्ज्ञिसमापत्तिर्^a इति वि- PSk 14,1
 ms 41b स्तरेण तद्विशेषनिदर्शनम्। एवम्भागीया एवञ्जातीयाः। येऽन्येऽपि PSk 14,4
 रूपचित्तचैत्तावस्थासु प्रज्ञाप्यन्ते। ते^{*} विप्रयुक्ताः संस्कारा वेदित-
 व्याः। ते पुनः कतमे। प्रवृत्तिः प्रतिनियमो योगो ज्वोऽनुक्रमः का-
 5 लो देशः सञ्ज्ञा सामग्री चेत्^b एवमादयः। इदानीं सामग्र्यादीनां प्र-
 त्येकं स्वरूपनिर्धारणार्थं प्रश्नः – प्राप्तिः कतमेत् एवमादिः। ^cप्रति- PSk 14,5
 लम्भः समन्वागम^c इत्यादि। तत् किलायम् (?) अप्राप्तपूर्वस्य प्र-
 थम^{*}तः प्राप्तिः प्रतिलम्भः। प्राप्तानां द्वितीयादिषु क्षणेषु प्राप्तिः सम-
 न्वागमः^d समनुगमः समन्वागम इति कृत्वा। एवं च प्राप्तिशब्दः प्र-
 10 तिलम्भे समन्वागमे च वर्तत^d इति ज्ञापितं भवति। सा पुनर् बीजं PSk 14,6
 वशिता सम्मुखीभावश् चेति त्रिधा भिद्यते यथायोगम् इति। त-
 त्रायं योगः – प्रथमात् क्षणाद् आरभ्य प्राप्तिर् यावद् वशितावस्थं
 P 39a बीजम् उच्यत इति प्रतिलम्भसमन्वागमौ बीजाख्यौ भवतः^{*} वशि-
 ता सम्मुखीभावश् च समन्वागम एव। किं पुनर् बीजम्। कुशला-
 15 कुशलाख्या^{*}कृतैर् धर्मैर् आहितो विज्ञानेऽनागततज्जातीयधर्महेतुः
 ms 42a सामर्थ्यविशेषो बीजम्। बीजे हि लब्धे तदायत्तत्वाद् असम्मुखीभूत-
 म्^{*} अपि यस्य तद् बीजं तत् प्राप्तम् उच्यते। वशिता पुनस् तस्य प्र-

^{a-a}Cf. Y 68,14f.; AS 18,20^{b-b}Cf. AS 18,21f.^{c-c}Cf. AS 18,23; AKBh 62,15f.^{d-d}Cf. AKVy 143,20

³ kyang add. T ⁴ praṣṭiniyamo Ms ⁷ tat* kilāyam n.e. T • aprāṇp-
 taṣṭpūrvasya Ms • prathama<taḥ> Ms ¹² prāpti<r yāvad> vaśitāvasthaṃ
 em. (thob pa nas brtsams te dbang gi dus kyi bar du T) : prāptivaśitāva-
 sthaṃ Ms ¹⁵ °āvyā<kṛtai>r Ms ¹⁷ °bhūtama<pi>ṣ Ms

त्ययान् अपेक्ष्याप्रतिबन्धेन स्वकार्यनिर्वर्तनावस्था। सम्मुखीभावस्
तत्कार्यनिर्वृत्त्यवस्था ॥

PSk 14,7 असज्ज्ञा वा समापत्तिर् असज्ज्ञिसमापत्तिर् असज्ज्ञानाम् वा स-
मापत्तिर्^e इत्य् असज्ज्ञि^fसमापत्तिः। शुभकृत्स्नवीतरागस्येति^g तृ-
तीयध्यानवीतरागस्येति। तृतीयं^h ध्यानं परीत्तशुभाः। अप्रमाणशु- 5
भाः। शुभकृत्स्नाश् च। तत्र यः शुभकृत्स्नेभ्यो वीतरागः। स तृती-
PSk 14,8 याद् ध्यानाद् वीतरागः। नोर्ध्वंⁱ तृतीयाद् ध्यानाद् ऊर्ध्वं^j चतुर्थं
ध्यानम्। चतुर्थाद् ध्यानाद् अवीतरागस्येत्य् अर्थः। निःसरणस-
ज्ज्ञापूर्वकेणेति। निःसरणसज्ज्ञा पूर्वं यस्य मनसिकारस्य। स निः- 10
सरणसज्ज्ञापूर्वकः। आसज्ज्ञिके मोक्षसज्ज्ञिनः समापत्तौ वा तन्मा-
र्गसज्ज्ञिनोऽसज्ज्ञिसमापत्तिं समापद्यन्ते। अतो निःसरणसज्ज्ञा मो-
क्षसज्ज्ञा तन्मार्गसज्ज्ञा वा। विदूषणाकारोऽत्र निःसरणसज्ज्ञापूर्वको P 39b
मनसिकारोऽभिप्रेतः। अत एव सर्वचित्तचैतनिरोधेऽपि सज्ज्ञाभाव ms 42b
एव निर्दिश्यते^k ऽसज्ज्ञिसमापत्तिर् इति। तथा हि सज्ज्ञाम् एव विदू-

^{e-e}Cf. AKBh 69,2 ^{f-f}Cf. AS 18,24 ^{g-g}Cf. ASBh 9,15 ^{h-h}Cf. AKBh 69,4f.;
TrBh 106,1 ⁱ⁻ⁱCf. ASBh 9,15f. ^{j-j}Cf. AS 18,24; AKBh 70,5; TrBh 106,2

¹ rgyun gyi T for °apratibandhena (rgyun kyis T_{ms}) ° sva° n.e. T ⁴ asaṃ-
jñi<saṃāpattiḥ / śubhakṛtsnavītarāgasyeti / tṛtīyadhyānavītarāgasyeti
tṛtīyadhyānaṃ parīṭṭaśubhā> Ms ⁵ tṛtīya<ṃ> dhyānaṃ parīṭṭaśubhāḥ em.
: tṛtīyadhyānaṃ parīṭṭaśubhā Ms ⁶ tṛtīyād em.: tritīyād Ms ⁷ tṛtīyād em.:
tritīyād Ms ° caturtha<ṃ> dhyāna<ṃ> em. : caturthadhyāna Ms ⁸ niḥ-
sara<ṇa>° em. : niḥsara° Ms ¹⁴ eva em. : naiva Ms (na n.e. T) ° nirdiś-
yate × asaṃjñi° Ms °saṃāpattir em. : °saṃāptir Ms

- षयन् निरवशेषचित्तचैत्तनिरोधं प्राप्नोति। ^kअ^{*}स्थावराणां चित्तचैत- PSk 14,9
 सिकानां यो निरोध^k इति। ^lअ^{*}स्थावराः प्रवृत्तिविज्ञानसङ्गृहीताः^l स-
 सम्प्रयोगाः^{*} षड् विज्ञानकायाः। सर्वास्व अचित्तिकास्व अवस्थास्व
 अभावात् सचित्तिकास्व अप्य् अवस्थासु ये न सर्वदा भवन्ति। ते³
 5 ऽस्थावराः। स्थावरम् आलयविज्ञानं ससम्प्रयोगम्। सर्वदा भावात्^{*}
 क्लिष्टं च मनः। अनास्रवमार्गसत्यसमापत्त्यवस्थां निरोधसमापत्त्य-
 वस्थां अशैक्षावस्थां च हिब्रान्यासु सर्वास्व अवस्थासु भावात् – इत्य्
 अ^{*}स्थावराणाम् इति विशेषणम्। योⁿ निरोध इति समापत्तिचित्तकृतः
 कालान्तरम् अ^{*}स्थावरचित्तचैत्तसमुदाचारविरोध्य् आश्रयस्यावस्था-
 10 विशेषः। निरुध्यतेऽनेनेति^m निरोधः। एवं चाश्रयावस्थाविशेषे अस-
 P 40a ङ्गिसमापत्तिः प्रज्ञप्यत इत्य् उक्तं भवति। समापत्तिचित्तेनानन्तरं
 चित्तान्तरोत्पत्तिविरुद्ध आ^{*}श्रयो यः। स समापत्तिचित्तेन कृत इत्य्
 उच्यते॥
- ms 43a निरोधसमापत्तिर् ⁿआकिञ्चन्यायतनवीतरागस्य ^oभवाग्रादं PSk 14,10f.

^{k-k}Cf. AS 18,24f. ^lCf. ASBh 9,17 ^{m-m}Cf. ASBh 9,17-19 ⁿ⁻ⁿCf. AS 18,25f.
^{o-o}Cf. AKBh 70,7

¹ a§sthāvarāṇām Ms ² a§sthāvarāḥ Ms ³ °yogāḥ × ṣaḍ Ms ° acittikāsv
 avasthāsv em. : acittikā§vasthāsv Ms ⁴ avasthā§su Ms ° te × a§sthāva-
 rāḥ Ms ⁶ bhāvā<t* kliṣṭāñ ca> Ms ⁷ aśaikṣāvasthām em. (mi slob pa'i dus
 T) : tām mokṣāva§sthām Ms ⁸ a§sthāvarāṇām Ms ⁹ a§sthāvara° Ms °
 'dis 'gag par byed pas na 'gog pa'o add. T (om. T_{ms}) ¹⁰ nirudhyate 'neneti
 nirodhaḥ n.e. T ('dis 'gag par byed pas 'gog pa'o T_{ms}) ¹² āśrayo <yaḥ sa>
 Ms (lus bskyed pa'i phyir T for āśrayo <yaḥ sa>) ° samāpatti§cittena Ms

उच्चलितस्येति। भवाग्राद् अनुच्चलितोऽप्य् अस्त्य् आकिञ्चन्यायत-
 नवीतरागः* पृथग्जन इत्य् अत आह – भवाग्राद् उच्चलितस्येति।
 भवाग्राद् उच्चलित आकिञ्चन्यायतनवीतरागोऽप्य् अस्ति कश्चित्
 फलस्थः प्रतिपन्नकश् च भवाग्राद् उच्चलित आकिञ्चन्यायतनाद् अ-
 वीतरागोऽप्य् अस्ति कश्चित् फलस्थः प्रतिपन्नकश् चेत्य् अत आह 5
 – आकिञ्चन्यायतनवीतरागस्येति। ^१उपर्य् अवीतरागस्येत्य् अवच-
 नम्। भवाग्रवीतरागस्यार्हतोऽपि^२ निरोधसमापत्तिसम्भवात्। आकि-
 ञ्चन्यायतनवीतरागस्य भवाग्राद् उच्चलितस्येत्य् उभयाभिधानेन
^३आर्यस्यैवेयम् अनागामिनोऽर्हतो वा समापत्तिः। न पृथग्जनस्येति
 ज्ञापितं भवति। न हि पृथग्जनो भवाग्राद् उच्चलति। भवाग्रप्रतिपक्ष- 10
 स्य मार्गस्याभावात्। दर्शनमार्गस् तु भवाग्रप्रतिपक्षो भावनामार्गश्
 चानास्त्रवः। अत आर्य एव भवाग्राद् उच्चलितः*। दर्शनप्रहातव्यक्ले-
 शप्रहाणाच् च विरज्य। विहारसञ्ज्ञापूर्वकेण मनसिकारेणेति। न 1
 ms 43b
 P 40b

PSk 14, 12

P-Cf. ASBh 9, 19f. १-Cf. AKBh 70, 15f. २-Cf. AS 18, 26; AKBh 70, 5

¹ ākiñcanyā° em. : ākiñcanyā° Ms ² °vītarāgaḥ × pṛthagjana Ms ⁴ bha-
 vāgrād uccalita ākiñcanyāyatanād avītarāgo 'py asti kaścīt phalasthaḥ
 pratipannakaś ca n.e. T ⁸ ākiñcanyāya<ta>na° em. : ākiñcanyāyana° Ms .
 uccalitasyeti × ubhayā° Ms . °abhidhānena em. (smos pas T) : °abhi-
 dhānaḥ Ms ⁹ anāgāmino em. : ānāgāmino Ms ¹¹ 'jig rten las 'das pa'i
 add. T . mthong ba'i lam zag pa med pa ni srid pa'i rtse mo'i gnyen po
 yin te T for darśanamārggas tu bhavāgrapratipakṣo bhāvānāmārggaś
 cānāsravaḥ . bhāvānā° em. : bhāvānā° Ms ¹² bhavāgrād em. : bhava-
 grād Ms . uccalitaḥ × darśana° Ms . bsgom pas spang bar bya ba'i
 nyon mongs pa add. T

हि निरोधसमापत्तिम् असञ्ज्ञासमापत्तिम् इव निःसरणसञ्ज्ञापूर्वके-
 ण मनसिकारेण समापद्यन्ते। किं तर्हि विहारसञ्ज्ञापूर्वकेण। निरो-
 धसमापत्तिर् भवाग्रिकी। न चार्याणां भवे निःसरणसञ्ज्ञा प्रवर्तते।
 सञ्ज्ञावेदितपरिखिन्नस् तदभावान् निरोधसमापत्तौ शान्तविहारस-
 5 ज्ञी भवति। विहार इति सञ्ज्ञा विहारसञ्ज्ञा। विहरत्य अनेन इति
 वा विहारः। कालान्तरं यापयतीत्य् अर्थः। निर्वाणसदृशेण समाप-
 त्तिविशेषेण विहरिष्याम इत्य् अनया सञ्ज्ञया संस्कृतो मनसिकारो
 विहारसञ्ज्ञापूर्वको मनसिकार उच्यते। स पुनर् भवाग्रिकः शूक्ष्मः।
 तदनन्तरं निरोधसमापत्तिसम्मुखीभावात्। अस्थावराणाम् इति ष-
 10 ण्णां प्रवृत्तिविज्ञानानां चतुर्णाम् एकस्य कामरूपारूप्यधातुषु यथा-
 क्रमं निरोधं समापद्यमानानाम्। एकतीयानां च स्थावराणाम्
 इति। स्थावरा इति विपाकविज्ञानसङ्गृहीता अपि सन्तीत्य् अत आह
 – एकतीयानाम् इति। क्लिष्टस्य च मनसः सर्वस्मिन् सास्त्रवे चारे
 ms 44a स्थानशीलत्वात् स्थावरत्वम् अन्यत्र निरोधसमापत्त्यशैक्षावस्थयोः।
 P 41a निरोध इति समापत्तिविज्ञानकृतो विपाकविज्ञाने प्रवृत्तिविज्ञानानां PSk 14,13
 क्लिष्टस्य च मनसो बीजोपघातः। निरुध्यतेऽनेन प्रवृत्तिविज्ञानं क्लिष्टं

^s-Cf. AS 18,26; AKBh 70,5 ^t-Cf. AS 18,26 ^u-Cf. AS 18,27

¹ nirodhasamāpattim asañjñā° em. : virodhasamāpattim aṣaṃjñā° Ms °
 niḥsaraṇaṣaṃjñā° Ms ⁴ °parikhinnah × tadabhāvān Ms ⁵ vihāraḥ Ms
⁶ nirvāṇaṣadṛṣeṇa samāpattiviśeṣeṇa viharisyāma Ms ⁹ °bhāvād
 aṣṭsthāvarāṇām Ms ¹⁰ ekaṣya kāmārūpā-rūpyadhātuṣu Ms ¹¹ ekatyā-
 nām PSk 14,12 for ekatīyānām ¹⁴ sthānaśīlatvāt* × sthāvaraṣtvam Ms

च मनः कालान्तरम् अप्रवृत्तिरिति निरोध उच्यते। एवं चालयवि-
ज्ञानस्य समापत्तिचित्तेनोपहतबीजावस्थायां निरोधसमापत्तिः प्रज्ञ-
प्यते॥

PSk 15, 1f.

PSk 15, 3

आसज्झिकं³ असज्झिसमापत्तेः फलम् असज्झिसत्त्वे⁴षु दे-
वेषूपपन्नस्यास्थावराणां चित्तचैतसिकानां धर्माणां यो निरोधः⁵। 5
बृहत्फला नाम देवाश्चतुर्थे ध्याने तृतीयं स्थानान्तरम्⁶। तेषां परि-
गणा इवोपर्यु असज्झिसत्त्वानां देवानां स्थानम्। तत्रोपपन्नस्यासज्झि-
समापत्तिविपाकफलम्। अस्थावराणां चित्तचैतानां⁵ यो निरोध इति
तत्स्वरूपावधारणम्। तत्र ह्युपपन्नस्यास्थावराणां चित्तचैत्ताः
स्वाश्रये स्वजातीयचित्तचैत्तबीजोपघाते वर्तमानाः क्षामक्षामतरा 10
उत्पद्यन्ते। यावद् अन्तेऽतिक्षामतां⁶ गताश्चित्तान्तरं सम्बन्धुं न
शक्नुवन्ति। स्वाश्रयस्योपहतबीजबात्। अतश्चास्थावराणां चित्त-
चैत्तानां तत्कालाश्रयेणाप्रवृत्तिः। तस्यां चोपहतबीजावस्थायाम् ms 44b
आश्रयस्यासज्झिकं प्रज्ञप्यते। एवम् आश्रयस्यावस्थाविशेष एव नि- P 41b

^v-^vCf. AS 18,27f.; AKBh 68,13 ^w-^wCf. AKBh 68,19

1 °vijñāna-sya Ms 4 gang zhe na add. T ° asañjñīsattveṣu <u deveṣu>ū°
em. ('du shes med pa'i sems can lha nmams kyi nang du T): asañjñi-
satveṣū° Ms 7 ivopary aṣṣaṃjñī°satvānāṃ Ms 9 °āsthāvarāś cittacait-
tā<ḥ svāśraye svajātiyacittacaitta>bījopaghāte em. (sems dang sems las
byung ba'i chos brtan pa ma yin pa nmams rang gi gnas la rang gi rigs kyi
sems dang sems las byung ba'i sa bon la T) : °ā{..}sthāvarāś cittacaittā
bījopaghāte Ms 12 cā{va}sthāvarānāṃ Ms 13 gnas las (P gnas las; om. D)
add. T 14 °viśeṣa n.e. T

रुध्यतेऽनेनेति निरोधः ॥

- जीवितेन्द्रियं निकायसभागेषु पूर्वकर्माविद्धो यः संस्काराणां स्थितिकालनियमं^x इति। जीव्यतेऽनेनेति जीवितम्। तद् एव निकायसभागस्थित्याधिपत्याद् इन्द्रियम्। निकायः सत्त्वसमूहः। समानो भागं⁵ इति सभागः¹ सदृश इत्य् अर्थः। निकायस्य सभागाः। तेषु च निकायसभागेषु गतिभेदेन कर्मभेदेन च भिन्नेषु प्रत्येकम् एकजान्मिको यः स्कन्धसन्तानः¹ स निकायसभागाख्यः। तस्य पूर्वोपचितकुशलाकुशलानिष्ठकर्मविद्धः कर्मजनितः। यः स्थितिकालनियम इति¹ अभिन्ननिकायसभागसङ्गृहीतानां संस्काराणां प्रवृत्तिः स्थितिनियम उच्यते। तस्याः स्थितेः कालनियम इयन्तं कालम् अनेनास्मिन् निकायसभागे स्थातव्यं वर्षशतं वर्षसहस्रं वेत्य् अयं स्थितिकालनियमः। एवं च स्थितिकालनियमस्वभावम् आयुर् इत्य् उक्तं भवति। अधिष्ठानं तु तस्य स्थावराः संस्कारा आलयविज्ञानपू-

PSk 15,4f.

^x-^xCf. AS 18,29 ^y-^yCf. ASBh 9,24f.

² gang zhe na add. T ° <saṅkāraṇām> sthitikālaniyama ('du shes rnams kyi gnas pa'i dus nges pa T) em. : sthitikālaniyama Ms ³ ris mthun pa de nyid du T for tad eva nikāyasabhāga° ⁵ samāno bhā<ga iti sabhā>gaḥ em. (skal ba mtshungs pa ni mthun pa ste T): samāno bhāgaḥ Ms ° ris mthun pas ris mthun pa ste T for nikāyasya sabhāgaḥ (ris mthun bas mthun ba ste T_{ms}) ⁶ °bhede<na ca> Ms ⁷ skandhasantān[e]a<ḥ sa> Ms ⁸ °kuśalāniñjyākarmā° em. : °kuśalā[·]niñjyākarmā° Ms ⁹ abhinna[·]nikāyasabhāgaḥ samgrhītānām* Ms ¹² e<vañ ca sthitikālaniyamasvabhāvam āyur Ms ¹³ ālayavijñānapūrvakāḥ em. (kun gzhi rnam par shes pa sngon du 'gro ba rnams T) : ālayavijñānam punas te ca Ms

वर्काः पूर्वजन्मोपचितेन^z कर्मणाक्षिप्तसामर्थ्यविशेषा^z इति ॥

ms 45a

PSk 15,6f.

निकायसभागो^a या सत्त्वानाम् आत्मभावसभागता^a।^b सत्त्वा दे-
वमनुष्यादयः^b पञ्चगतिपर्यापन्नाः। तेषाम् आत्मेति² भावो यत्र^a। स
सत्त्वानाम् आत्मभावः^a। स पुनः पञ्चोपादानस्कन्धात्मकश् च-
तुः^aस्कन्धात्मको वा। सभागता सादृश्यम्। एतद् उक्तं भवति – ग-
तिस्थानात्मभावादिभेदेन भिन्नानां सत्त्वानां गतिस्थानात्मभावभेद-
निबन्धनं सत्त्वानां यत् परस्परेणात्मभावसादृश्यम्। तत्र निकायस-
भाग इति प्रज्ञप्तिः ॥

P 42a

PSk 15,8f.

जातिरू^o निकायसभागे यः संस्काराणाम् अभूत्वा भावः^o। नि-
कायसभागग्रहणं न संस्कारमात्रस्योत्पादो जातिः¹। किं तर्हि निका-
यसभागवर्तिनो ये संस्काराः^a। तेषाम् एवाभूत्वा भावो जातिः¹। न स-
र्वेषाम् इति ज्ञापनार्थम्। ये भावानाम् अनुत्पन्नाविनिष्टानाम् अर्थान्त-
रभूतां जातिं कारित्रतश् चाध्वव्यवस्थां⁶ प्रतिपन्नाः¹। तन्मतनिरासा-
र्थम् आह – अभूत्वा भाव इति। स्वरूपस्यैव हि संस्काराणाम् अभू-
त्वा भावो जातिः¹। नार्थान्तरभूता न च कारित्रतोऽध्वव्यवस्थेति ॥

10

15

^{z-z}Cf. ASBh 9,26 ^{a-a}Cf. AS 18,30 ^{b-b}Cf. ASBh 10,1 ^{c-c}Cf. AS 18,31

¹ ka<rmmanā>^o Ms ² gang zhe na add. T ^otulyatā PSk 15,6f. for ^osabhā-
gatā ³ 'dzin pa add. T ⁴ ātmabhāva<h> em. : ātmabhāva× / sa Ms
⁵ catu<h>skandhā^o em. : catuskandhā^o Ms ⁷ <yat* parasparenāt>ma-
bhāvasādṛśyaṃ Ms ⁹ gang zhe na add. T ¹¹ saṃskārāḥ × teṣām Ms

ms 45b ^dजरां तथैव तेषां प्रबन्धान्यथात्वम्^d। तथैव तेषाम् इति निका- PSk 15,10
यसंभागपतितानाम् एव संस्काराणाम्। प्रबन्धान्यथात्वम् इत्य् उप-
पत्तिर्भावाद् यावन् मरणभवः¹ तत्रान्तरे हेतुफलभावेनावस्थितानां
संस्काराणां नैरन्तर्येणोत्पादः प्रबन्ध उच्यते। तस्यान्यथा चान्यथा
5 च भावोऽन्यथात्वम्। तथा हि कललावस्थातोऽर्बुदावस्थेत्य् एवं या-
वन् वृद्धावस्था। कललाद्यवस्थास्व अपि पूर्वस्माद् उत्तरस्य प्रतिक्ष-
णम् अन्यथाभावो वाच्यः। एवं च प्रबन्धान्यथात्वे जराप्रज्ञप्तिः² नै-
P 42b कस्य क्षणस्य नाप्य् अर्थान्तरभूतेति ॥

¹स्थितिस् तथैव तेषां प्रबन्धानुवृत्तिर् इति। तथैवेत्य् एकस्मिन् PSk 15,11
10 निकायसभागे। आ मरणात् संस्काराणां प्रबन्धवृत्तौ स्थितिर् इति
प्रज्ञप्तिः³ नैकस्य क्षणस्य नाप्य् अर्थान्तरभूतेति ज्ञापितं भवति ॥

⁴अनित्यतां तथैव तेषां प्रबन्धोपरमः⁴। तथैव तेषाम् इति – ए- PSk 15,12
कस्मिन् निकायसभागे संस्काराणां प्रबन्धोपरमेऽनित्यता प्रज्ञप्यते।
न प्रतिक्षणं नाप्य् अर्थान्तरभूते तद् भवति। प्रबन्धोपरमस् त्व अत्र
ms 46a मरणं वेदितव्यम्। ननु च बाह्यस्यापि रूपस्य जातिजरास्थित्यनि-

^{d-d}Cf. AS 18,32 ^{e-e}Cf. AS 18,33 ^{f-f}Cf. AS 19,1

¹ gang zhe na add. T ° eva n.e. T ° tathai×va{tā} teṣām Ms ² nikā-
y{e}a° Ms ³ °bh{ā}avād Ms ⁴ naira{dha}ntaryeṇa Ms ⁵ dar la bab pa'i
dus las add. T ⁶ vṛddhāvasthā em. (rgas pa'i dus T) : madhyāvasthā Ms °
pūrva{ā}smād Ms ° uttarasya{ā} Ms ⁷ anyathābhāvo vācyah / evaṃ ca
prabandha° n.e. T (gzhan du 'gyur ba zhes bya ba brjod do// de ltar na/
rgyun T_{ms}) ⁸ nā°py arthāntara°bhūt<e>ti Ms ⁹ gang zhe na add. T ° eva
n.e. T ¹² gang zhe na add. T ° eva n.e. T ¹³ pra°jñāpya°te Ms

त्यताः सन्ति। तत् किमर्थं निकायसभाग एव संस्कारसन्तानस्य जात्यादय उक्ताः¹ न बाह्यस्य रूपस्येति। यानीमानि भगवता संस्कृतलक्षणानीत्यु उक्तानि जातिर् जरा स्थितिर् अनित्यता च² तानि सत्त्वाख्यान् एव संस्कारान् आधिकृत्य न बाह्यान् इति ज्ञापनार्थम्। कस्मात् पुनर् भगवता उभयेषाम् अपि तुल्ये जातिसत्त्वे³ उपा- 5
त्तान् एव संस्कारान् अधिकृत्य संस्कृतलक्षणान्यु उक्तानि। बाह्यं हि रूपं संवर्तविवर्तप्रभावितम्⁴ आध्यात्मिकास् तु संस्कारा जातिजरादिप्रभाविताः। एतद् उक्तं भवति – विनाशोत्पादौ बाह्यस्य रूपस्य संवर्तविवर्तशब्देन लोके प्रसिद्धाव इति भगवतापि लोकम् अनुवर्तमानेन तथैवोक्तौ⁵ न जात्यादिशब्देन। आध्यात्मिकास् तु संस्कारा 10
जातिजरादिप्रभाविताः – जाता जीर्णाः स्थिता विनष्टा इति तेषां भगवतापि लोकानुवृत्त्योत्पादादयो जात्यादिशब्देन निर्दिष्टा इति ॥

PSk 15,13

⁹नामकायां धर्माणां स्वभावाधिवचनानि¹⁰। अभिधेयम् अभिधेयं प्रति ज्ञानं नामयतीति नाम। तत् पुनर् अर्थेषु कृतावधिवर्णसमुदा- ms 46b
यः। नाम्नां वर्णानां वा समुदायो नामकायः। धर्माणां स्वरूपस्याना- 15
ख्येयत्वाद् अध्यारोप्य वचनम् अधिवचनम्। स्वभावः स्वलक्षणम्। येनानभिलष्यस्वरूपाणां धर्माणां स्वरूपं द्योत्यते¹¹ तद् अभिधानं नामेत्यु उच्यते¹² तद्यथा चक्षुः श्रोत्रं रूपं शब्द इति ॥

⁹⁻⁹Cf. AS 19,1f.

² bā<hyasya> Ms ³ uktāni em. : uktānir Ms ⁵ °sattve em. : °satvai Ms
¹² jā<t>y° Ms ¹³ gang zhe na add. T • brjod par bya ba dang brjod pa la
rnam par shes pa T for abhidheyam abhidheyam prati jñānam

^hपदकायां* धर्माणां विशेषाधिवचनानि^h। पद्यतेऽनेन सविशे- PSk 16,1
षोऽर्थ इति पदम्। एवं नाम्नो लौकिकाच्च च पदात् पदं विशेषितं भ-
वति। नामपदयोः* वर्णसमुदायात्मकत्वाविशेषेऽप्य् अर्थविशेषाद् वि-
शेषः – धर्माणां स्वभावाधिवचनं नाम¹। विशेषाधिवचनं पदम्। स्व-
5 भावाधिष्ठानत्वाद् विशेषस्य पूर्वं स्वभावाधिवचनम्। विशेषः पुनर्
अनित्यतादिकोऽनुवृत्तिव्यावृत्त्यात्मकः। अन्यत्रावर्तमानं स्वभावं
विशिनीति विशेषः²। तद्यथा अनित्याः सर्वसंस्काराः³। सर्वधर्मा
P 43b अनात्मानः⁴। शान्तं निर्वाणम्। एतद् उक्तं भवति – वस्तुस्वभावा-
भिधानमात्रं नाम⁵। विशिष्टवस्तुस्वभावाभिधानं पदम् इति। शेषं तु
10 नामव्याख्यानतो विज्ञेयम्॥

ms 47a व्यञ्जनकायां* अक्षराणि तदुभयाभिव्यञ्जनताम् उपादाय। व्य- PSk 16,2f.
ज्यतेऽनेनेति व्यञ्जनम्। व्यञ्जनानां कायो व्यञ्जनकायः⁶। कायग्रहणं
सर्वव्यञ्जनोपादानार्थम्। तृच्छब्दात् केवलाद् अनन्तरस्यैव सम्बन्ध
आशङ्क्येत। उभयशब्दाद् अपि केवलात् कतमस्योभयस्येति न वि-
15 ज्ञायते। अत उभयाभिधानं तदुभयम् इति। एवम् अनन्तरस्यैव ना-
मः पदस्य चाभिव्यञ्जकत्वाद् व्यञ्जनम् इत्य् उक्तं भवति। कथं पुनर्
अक्षरैर् नामपदयोर् अभिव्यञ्जनम्। अक्षरेषु समुदितेषु स्वभावविशे-

^{h-h}Cf. AS 19,2 ^{h-h}Cf. AS 19,3f.

¹ gang zhe na add. T ³ nāmapadayoḥ varṇa° em. : nāmapadayoḥ rvarṇa°
Ms °ātmakatvāxviśeṣe Ms ⁴ viśeṣādhivacanam padaṃ n.e. T ⁶ mi
snyegs pa'i T for °avarttamānam ngo bo nyid las T for svabhāvam
¹¹ gang zhe na add. T

षाधिवचनावस्थां गतेषु नामपदप्रज्ञपनात्। एवम् अक्षरैर् नामपदा-
 भिव्यञ्जनाद् अक्षराणि न वाग्विज्ञप्तिस्वभावानि। अकारादयो *वर्णा
 इति प्रसिद्धं लोके। ते पुनर् नामपदाश्रयत्वेनार्थसंवर्णनाद् वर्णा
 उच्यन्ते। यदवस्थेष्व् अर्थेषु व्युत्पाद्यन्ते। तदवस्थेष्व् एव नामपद-
 योः प्रज्ञप्तिर् इति ते तदाश्रयत्वेनोच्यन्ते। ^kअक्षरत्वं पुनस् तेषां पर्या- 5
 याक्षरणात्ताम् उपादाय^k। तथा हि चक्षुर् नेत्रादिपर्यायान्तरेषु *क्षरति।
 अभिधेयत्वेन पर्यायान्तरैर् गम्यत इत्य् अर्थः। न पुनर् एवम् अकार- ms 47b
 स्य पर्यायान्तरम् अस्ति। येनाकाराभिधानं मुक्ताकारो गम्येत। ^mए- P 44a
 तावच् च सर्वं यद् उत। स्वभावो विशेषस् तदुभयव्यवहारश् च। त-
 त् सर्वम् एभिर् अनुव्यवहियत इत्य् अत एते नामपदव्यञ्जनकाया 10
 व्यवस्थापिता इति। ^mएवम् अन्येषाम् अपि विप्रयुक्तानां नामपदव्य-
 ञ्जनकायवत् प्रयोजनापेक्षया व्यवस्थानं वेदितव्यम्॥

PSk 16,5 ⁿपृथग्जनत्वम् आर्यधर्माणाम् अलाभⁿ इति। यस्य धर्मस्य यो-
 गात् पृथग्जन इत्य् आख्यायते। तत् पृथग्जनत्वम्। आराद् याताः
 पापकेभ्योऽकुशलेभ्यो धर्मेभ्य इत्य् आर्याः। ते पुनः शैक्षा अशैक्षाः। 15
 तेषां धर्मा दर्शनभावनाशैक्षमार्गाः। तेषाम् अलाभः पृथग्जनत्वम्।

^HCf. AS 19,4 ^{k-k}Cf. AS 19,4 ^HCf. ASBh 10,12f. ^{m-m}Cf. ASBh 10,10f.
ⁿ⁻ⁿCf. AS 19,5

² gsal bar byed do T for °abhivyañjanād ° akārā° em. (yi ge a [P ge a; D
 ge] T) : akṣarā° Ms ° <...>varṇā Ms ⁶ °paryā[na]yāntareṣu Ms °
 {ra}kṣa<ra>ti Ms ⁷ akārasya em. (a zhes bya ba T) : ākārasya Ms ⁸ gam-
 yet[e]a Ms ¹⁰ °vyañjaṣṇa° Ms ¹¹ nāma° n.e. T ¹³ gang zhe na add. T

अलाभः पुनर् अत्रार्यधर्माणाम् अनुत्पादः। तथा ह्य अनुत्पन्नार्यध-
र्मः सच्चसन्तानः पृथग्जन इत्य् उच्यते। आर्यधर्मोत्पादात् ब् आर्य
इति॥

प्रवृत्तिः कतमा। हेतुफलप्रबन्धानुपच्छेदः प्रवृत्तिर् इत्य् उच्यते।
5 नैकस्मिन् क्षणे प्रबन्धोपरमे वा प्रवृत्त्युपचारः॥^p

ms 48a प्रतिनियमः कतमः। हेतुफलनानाबे प्रतिनियमव्यवस्था। हेतु-
फलनानाबं पुनर् इष्टस्य विषयस्य सुचरितम्। अनिष्टस्य दुश्चरितम्
इत्यादि फलानां पृथग् अन्योन्यहेतुता^r॥

P 44b योगः कतमः। हेतुफलानुरूप्ये योग इति प्रज्ञप्तिः^s। तद्यथा दान-
स्य भोगसम्पद् अनुरूपेति युज्यते दानस्य भोगसम्पत् फलम्^t॥

जवः कतमः। हेतुफलाशुप्रवृत्तौ जव इति प्रज्ञप्तिः^u॥

अनुक्रमः कतमः। हेतुफलैकैकप्रवृत्ताव् अनुक्रम इति प्रज्ञप्तिः^v।
w एकैकबेन प्रवृत्तिर् अयुगपत्प्रवृत्तिः^w॥

^{o-o}Cf. AS 19,5f. ^{p-p}Cf. ASBh 10,16f. ^{q-q}Cf. AS 19,6 ^{r-r}Cf. ASBh 10,17f.
^{s-s}Cf. AS 19,7 ^{t-t}Cf. ASBh 10,19 ^{u-u}Cf. AS 19,7f. ^{v-v}Cf. AS 19,8 ^{w-w}Cf.
ASBh 10,20

¹ anutpanna āryadharmmaḥ Ms ² āśrya Ms ⁴ The remaining nine categories
including pravṛttiḥ up to sāmāgrī are not mentioned in the PSk. ⁷ viśaṣyasya
Ms ⁸ anyonya° em. : anyenya° Ms ° rgyu tha dad pa T for anyenyahetutā
¹² hetuphal<aikaika>pravṛttāv em. (rgyu dang 'bras bu re re nas 'byung
ba la T) : hetuphalapravṛttau Ms ¹³ ekaikatvena em. : ekatvena Ms °
ayugapatpravṛttiḥ em. (cig car du 'byung ba ni ma yin no T) : anyāpaga-
mena pravṛttiḥ Ms

^xकालः कतमः। हेतुफलप्रबन्धप्रवृत्तौ काल इति प्रज्ञप्तिः^x। हेतुफल-
लयोः प्रबन्धेन प्रवृत्तौ सत्यां यत् तत्र हेतुफलम् उत्पन्ननिरुद्धम्।
सोऽतीतः काल इति प्रज्ञप्यते। यद् अनुत्पन्नं सोऽनागतः। यद्
उत्पन्नानिरुद्धं स^{*} प्रत्युत्पन्नः कालः^y॥

देशः कतमः। पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तराधरोर्ध्वासु सर्वतो दशसु दि- 5
क्षु हेतुफल एव देश इति प्रज्ञप्तिः^z। हेतुफलस्य दिग्व्याप्तौ देशोपचा-
रः। रूपसङ्गृहीतं च हेतुफलं वेदितव्यम्। अरूपिणां दिग्व्यापनासा- ms 48b
मर्थ्यात्^a॥

^bसङ्ख्या कतमा। संस्काराणां प्रत्येकशो भेदै सङ्ख्याति प्रज्ञप्तिः^b। भेद
इत्य् अभिन्नैकात्मकत्वे द्वितीयसङ्ख्यानपपत्तेः^c॥ 10

^dसामग्री कतमा। हेतुप्रत्ययसमवधाने सामग्रीति प्रज्ञप्तिः^d॥

एवम् एते चित्तविप्रयुक्ताः^{*} संस्कारा धर्माणाम् अवस्थाविशेषेषु
प्रज्ञप्यन्त इति प्रज्ञप्तिसन्तो वेदितव्याः ॥

उक्तः संस्कारस्कन्धः। संस्कारस्कन्धानन्तरं विज्ञानस्कन्धो वे-
PSk 16,7 दितव्य इत्य् अत आह – विज्ञानस्कन्धः कतम इति। ^eआलम्ब- P 45a

^{x-x}Cf. AS 19,8f. ^{y-y}Cf. ASBh 10,20-22 ^{z-z}Cf. AS 19,9 ^{a-a}Cf. ASBh 10,23f.

^{b-b}Cf. AS 19,10f. ^{c-c}Cf. ASBh 10,24f. ^{d-d}Cf. AS 19,11 ^{e-e}Cf. AKBh 11,6f.

² tatra × hetuphalam Ms ⁴ <sa> pratyutpannaḥ Ms ⁵ °ādhārordhvāsu em.
(°ādhārordhvāsu AS 19,9) : °ā×dha ūrddhvāsu Ms ⁹ bhede em. (tha dad pa
la T) : bhedenā Ms ¹⁰ gnyis zhes bya ba T for dviṭīya°; dviṭri° ASBh 10,25
for dviṭīya° ¹¹ hetuphalapratyaya° AS 19,11 for hetupratyaya° ¹² eva×m
Ms ° viprayuktāḥ × samskāra Ms ¹⁵ °skandhaḥ n.e. T

नविज्ञप्तिर् इति। आलम्बनं चित्तचैतविषयः। स पुनः षट्कारः।
 रूपं यावद् धर्माः। तस्य विज्ञप्तिर् ग्रहणम् अवबोधः प्रतिपत्तिर् इत्य्
 अर्थः। सा पुनः षट् प्रवृत्तिविज्ञानानि। चक्षुर्विज्ञानं यावन् मनोवि-
 ज्ञानम्। तत्र चक्षुर्विज्ञानं चक्षुरिन्द्रियाश्रया रूपप्रतिविज्ञप्तिः। एवं
 5 यावन् मनोविज्ञानं मनइन्द्रियाश्रया सर्वधर्मप्रतिविज्ञप्तिः॥

विज्ञानस्वरूपम् उक्त्वा तत्पर्यायप्रदर्शनार्थम् आह – चित्तं म-
 नोऽपि तद् इति। तद् विज्ञानं चित्तम् अप्य् उच्यते। मन इत्य् अ-
 पीति। पर्यायार्थप्रदर्शनार्थम् आह – चित्रतां मनःसन्निश्रयतां चो-
 पादायेति। चित्रताम् उपादाय चित्तम् इत्य् उच्यते। समनन्तरचि-
 10 त्तसन्निश्रयताम् उपादाय मन इति। तत्र प्रवृत्तिविज्ञानस्यालम्बनप्र-
 ति विज्ञप्तिस्वरूपत्वाद् आलम्बनस्य च प्रतिविज्ञानम् अनेकाकारत्वाच्
 चक्षुरादिविज्ञानं चित्रम् उत्पद्यते। अत एव तद् इन्द्रियाश्रयेणाप्य्

PSk 16,8

^f-Cf. TrBh 70,6f. ^g-Cf. TrBh 70,8 ^h-Cf. AKBh 11,7f. ⁱ-Cf. AS 19,18-22

^j-Cf. Y 4,5 ^k-Cf. AS 19,12; AKBh 61,20

² yā<va>d Ms ⁴ rūpapraṣṭi<ti>vijñaptiḥ Ms ⁵ <ma>naindriṣṣyāśra'yā Ms
⁶ °<sva>rūpam em. (rang gi ngo bo T) : °rūpam Ms ⁸ citratām manaḥsan-
 niśrayatām copādā<yeti / citratām upādā>ya cittam ity ucyate em. (sna
 tshogs pa dang yid brten byed pa'i phyir zhes bya ba smos te/ sna tshogs
 pa'i phyir sems shes bya'o T) : citratām manaḥsanniśrayatām copādāya
 cittam utpadyate Ms ⁹ samanantaracittasanniśrayatām upādāy<a mana>
 iti em. (de ma thag pa'i sems kyi rten byed pas yid ces bya'o T) : ci-
 {·ā}<ttā>nantarasanniśrayatām upādāyeti Ms ¹¹ °prati{·..}<vi>jñapti° Ms °
 anekākāratvā<c cakṣurādivijñānaṃ citra>m Ms ¹² zhes bya'o T for
 ut*padyate

उत्पद्यमानं विषयं विजानातीत्य् उच्यते। नेन्द्रियम्। तथा ¹षण्णां
 चक्षुरादिविज्ञानानां यद् यन् निरुध्यते¹। तत् तद् अनन्तरस्य विज्ञा-
 नस्योत्पद्यमानस्याश्रय^{*}भावेन व्यवतिष्ठत इत्य् अतः समनन्तरचित्त- P 45b
 सन्निश्रयताम् उपादाय मन इत्य् उच्यते। यद् एतच् चित्रत्वाच् चि-
 त्तम् इत्य् उक्तम्। तज् जातिम् अधिकृत्य¹ न लक्षणम्। लक्षणं तु 5
 प्रतिनियतालम्बनाकारत्वात् न चित्रम् इति न तत् प्राधान्येन चित्तम्।
 प्राधान्येन पुनश् चित्तम् आलयविज्ञानम्। अत्रैव कारणम् आह
 – तथा हि ^mतच् चितं सर्वसंस्कारबीजैर्^m इति। प्रतिक्षणं ⁿसर्वसंस्का-
 रबीजैश् चितत्वाच् चित्तम् इतिⁿ प्राधान्येन तद् एव चित्तम्। चय^{*}स् तु
 पौनःपुन्येन बीजपरिपोषः संस्कारबीजानुस्यूतिर् वा। संस्कारोऽत्र 10
 सास्त्रवा धर्मा अभिप्रेताः। तेषां पुनर् उत्पत्तिश् चतुर्भ्यः प्रत्ययेभ्यः। ms 49b
 तत्र हेतुप्रत्यय आलयविज्ञानसन्निविष्टा वासना। पौनःपुन्येन सं-
 स्काराणां समुदाचाराद् बीजपुष्टिर् वासनेत्य् उच्यते। अधिपतिप्र-
 त्ययश् चक्षुरादीनीन्द्रियाणि। समनन्तरप्रत्ययः समनन्तरनिरुद्धं
 विज्ञानम्। आलम्बनप्रत्ययो रूपादिकः। तथा हि सूत्रे ऽप्य् उक्तम् 15

PSk 16,9

PSk 16,10

¹Cf. AS 19,16; AKBh 11,20f. ^{m-m}Cf. AS 19,14 ⁿ⁻ⁿCf. ASBh 11,13f.

3 °āśraya×bhāvena Ms 5 a<dhikṛtya> Ms ° T skad cig la for lakṣaṇam °
 T skad cig for lakṣaṇam 6 °ā<la>mbanā° em. : °āṣṭ<...>mbanā° Ms
 9 <ca>yas em. (bsags pa T) : yas Ms 10 °punyena em. : °puṇyena Ms °
 'du byed rnam s T for saṃskāro 12 °sanni<vi>ṣṭā em. : °sanniṣṭhā Ms °
 vāsanā em. : v[ā]as<ā>nā Ms ° °punyena em. : °puṇyena Ms 14 saman-
 taraniruddham em. : samanantaran niruddham Ms

– चक्षुर् अपरिभिन्नं भवति। रूपाण्य् आभासगतानि। तज्जश् च मनसिकारः प्रत्युपस्थितो भवति। एवं तज्जस्य चक्षुर्विज्ञानस्य प्रादुर्भावो भवतीति। एवं श्रोत्रादिविज्ञानेष्व् अपि यथासम्भवं वाच्यम्। हे-

P 46a तुप्रत्ययस् तु सदा सन्निहितत्वाद् दुर्विज्ञेयत्वाच्च च नोक्तः। तदनन्तरं
5 पर्येषकं मनोविज्ञानम्^१ पर्येषकाद् अनन्तरं व्यवस्थापकम्। एवं व्यवस्थापकानन्तरं विकल्पकं मनोविज्ञानम् उत्पद्यते। तत्र च विषयात् सङ्क्षिप्यते व्यवदायते वा। तदवस्थश् च पुण्यापुण्यानिञ्ज्यान् संस्कारांश् चेतनात्मकान् अभिसंस्करोति। तेऽभिसंस्कृता निरुध्यमाना^२ आलयविज्ञाने विपाकवासनां वा पुष्णन्ति निष्यन्दवासनां वा।

ms 50a तत्र निष्यन्दवासनाम् आगम्यालयविज्ञानात् पुण्यापुण्यानिञ्ज्याः संस्काराः प्रवर्तन्ते। विपाकवासनाम् आगम्यालयविज्ञानान् निकायसभागान्तरेष्व् आलयविज्ञानम् एव विपाकात्मकं निर्वर्तते। तत्र येऽप्य् अन्येऽकुशलाः कुशलसास्त्रवाश् च धर्मास् तेषाम् अप्य् अयम् एव नयः। अव्याकृतास् तु निष्यन्दवासनाम् एव पुष्णन्ति। न
15 विपाकवासनाम्। तेषाम् अविपाकत्वात्। तद् एवम् आलयविज्ञानं द्विप्रकारम्। निष्यन्दवासनाम् उपादाय कार्यं कारणं च। तथा हि सर्वसंस्काराः स्वबीजाधाने वर्तमाना आलयविज्ञानात्मातिशयहेतु-

°Cf. MN I, 190; Y 9,11-13 P-Cf. Y 58,18 °Cf. TrBh 48,21

⁴ sannihitatvād em. : sannihitatvārd Ms ⁵ evaṃ n.e. T ⁸ °saṃskārāṃś em. : °saṃskārāṇaś Ms ¹⁰ puṇyāxpuṇyāniñjyāḥ Ms ¹² °āntareṣv em. (gzhan dag tu T) : °āntare py Ms ¹⁴ niṣyanda° em. : niṣyanda° Ms ¹⁷ bye brag tu 'gyur ba T for °atiśaya°

भावेन व्यवतिष्ठन्त इति सर्वसंस्काराणां तत् कार्यम्। सर्वसंस्काराश्च तद्विजोपादानाद् आलयविज्ञानाद् उत्पद्यन्त इति* सर्वसंस्कारा- P 46b
णाम् आलयविज्ञानं कारणम्। विपाकवासनां ब् अधिकृत्य कुशला-
कुशलानां संस्काराणां कार्यम् एव तत्। न कारणम्। कारणं तु तद्
विपाकवासनाम् उपादाय निकायसभागान्तरेषु विपाकविज्ञानस्यैवै- 5
ति॥

प्रवृत्तिविज्ञानं हि रूपशब्दाद्यालम्बनत्वात् स्वसामान्यलक्षणाका-
रत्वाच्च च परिच्छिन्नालम्बनं परिच्छिन्नाकारं च। आलयविज्ञानं पुनर् ms 50b
अपरिच्छिन्नालम्बनाकारम्। न ह्य अस्यालम्बनं परिच्छेत्तुं शक्य-
ते* नाकारः। किं कारणम्। यस्माद् आलयविज्ञानं द्वाभ्याम् आल- 10
म्बनाभ्यां प्रवर्तते। अध्यात्मम् उपादानविज्ञप्तिः। बहिर्धापरिच्छि-
न्नाकारभाजनविज्ञप्तिश्च। तत्राध्यात्मम् उपादानं परिकल्पित-
स्वभावाभिनिवेशवासना साधिष्ठानं चेन्द्रियरूपम्। एतच्च चालम्बनं
सूक्ष्मबाल् लोकपण्डितैर् अपि दुरवधारम् इत्य् अतोऽपरिच्छिन्नाल-
म्बनाकारम् इत्य् उच्यते। न पुनर् अनालम्बनम् एव ॥ 15

¹ Cf. TrBh 50,20-52,5

² iti × sarva° Ms ⁴ <na> kāraṇa<m> / kāraṇam tu em. (rgyu ni ma yin no// rgyu ni T): kāraṇakāraṇan tu Ms • tad n.e. T ⁵ rnam par shes pa'i rgyu T for vijñānasyaiva ⁸ rnam shes yongs su chad pa T for paricchinā-kāram (rnam pa yongs su chad pa T_{ms}) ¹⁰ śakyate {.....} nākārah Ms ¹¹ upādāna° em. : upādāya° Ms ¹³ sādhiṣṭhānam em. (gnas dang bcas pa T) : svādhiṣṭhānañ Ms • dmigs pa 'di gnyis ni T for etac cālam-banam ¹⁴ sūkṣm<atv>āl em. : sūkṣmāt* Ms ¹⁵ a{ā}<nā>lambanam Ms

प्रवृत्तिविज्ञानं कुशलक्लिष्टा^{*}व्याकृतजातीयम्। आलयविज्ञानं ब्र
एकजातीयम्। तत्र न तावत् कुशलाकुशलजातीयं कुशलाकुशलैर्

PSk 16,11

P 47a असम्प्रयोगात्। तद् धि पञ्चभिर् एव सर्वत्रगैश् चैतसैः सम्प्रयुज्यते^१।
मनस्कारस्पर्शवेदनासञ्ज्ञाचेतनाभिः। आलयविज्ञानं ससम्प्रयोगं
5 पूर्वकर्मसंस्कारहेतुकत्वाद् एकान्तेन विपाक एवेत्य् अ^{*}व्याकृतजाती-
यम् एव^२॥

ms 51a सन्तानानुवृत्ति च। अत्र ह्य् आलयविज्ञानं निकायसभागान्तरेषु
प्रतिसन्धिम् उपादाय यावच् च्युतिं तावत् क्षणप्रबन्धप्रवाहेन वर्तते।
न ब्र अन्तरान्तरा विच्छिद्यते। प्रवृत्तिविज्ञानवत्। तथा हि चक्षुर्वि-
10 ज्ञानानन्तरं श्रोत्रादिविज्ञानान्य् उत्पद्यन्ते। श्रोत्रविज्ञानानन्तरं चक्षु-
रादिविज्ञानानि। एवं घ्राणादिविज्ञानानन्तरम् इति विस्तरेण वाच्य-
म्। ^३तथा कुशलानन्तरम् अकुशलम् उत्पद्यते। अकुशलानन्तरं कु-
शलम्। तदुभयानन्तरम् अव्याकृतम्। हीनधातुकानन्तरं मध्यधातु-
कम्। मध्यधातुकानन्तरं प्रणीतधातुकम्। प्रणीतधातुकानन्तरम्
15 अप्रणीतधातुकम्^४। अप्रणीतधातुकानन्तरं मध्यधातुकम् इति विस्त-
रेण वाच्यम्। नाप्य् एकं द्रव्यम् आ मरणाद् अनुवर्तत इति॥

^५षट्कारप्रवृत्तिविज्ञानव्यतिरिक्तम् अन्यद् आलयविज्ञानम् अ-

^{१-२}Cf. ASBh 12,26-28 ^{३-४}Cf. TrBh 114,13

^१ kuśalakliṣṭā[...]^२vyākṛta° Ms ^३ samprayujyate × manaskāra° Ms ^४ he-
tukatvā[ta]d Ms ° avyākṛtajātīyam em. : āvyā×kṛtajātīyam Ms ^५ eva × //
Ms ^६ <santānānuvṛtti ca / atra> hi Ms ° <ā>layavijñānaṃ Ms ^७ vijñāna-
śvyatiriktam Ms

स्तीति कथम् विज्ञायते।^u आगतो युक्तिश्च। तत्रागतः – उक्तं
भगवताभिधर्मसूत्रे –

अनादिकालिको धातुः सर्वधर्मसमाश्रयः।

P 47b

तस्मिन् सति गतिः^{*} सर्वा निर्वाणाधिगमोऽपि^u च॥

पुनश्च सन्धिनिर्मोचनेऽप्युक्तम् –

5

^vआदानविज्ञान गम्भीरसूक्ष्मो ओघो यथा वर्तति सर्वबीजः।

ms 51b

बालान एषो मयि न प्रकाशितो मा हैव आत्मा परिकल्पयेयुः^v॥

PSk 17,1

युक्तिम् अप्यु अधिकृत्याह – यतो निरोधसमापत्त्यसृज्ज्ञिस-

PSk 17,2

मापत्त्यासृज्ज्ञिकेभ्यो व्युत्थितस्य पुनर् विषयविज्ञात्यारख्यं प्रवृ-
त्तिविज्ञानम् उत्पद्यते। तद् आलयविज्ञानं प्रवृत्तिविज्ञानेभ्योऽर्था-
न्तरम् इति वाक्यशेषः। निरोधासृज्ज्ञिसमापत्तिसमापन्नस्यासृज्ज्ञिके
च प्रादुर्भूते निरवशेषेषु प्रवृत्तिविज्ञानेषु निरुद्धेषु पुनर्व्युत्थानकाल
आलयविज्ञानम् अन्तरेण प्रवृत्तिविज्ञानोत्पत्तिर् न युज्यते। न हि
समापत्तिचित्तात् तस्योत्पत्तिर् युक्ता¹ तस्य चिरनिरुद्धत्वान् निरुद्ध-

10

^u-^uCf. TrBh 114,14-116,2 ^v-^vCf. Saṃdh V.7; TrBh 104,2f.

³ dhā×tuḥ Ms ⁴ gatiḥ em. : gat{ī}ḥ Ms ° nirvā{ḥ}ñādhigamo Ms °
ca{ḥ} Ms ⁶ °sūkṣmo em. : °sūkṣmo Ms ⁸ adhikṛtyā° em. : ādhikṛtyā° Ms
¹⁰ ut*padyate × tad Ms ¹¹ nirodhāsaṃjñīsamāpatti<saṃāpannasyāsaṃ-
jñīke ca prādurbhūte nirodhaviśeṣeṣu pravṛttivijñāneṣu niruddheṣu
punarvyathona kāla ālayavijñānam antareṇa pravṛttivijñānotpattiṣ>r na
Ms ¹² niravaśeṣeṣu (ma lus par T) em. : nirodhaviśeṣeṣu Ms ° vyutthā-
na° em. : °vyathona° Ms

स्य चासत्त्वात्¹ असच् च न कार्यं न कारणं प्रधानात्मादिवत्।
योऽपि मन्यते – अनपायोपादानविकारं भावस्वरूपम्। अनागतव-
र्तमानातीतत्वं तु भावानां कारित्रद्वारकम्। तथा ह्य अकुर्वत्कारि-
त्रोऽनागतः² कुर्वत्कारित्रो वर्तमानः³ उपरतकारित्रोऽतीत इत्य्
P 48a उच्यते। एवं तर्हि कारित्रं भावाद् अन्यद् इत्य् अभ्युपगन्तव्यम्।
अतीतानागतावस्थयोः⁴ कारित्रेऽसत्य् अपि भावाभ्युपगमात्। एवं च
कारित्रस्यैवोत्पादो व्ययश् च⁵ न भावानाम्⁶ अभूत्वा भावाद् भूत्वा
ms 52a चाभावात्⁷ न च रूपवेदनासंज्ञासंस्कारविज्ञानानाम्⁸ सर्वदा स्व-
रूपाध्यासितत्वात्। ततश् चोत्पादव्ययाभावान् निरोधवन् नानित्या
10 रूपादयः स्कन्धाः स्युः। ततश् च दुःखा अपि न स्युः। उक्तं हि सूत्रे
– यद् अनित्यं तद् दुःखम्⁹ इति। एवं च स्कन्धान् अनित्यतो दुःख-
तश् च चिन्तयतो विपर्यास एव¹⁰ स्यात्। न च विपर्यासात् क्लेशप्रहाणं
युक्तम्¹¹ अनित्ये दुःखे च नित्यसुखविपर्यासवत्। कारित्रस्य चोत्पा-
दव्ययसम्भवात् संस्कृतत्वम्¹² रूपादिषु च स्कन्धेषु¹³ सङ्ग्रहाभावात् ष-
15 ष्टः¹⁴ स्कन्धोऽभ्युपगन्तव्यः। न च सास्त्रवा धर्मा उपादानस्कन्धैः सर्वे

^{w-w}Cf. e.g. SN IV, 1

² skye ba dang/ 'jig par 'gyur ba'i dngos po med T for anapāyopādānavikā-
ram ³ akurvatkāritro em. : akurvan kāritro Ms ⁴ kurva<t>kāritro em. :
kurva{.}kāritro Ms ⁵ abhyupagantavyam em. : {u}abhyupagatamvyam
Ms ⁶ °āvasthayoḥ × kāritre Ms ⁷ svarūpādhyāsita·tvāt* Ms ° de yang T
for tataś ca (de la T_{ms}) ° nirodhavat* × nānityā Ms ¹² eva § syāt* Ms
¹³ nityasukhaviparyāsa{.}vat* Ms ¹⁴ skandheṣu § saṃgrahā° Ms °
saṣṭhaḥ × skandho Ms

वा संस्कृताः स्कन्धैः सङ्गृहीता इति वक्तव्यम्॥

अन्यः पुनर् आह – कारित्रं नाम फलपरिग्रहः। ^५धर्मो हि यस्य धर्मस्य हेतुभावेन व्यवतिष्ठते^१। स धर्मस् तं धर्मं फलत्वेन गृह्णातीत्य् अतो हेतुभावव्यवस्थानं भावानां फलपरिग्रहः। हेतुभावेन च स एव P 48b
^६धर्मो व्यवतिष्ठत इति^१ धर्मेभ्यः कारित्रम् अनन्यत्। अतश् च नान- 5
 न्तरोक्तदोषप्रसङ्गः। अनन्यो हि नाम स एव। एतद् उक्तं भवति –
 नान्यत् कारित्रं धर्मात्^१ किं तर्हि धर्म एव कारित्रम्। तथा कारित्रान् ms 52b
 नान्यो धर्मः। कारित्रम् एव धर्म इति। एवं चातीतानागतयोर् अध्व-
 नोः कारित्रवद् धर्माभावः। ततश् चातीतानागतास्तिबवादः परि-
 त्यक्तो भवति। कारित्रस्य वा धर्मस्वरूपवद् धर्माद् अनन्यत्वात् त्रैय- 10
 ध्वकत्वम् अभ्युपगन्तव्यम्। एवम् अपि कारित्रेणाध्वानो व्यवस्थिता
 इति वादहानिः। कारित्रं च कुर्वन् वर्तमान इष्यते^१। अन्यच् चान्येन
 क्रियते^१ न स्वात्मनैव^१। तस्य कृतत्वात्। अकृतं च क्रियते^१ न कृत-
 म्। अतश् च धर्मकारित्रयोः कृताकृतत्वात् स्पष्टम् अन्यत्वम्। त-
 स्मात् पूर्वोक्तदोषस् तदवस्थ एव। धर्मकारित्रयोश् चानन्यत्वे हेतुफ- 15
 लाभावप्रसङ्गः। तथा हि फलस्य कारणवत् पूर्वम् एव परिनिष्पन्न-
 त्वात् फलस्य किं कुर्वत् कारणं भवति^१। अकुर्वद् वा कथं कारणम्।
 फलम् अपि तेनाक्रियमाणं कथं तस्य कार्यं भवति। कारित्राणाम् ए-

2 gang zhig add. T 3 vyavatiṣṭhate × sa Ms 5 iti × dharmmebhyaḥ Ms
 9 kārī<travad dharmamābhāva>ḥ Ms 10 a<na>nyatvāt* Ms 11 °ādhvāno em.
 : °ādhvano Ms 12 iṣyate × anyac Ms 13 °ātma<na>iva em. (bdag nyid
 kyis T) : °ātmaiva Ms 16 °phalābhā{.}}va° Ms

P 49a
ms 53a

- व च परस्परतो^१ हेतुफलभावः^२ न धर्माणाम्। तथा हि कारित्रे सति कारित्रान्तरं भवति^३ नासति। न तु धर्मस्वरूपम्। नापि धर्मस्वरूपाद् धर्मस्वरूपम्। सर्वदास्तिबात्। तथा च यस्मिन् सति यद् भवति^४ असति च न भवति^५ तत् तस्य कारणम् इतरच् च कार्यम्।
- 5 लोकप्रसिद्धम् एतत्। एवं च न धर्मस्वरूपं कारणं न कार्यम् इति लोकशस्त्रविरोधः। कारित्रं धर्मस्य तच्चान्यत्वेनावाच्यम् इत्य् अन्ये। किमर्थं तच्चेनावाच्यम्। धर्मस्वभावं न भवतीति। किमर्थम् अन्यत्वेन नोच्यते। अन्यस्वभावम् अपि तन् नैवेत्य् अन्यत्वेनापि नोच्यते। एवं तर्हि यन् न तत्स्वभावं नान्यस्वभावम्। तच् छशविषाणवन् निःस्व-
- 10 भावत्वात् नास्त्य् एवेति। कथम् अविद्यमानम् अध्वव्यवस्थानिमित्तं भविष्यति। एवं कारित्रात् सर्वथाप्य् अध्वव्यवस्था न सिध्यति। तस्माद् अनुत्पन्नो भावोऽनागतः^६ निरुद्धोऽतीतः^७ उत्पन्ना^८निरुद्धो वर्तमान इत्य् अभ्युपेयम्। न पुनर् अकुर्वत्कारित्रोऽनागतः^९ कुर्वत्कारित्रो वर्तमानः^{१०} उपरतकारित्रोऽतीत इति॥

- 15 अन्यः पुनर् आह – सेन्द्रियं रूपं चित्तं चान्योन्यबीजकम् इत्य् अतो निरोधासञ्ज्ञिसमापत्तिभ्याम् असञ्ज्ञिकाच् च व्युत्तिष्ठतः सेन्द्रिया^{११}द् रूपाच् चित्तम् उत्पद्यते। यथारूप्यधातोश् च्यवमानस्य चित्ताद् एव चिरनिरुद्धम् अपि सेन्द्रियं रूपम् उत्पद्यत इति। तस्मा-
- ms 53b
P 49b

¹ parasparato × hetu° Ms ² bhavati × nāsati Ms ⁴ bhavati × tat Ms

⁸ chos kyī rang bzhin de'i ngo bo nyid yang ma yin pas T for anyasvabhāvam api tan naivety (de ngo bo nyid gzhan yang ma yin pas T_{ms}) ¹² utpannāṣṇiruddho Ms ¹⁷ sendriyād rūpāc em. : sendriyarūpāc Ms

न नात्र किञ्चिद् आलयविज्ञानेन प्रयोजनम् इति। एवं तर्ह्येकैकस्य
 सत्त्वस्य द्वौ चित्तसन्तानौ स्याताम्। एकः सेन्द्रियाद् रूपात्। अपर-
 श् चित्तात्। आरूप्येषु च निरोधसमापन्नस्य रूपाभावाद् व्युत्थाना-
 भावः। ततश् चास्य परिनिर्वाणम् एव स्याद् इत्य् अकल्पनेयम्।
 एकं च कारणं स्वसत्ताध्यासितं निरीहम् अनित्यं शक्तं चेष्यते। न 5
 विपर्यासात्। तथा ह्युक्तं भगवता – ^xअस्मिन् सतीदं भवति। अ-
 स्योत्पादाद् इदम् उत्पद्यते। यद् उताविद्याप्रत्ययाः संस्कारा इति।
 तस्मान् न नित्यो हेतुः। नाप्य् असन्। न सद्वापारो नाप्य् अशक्त
 इति। आलयविज्ञानं हि सर्वसंस्कृतधर्मबीजानुगतम् आ मरणात्
 सन्तानवृत्तिं चेत्य् आलयविज्ञानाद् एवाचित्तावस्थातो व्युत्तिष्ठतः 10
 प्रवृत्तिविज्ञानम् उत्पद्यत इति। सूत्रे च – निरोधसमापन्नस्य ^yविज्ञानं
 कायाद् अनपक्रान्तम् इत्य् उक्तम्। न चालयविज्ञानाद् अन्यस्य
 निरोधसमापत्त्यवस्थायां विज्ञानस्य कायाद् अनपक्रमो युज्यते। किं ms 54a
 कारणम्। निरोधसमापन्नस्यालयविज्ञानाद् यद्य् अन्यविज्ञानसमुदा-
 चार इष्यते। ततश् च ^zत्रयाणां सन्निपातः स्पर्शः स्पर्शसहजा वेदना P 50a
 सञ्ज्ञा चेतर्नेति सूत्रे वचनात् सञ्ज्ञावेदनयोर् अपि समुदाचारोऽभ्यु-
 पगन्तव्यः। ततश् च वेदनासञ्ज्ञासद्भावात् सञ्ज्ञावेदितनिरोध एव
 न स्यात्। योऽपि मन्यते – सूत्रे वेदनाप्रत्यया तृष्णा^a उक्ता। न च

^{x-x}Cf. e.g. MN I, 262f. ^{y-y}Cf. ASBh 13,14f. ^{z-z}Cf. AKBh 72,23f. ^{a-a}Cf. e.g. SN IV, 86

⁷ utāvidyāxpra° Ms ¹³ nirodha<samā>patty° Ms ¹⁴ °vijñāna<samudā>cā-
 ra Ms ¹⁶ samudā<cā>ro Ms

सर्वा वेदना तृष्णायाः प्रत्ययः। एवं स्पर्शोऽपि न सर्वः* सञ्ज्ञावेदना-
 प्रत्यय इति नायं दोषः। नैतद् एवम्। विशेषिता हि वेदना सूत्रान्तरे
 –^bअविद्यासंस्पर्शजं वेदितं प्रतीत्योत्पन्ना तृष्णोति। न ब्रू एवं क्वचित्
 स्पर्शो विशेषित इत्य् असमानम् एतत्। तस्माद् अवश्यम् आलय-
 5 विज्ञानाद् एव सर्वबीजकात् सर्वास्व अवस्थासु सन्तानेन वर्तमानान्
 निरोधासञ्ज्ञिसमापत्त्यासञ्ज्ञिकेभ्यो व्युत्थानचित्तम् उत्पद्यत इत्य्
 अभ्युपेयम्॥

पुनश् चालम्बनप्रत्ययापेक्षां प्रकारान्तरवृत्तिताम् उपादाय* PSk 17,3
 प्रवृत्तिविज्ञानाद् आलयविज्ञानम् अन्यद् इति प्रतिपत्तव्यम्। उपा-
 ms 54b दायेत्य् अन्तेऽपदिष्टम् इहापि सम्बध्यते। आलम्बनप्रत्ययः पञ्चानां
 चक्षुरादिविज्ञानानां रूपादयः पञ्च विषयाः। मनोविज्ञानस्य सर्वध-
 र्माः। रूपाद्याकाराच् छब्दाद्याकारः प्रकारान्तरम्। एवं शब्दाद्या-
 काराद् रूपाद्याकारः। पीताद्याकारान् नीलाद्याकारः प्रकारान्तरम्।
 P 50b *एवं सर्वत्र विस्तरेण वाच्यम्। प्रकारान्तरेण वृत्तिर् आत्मलाभो*
 15 ऽस्य विज्ञानस्येति तद् विज्ञानं प्रकारान्तरवृत्तिः। तद्भावः प्रकारान्त-
 रवृत्तिता। आलम्बनप्रत्ययापेक्षा कारणं यस्याः। प्रकारान्तरवृत्ति-

^b–Cf. AKBh 73,2f.

1 sarvaḥ × samjñā° Ms 2 viśeṣitā em. : vaiśeṣitā Ms ° vedanā n.e. T
 3 vedi{..}tam Ms 5 santānena n.e. T 6 nirodhā×samjñīsamāpattya-
 ×samjñīkebhya Ms ° vyutthāna° em. : vyuttha{..}na° Ms 8 °āpekṣam
 PSk 17,2 for °āpekṣām ° upādāya×pravṛtti° Ms 14 {dha} evaṃ Ms °
 ātmalābho × sya Ms 16 °pratyaḥ × apekṣā Ms

तायाः सालम्बनप्रत्ययापेक्षा^१ तादृशीं प्रकारान्तरवृत्तिताम् उपादाय
 गृहीत्वा प्रवृत्तिविज्ञानाद् अन्यद् आलयविज्ञानं प्रवृत्तिविज्ञानबीजभू-
 तम् अस्तीति विज्ञायते। अत्र हि विज्ञानं प्रत्यवभासभेदात् परस्पर-
 तो भिद्यते। न समनन्तराधिपतिप्रत्ययभेदात्। अत एतद् एवम्
 उक्तम् – आलम्बनप्रत्ययापेक्षां प्रकारान्तरवृत्तिताम् उपादाय। सां^५
 च प्रकारान्तरवृत्तिता यथा नालम्बननिरपेक्षा युज्यते। तथा हेतुप्र-
 त्ययनिरपेक्षापि नैव युज्यते। यश् च येषां बीजैर् अनुगतः। स तेषां
 हेतुप्रत्ययः। न च प्रवृत्तिविज्ञानानां परस्परबीजत्वं युज्यते। कुश-
 लाकुशलव्याकृतानां हीनमध्यप्रणीतधातूनां लौकिकलोकोत्तराणां
 सास्त्रवानास्त्रवाणां विज्ञानानां पर्यायेण भावात्। न हि तेनैव तस्य
 वासना दृष्टा नाप्य् अन्येन भिन्नकालेनासम्बद्धेन वा। किं तर्हि सहो-
 १०

5

ms 55a

10

¹ nyid kyī phyir ro T for upādāya° ² <anyad> ālayavijñānaṃ em. (kun gzhi rnam par shes pa gzhan T) : ālayavijñānaṃ Ms • pravṛttivijñāna-
 bījabhūtam n.e. T ³ rnam par shes pa rnam T for vijñānaṃ • dmigs pa
 add. T ⁵ <sā ca> prakārāntaravṛttitā em. (rnam pa gzhan du 'jug pa nyid
 de yang T) : dṛṣṭā ato vipākavāsanā × prakārāntaravṛttitā Ms (Apparently
 two additions – probably added in the margin of the master copy of our manuscript
 – were mixed up and included in reverse order in fol. 54a, line 6 [dṛṣṭā ato
 vipākavāsanā], and fol. 55a, line 3 [sā ca].) ⁸ spyi'i rkyen T for hetupratyayo
¹⁰ vi-jñānānaṃ Ms • paryāyeṇa bhāvāt em. (rim pa yod pa'i phyir T) :
 paryāyeṇābhāvāt Ms ¹¹ ta<r>hi em. : tahi Ms

P 51a त्पादविनाशैर् एव पुष्पादिभिस् तिलादीनां वासना दृष्टा। अतो विपा-
कवासनाविज्ञानेन समकालं तत एवोत्पद्यमानानि निरुध्यमानानि
च प्रवृत्तिविज्ञानानि स्वानुरूपकार्योत्पादनसमर्थं विपाकविज्ञानं कु-
र्वन्ति। तस्य सामर्थ्यं वासनेत्य् उच्यते। तैश् च प्रकारान्तरवृत्तिभिः
5 प्रवृत्तिविज्ञानैर् वासिताद् विपाकविज्ञानात् पुनर् अप्य् आलम्बनापे-
क्षाणि कुशलाकुशलादिप्रकारान्तरवृत्तीनि प्रवृत्तिविज्ञानान्य् उत्पद्य-
न्त इत्य् अवश्यम् अभ्युपगन्तव्यम्। ततश् च विपाकविज्ञानं सर्व-
संस्कृतधर्मबीजानुगतं प्रवृत्तिविज्ञानेभ्योऽन्यद् इति सिद्धम्॥

ms 55b छिन्नपुनर्वृत्तितां चोपादायालयविज्ञानं प्रवृत्तिविज्ञानेभ्योऽन्यद्
10 अस्तीति प्रतिपत्तव्यम्। अचित्तकमिद्धमूर्छाद्यवस्थासु च्छिन्ने प्रवृ-
त्तिविज्ञानसन्ताने पुनर् अचित्तकमिद्धमूर्छापगत आलयविज्ञानम्
अन्तरेण प्रवृत्तिविज्ञानोत्पत्तिर् न युज्यते। निरोधसमापत्त्यादिव्यु-
त्थानचित्तवद् इहापि विचारः कर्तव्यः ॥

संसारप्रवृत्तिनिवृत्तिर्तां चोपादाय। प्रवृत्तिविज्ञानाद् अन्यद् PSk 17,4

°Cf. TrBh 116,3

¹ puṣpādibhiḥ s Ms ° vāsanā dṛṣṭā / ato vipākavāsanāvijñānena em. :
(bsgo bar mthong ste/ de'i phyir rnam par smin pa'i bag chags kyī rnam
par shes pa T) : vāsanā / sā ca vijñānena Ms (Apparently two additions –
probably added in the margin of the master copy of our manuscript – were mixed
up and included in reverse order in fol. 54a, line 6 [dṛṣṭā ato vipākavāsanā], and
fol. 55a, line 3 [sā ca].) ² °otpadyamānāni <nirudhyamānāni> ca em.
(byung ba dang 'gag pa ni T) : °otpadyamānāni ca Ms ¹² nirodha° em. :
virodha° Ms ° ādi° n.e. T

आलयविज्ञानम्। यन्निमित्ता संसारप्रवृत्तिर् निवृत्तिश् च गम्यते।
 क्षणा^{*}वस्थानिकायसभागनैरन्तर्य^१प्रबन्धेनोपादानस्कन्धोत्पादः संसार P 51b
 इत्य् उच्यते। तस्य पुनः प्रवृत्तिर् निकायसभागान्तरेषु प्रतिसन्धिः।
 निवृत्तिः सोपधिशेषो निरुपधिशेषश् च निर्वाणधातुः। तत्रालयवि-
 ज्ञानानभ्युपगमे संस्कारप्रत्ययविज्ञानाभावात् संसारप्रवृत्तिर् न यु- 5
 ज्यते^d। आलयविज्ञानानभ्युपगमे हि प्रतिसन्धिविज्ञानं वा संस्कारप्र-
 त्ययं परिकल्प्येत। संस्कारपरिभाविता वा षड् विज्ञानकायाः^e सं-
 स्कारप्रत्ययं विज्ञानम्। तत्र न प्रतिसन्धिविज्ञानं पूर्वजन्मोपचितसं-
 स्कारप्रत्ययम्। पूर्वजन्मोपचितसंस्काराणां चिरनिरुद्धत्वात्। निरु- ms 56a
 द्धस्य चासत्त्वात्। असतश् च प्रत्ययाभावात्। यदि निरुद्धस्य प्रत्य- 10
 यत्वं नेष्यते। एवं च सत्य् अफलम् एव कर्म^२ स्यात्। न हि वर्तमानात्
 कर्मणो विपाको निर्वर्तते। नैतद् एवम्। तज्जभावनावस्थानात्। क-
 र्माहितायाश् चित्तसन्ताने वासनायाः परिपाकविशेषं गताया विपा-
 को निर्वर्तते। तस्मान् न विफलं कर्म। न च निरुद्धात् कर्मणो विपा-
 क इति। प्रतिसन्धौ च नामरूपम् एव। न केवलं विज्ञानम्। तत्र वि- 15
 ज्ञानम् एव संस्कारप्रत्ययम्। न च नामरूपम् इति कात्र युक्तिः। त- P 52a
 स्मात् संस्कारप्रत्ययं नामरूपम् इति वक्तव्यम्। न^{*} तु विज्ञानम् इति।

^{d-d}Cf. TrBh 116,4-6^{e-e}Cf. TrBh 116,8-10^{f-f}Cf. TrBh 116,11f.^{g-g}Cf. TrBh

116,13-118,6

² mi add. T °nairantaryapra° em. : °nairantarye pra° Ms ⁶ pra-
 ti(dha)sandhi° Ms ¹⁵ prati<sandhau ca> Ms ¹⁶ <nāma>rūpam em. (ming
 dang gzugs T) : rūpam Ms

कतमं^{*} वान्यद् विज्ञानप्रत्ययं नामरूपम्। यत् प्रतिसन्धिक्षणाद्
 उत्तरकालम्। तस्य प्रतिसन्धिकान् नामरूपात् क आत्मातिशयो
 यतस् तद् एव विज्ञानप्रत्ययं न पूर्वम्^१। पूर्वं च संस्कारप्रत्ययं नोत्तरम्
 इत्य् अतश् च संस्कारप्रत्ययं नामरूपम् एवास्तु। किं प्रतिसन्धिवि-
 5 ज्ञानेनाङ्गान्तरेण परिकल्पितेन। तस्मान् न प्रतिसन्धिविज्ञानं सं-
 ms 56b स्कारप्रत्ययं युज्यते^२। ^३संस्कारास् ब्रू अविद्याप्रत्ययाः। तदधिवासितं
 च विज्ञानं संस्कारप्रत्ययम्। तत्प्रत्ययं प्रतिसन्धौ च नामरूपम् एवे-
 त्य् एषैव नीतिर् निरवद्या^४। ^५षड्विज्ञानकायाः संस्कारपरिभाविताः सं-
 स्कारप्रत्ययम् विज्ञानम् इत्य् अयम् अपि पक्षो दुर्घटित एव। किं
 10 कारणम्। न हि विज्ञानं विपाकवासनां निष्यन्दवासनां वात्मन्य्
 आधातुं समर्थम्^६। आत्मनि कारित्रविरोधात्। नाप्य् अनन्तरे^७। तस्य
 तदानुत्पन्नत्वाद् अनुत्पन्नस्य चासत्त्वात्। नाप्य् उत्पन्ने^८। पूर्वस्य तदा
 P 52b निरुद्धत्वात्। अचित्तकासु च मिद्धाद्यवस्थासु पुनः संस्कारपरिभावि-
 तचित्तोत्पत्त्यसम्भवाद् विज्ञानप्रत्ययं नामरूपं न स्यात्। तदभावात्^{*}
 15 षडायतनं न स्यात्। एवं यावज् जरामरणं न स्यात्। ततश् च सं-
 सारप्रवृत्तिर् एव विरुध्यते। संसारनिवृत्तिर् अप्य् आलयविज्ञानेऽस-
 ति^{*} नोपपद्यते। संसारस्य हि कर्मक्लेशाः कारणम्। तयोः क्लेशाः प्र-

^{h-h}Cf. TrBh 118,16-18 ^hCf. TrBh 118,7-14 ^hCf. TrBh 118,19-21

¹ katamaṣḍ Ms ⁴ °vijñānenāṅgāntareṇa Ms ⁶ saṃskārāṅs Ms ¹⁰ vi-
 pāk[^e]avāsanām Ms • vā[^{..}]tmany Ms ¹² pūrvasya em. : pūrvakasya
 Ms ¹⁴ tadabhāvāt* × ṣaḍ° Ms ¹⁶ <'>sa<ti nopa>padyate Ms

धानम्। तथा हि क्लेशाधिपत्यात् कर्म पुनर्भवाक्षेपसमर्थं भवति¹। ना-
 न्यथा²। अत एव न दृष्टसत्यानां कर्माणि पुनर्भवम् आक्षिपन्ति³ दर्श- ms 57a
 नप्रहातव्यक्लेशाभावात्।⁴ आक्षिप्तपुनर्भवम् अपि कर्म क्लेशाभावान् न
 पुनर्भवीभवतीति। तथा हि त्रैधातुकवीतरागाणाम् आक्षिप्तपुनर्भवम्
 अपि कर्म क्लेशाभावाद् भवीभवितुं नोत्सहते। अतश्च तेषां पुनर्भ- 5
 वो नाभिनिर्वर्तते।⁵ एवं च प्रधानत्वात् क्लेशा एव संसारप्रवृत्तेर् मूलम्।
 अतस् तेषु प्रहीणेषु संसारो निवर्तते। नान्यथा। न चालयविज्ञानम्
 अन्तरेण तत्प्रहाणं युज्यते। सम्मुखीभूतो वा क्लेशः प्रहीयेत। बीजा-
 वस्थो वा। तत्र सम्मुखीभूतः प्रहीयत इत्य् अनिष्टिर् एवेयम्। तदा
 तत्प्रहाणमार्गाभावात्। बीजावस्थोऽपि नैव प्रहीयते। न हि प्रतिप- 10
 क्षात् तदानीं किञ्चिद् अन्यद् अभ्युपगम्यते। यत्र क्लेशबीजं व्यव-
 स्थितं तत्प्रतिपक्षेण प्रहीयेत। अथ प्रतिपक्षचित्त एव क्लेशबीजानुषङ्ग P 53a
 इष्यते।⁶ न हि क्लेशबीजानुषक्तम् एव तत्प्रतिपक्षो युज्यते। न चाप्र-
 हीणक्लेशबीजानां संसारविनिवृत्तिः⁷ सम्भवतीति तस्माद् अवश्यम्
 आलयविज्ञानं तदन्यविज्ञानसहभूतैः क्लेशोपक्लेशैर् भाव्यते⁸ स्वबीज- ms 57b
 पुष्ट्याधानत इत्य् उपेयम्। पुनश्च तत एव सन्ततिपरिणामविशे-
 षाद् यथाबलं भावनावृत्तिलाभे सति क्लेशोपक्लेशाः प्रवर्तन्ते। तेषां

^{k-k}Cf. TrBh 118,21-23 ^{l-l}Cf. TrBh 118,23-120,19

¹ bhavati / × nānyathā Ms ² ākṣipanti × darśana° Ms ⁸ bījāvastho em. :
 bījāvastho Ms ¹¹ abhyupaṣṭgamyate Ms ¹² vyavasthitam × tat° Ms
¹⁴ °vṛttiḥ × sambhavaṭīti Ms ¹⁵ °vi<jñā>na° em. : °vina° Ms
 bhāvyate × sva° Ms ¹⁶ santatipariṇāma° em. (rgyun T) : sambhavati ×
 pariṇāma° Ms

चालयविज्ञानव्यवस्थितं बीजं तत्सहभुवा क्लेशप्रतिपक्षमार्गेणापनी-
यते। तस्मिंश्चापनीते पुनस् तेनाश्रयेण क्लेशानाम् अनुत्पत्तिर् इति
सोपधिशेषो निर्वाणधातुः प्राप्यते। पूर्वकर्माक्षिप्तजन्मनिरोधे च त-
तोऽन्यजन्माप्रतिसन्धानान् निरुपधिशेषो निर्वाणधातुः। न हि क-
5 मविद्यमानम् अपि क्लेशेषु प्रहीणेषु सहकारिकारणाभावात् पुनर्भवम्
अभिनिर्वर्तयितुं समर्थम्। अत एवाल्यविज्ञाने सृति संसारप्रवृत्तिर्
निवृत्तिश्च। नान्यथेत्य् अवश्यम् आलयविज्ञानम् अभ्युपगन्तव्य-
म्।

किं कारणं तद् आलयविज्ञानम् इत्य् उच्यते। आलयविज्ञानत्वं
10 पुनस् तस्य सर्वबीजालयताम्। उपादायेत्य् अन्तेऽपदिष्टं सर्वत्रा-
भिसम्बध्यते। आलयविज्ञानभावं आलयविज्ञानत्वम्। तत् पुनर्
ms 58a आलयविज्ञानशब्दप्रवृत्तिनिमित्तम्। तत्र विज्ञानातीति विज्ञानम्।
P 53b तद्वतिरिक्तविज्ञानभावप्रदर्शनार्थं भावमात्रे कर्तृव्यपदेशः। सर्वबी-
जालयता सर्वसाङ्गेशिकधर्मबीजस्थानता। आलयं स्थानम् इति प-
15 र्यायः। अथवालीयन्त उपनिबध्यन्तेऽस्मिन् सर्वधर्माः कार्यभावेन।
तद् वालीयत उपनिबध्यते कारणभावेन सर्वधर्मेष्व् इत्य् आलयः।

^{m-m}Cf. TrBh 50, 17 ⁿ⁻ⁿCf. TrBh 50, 14-17

¹ bījaṃ × tat*sahabhuvā × kleśa° Ms ⁴ karmma<vidyamānam api kleśeṣu
prahīṇe°su Ms ⁵ °ābhāvāt × punar° Ms ⁶ °pravṛtti<r> nivṛttiś em. :
°pravṛttinivṛttiś Ms ⁹ kāraṇaṃ × tad Ms ¹¹ °bhāva ālaya° em. : °bhāvād
ālaya° Ms ¹³ °vijñā{....}trabhāva° Ms ¹⁵ paryāyau TrBh 50, 15

PSk 17,5

आत्मभावालयनिमित्तां चोपादाय। आत्मभावो नामरूपम्।
आलीयतेऽस्मिन् आत्मभावः¹ तद्वलेनानुवृत्तित इत्य् आलयः। त-
द्भाव आलयता। आत्मभावनिमित्तं तद्वीजपरिपोषात् प्रतिसन्धाव्
आत्मभावनिर्वर्तनात्। आत्मभावालयताम् आत्मभावनिमित्तां
चोपादायालयविज्ञानबम् अभ्युपगन्तव्यम्॥

5

अन्ये पुनर् अन्यथा पठन्ति – आत्ममानालयनिमित्तां चोपा-
दायेति। आलयविज्ञानम् आत्मबेनालम्बमानस्य यो मानः² स
आत्ममानः। आलीयते³ तस्मिन् विषयिभावेनात्ममान इत्य् आलय-
विज्ञानम्⁴ आत्ममानालयः। आलीयते वा तन् निमित्तभावेनात्ममा-
न इत्य् आलय⁵ उच्यते। शेषं पूर्ववत्॥

10

कायालीनतां चोपादायेति। चशब्दः समुच्चयार्थः। कायोऽत्र
सेन्द्रियं शरीरम्। समन्तं हि शरीरं व्याप्यालयविज्ञानं वर्तते। अतः
कायप्रतिबद्धवृत्तिबात् तत् काये आलीनम् इति कायालीनम्। तद्भा-
वः⁶ कायालीनता। तां कायालीनताम् उपादाय गृहीत्वालयविज्ञानब-
म् अस्य प्रतिपत्तव्यम्॥

15

न केवलम् आलयविज्ञानम् एतद् उच्यते⁷ किं तर्ह्य आदानवि-
ज्ञानम् अपीति। किं कारणं तद् आदानविज्ञानम् इत्य् उच्यते। अ-
तः कारणम् आह – कायोपादानताम् उपादायेति। आदीयते का-

P 54a

PSk 17,6

¹ ātmabhāvālaya<nimitta>tām em. (lus kyi kun gzhi nyid dang rgyu nyid
T) : ātmabhāvālayatām Ms ⁵ copādāṣyālaya° Ms ⁸ āliyate × tasmin Ms
⁹ °vijñānam* × ātma° Ms ¹⁰ ālaya § ucyate Ms ¹⁴ tadbhāvaḥ × kāyā°
Ms ¹⁶ e{....}tad Ms

योऽनेनेत्य् आदानविज्ञानम् इत्य् उच्यते। चित्तेन कायस्योपादानं
नान्येनेति प्रसिद्धम्॥

तच्च च यत् पूर्वसंस्कारहेतुकं शुक्रशोणितसम्मूर्छितावस्थायां भ-
वम् उपादत्ते। तद् एवा मरणात् कायोपादातृत्वेनेष्यते। न चक्षुरादि-
5 विज्ञानानि तत्पृष्ठलब्धं वा मनोविज्ञानम्। तेषां तत ऊर्ध्वं वर्तमान-
चक्षुरादिप्रत्ययनिमित्तत्वात्। न च तत्रान्यन् मनोविज्ञानं संस्कारहे-
तुकम्। तस्य कुशलाकुशलत्वात्। संस्कारहेतुकं ह्य एकान्तेनाव्या-
ms 59a कृतम्। विपाकत्वात्। विपाकश्च न विच्छिन्नः सन्धीयते। चक्षुरा-
दिवत्। न चालयविज्ञानाद् अन्यद् एकान्तेनाव्याकृतजातीयम् उप-
10 लभ्यते। यद् विपाकविज्ञानत्वेन परिकल्प्येत॥

अपि च प्रतिनियताश्रयप्रवृत्तत्वात् षण्णां विज्ञानकायानां विच्छे-
दप्रवृत्तत्वाच्च न सर्वस्याश्रयस्योपादानं प्रसज्यते। तथा हि येन ये-
नाश्रयेण यद् विज्ञानं प्रवर्तते। स एव तेनोपात्तः स्यात्। अवशि-
ष्टस्यानुपात्तत्वं विज्ञानविरहितत्वात्। तथा चक्षुरादिविज्ञानं विच्छेदेन
15 पुनः पुनः प्रवर्तते इति तदाश्रयस्य पुनः पुनर् उपादानदोषप्रसङ्गः।
P 54b तस्माद् आलयविज्ञानम् एव प्रतिसन्धौ कायम् उपादत्ते आ मरणाच्च

°°Cf. ASBh 12,2 P°Pcf. ASBh 12,2f. °°Cf. ASBh 12,8f. °°Cf. ASBh 12,10

2 bdag gis T for anyena 4 kāyopā<dā>trtvene° em : kāyopāttatvene° Ms
7 tasya em. (de dag T; de T_{ms}) : tatra Ms 9 °vijñānā×d Ms 10 upalabhyate ×
yad Ms 11 api ca em. : api ca puna§§§§ copādāna° Ms (puna§§§§ copā-
dāna° n.e. T) ° pravṛttatvāt* × ṣaṇṇāṃ Ms 12 yena{ā} y<e>{..}nā° Ms
14 avaśiṣṭ<asy>ā° em. : avaśiṣṭā° Ms

च समस्तकायाश्रयेण प्रवर्तत इति तद् एव^s प्रतिसन्धिबन्धात् प्रभृत्य
आ मरणात् कायम् उपादात्त इत्य् आदानविज्ञानम् इत्य् उच्यते^s ॥

PSk 17,7

प्राधान्येन मन आलयविज्ञानालम्बनम् इति। क्लिष्टं हि मन
आलयविज्ञानम् आत्मत्वेन नित्यम् आलम्बते। आत्मालम्बने^r मो-
हदृष्टिमानस्नेहैः सम्प्रयुक्तत्वात्। तच्च च नित्यकालं^u मन्यनात्मकत्वात् 5
मनः^u। प्राधान्येन तद् एव मन उच्यते। यत् षण्णां चक्षुरादिविज्ञा- ms 59b
नकायानां समनन्तरनिरुद्धं विज्ञानं मन इत्य् उक्तम्। तत् षष्ठस्य म-
नोविज्ञानस्याश्रयप्रसिद्ध्यर्थम्। न तु^{*} मन्यनाकारत्वात्। अतो न² तस्य

PSk 17,8

प्राधान्येन मनस्त्वम्। तच्च^v चतुर्भिः क्लेशैर् नित्यं सम्प्रयुक्तम्^w आत्म-
मोहात्म^tदृष्ट्यात्ममानात्मस्नेहैः^{wv}। अत्र ब् आत्मग्रहणं न मोहमात्रे- 10
ण सम्प्रयुज्यते। किं तर्ह्य् आत्मनि^{*} यो मोहः। एवं यावद् आत्मस्नेहे
वक्तव्यम्। आदिग्रहणात् पञ्चभिः^{*} सर्वत्रगैश् च स्पर्शमनस्कारादि-
भिः सदा सम्प्रयुक्तम्। तस्याप्रतीतत्वाच्च^{*} चैतानाम् अपि चैतैः स-
म्प्रयोगाच्च च तत्स्वरूपनिर्धारणार्थम् आह – विज्ञानम् इति ॥

एकजातीयम् इति क्लिष्टजातीयम्। न कुशलम् अव्याकृतं वा। 15

^{s-s}Cf. ASBh 11,12f. ^{t-t}Cf. AS 19,14 ^{u-u}Cf. TrBh 62,22f. ^{v-v}Cf. AS 19,14f.

^{w-w}Cf. TrBh 64,13

⁴ °ālabmanai{..}⟨r⟩ Ms ⁶ yat em. : ya{..} Ms ⁸ ngar sems pa T for manya-
nā° ⁹ samprayuktam × ātmamohā° Ms ¹⁰ ātmamohātmaśḍṛṣṭy° Ms
¹¹ ātmani <yo> mohah em. (rmongs pa gang yin pa T) : ātmani <..>mohah
Ms ¹² pañcabhi⟨h⟩ Ms ¹³ <sam>prayuktam Ms ° caittānām api n.e. T

P 55a नित्यम् आत्ममोहादिभिः^१ चतुर्भिः क्लेशैः सम्प्रयुक्तत्वात् ॥

सन्तानानुवृत्तिं चेत्य^२ अविच्छेदेन वर्तत इत्य^३ अर्थः ॥

PSk 17,9

अस्योत्सर्गस्यापवादम् आरभते – अहत्त्वार्यमार्गनिरोधसमा-
पत्त्यवस्थां स्थापयित्वा। अहत्त्वावस्थायां न प्रवर्तते। अहत्तो निर-

PSk 17,10

5 वशेषत्रैधातुकक्लिष्टधर्मप्रहीणत्वात्। आर्यमार्गावस्थायाम् अपि न प्र-
ms 60a वर्तते। परमार्थज्ञानस्यात्मदृष्टिसमुदाचारेणात्यन्तविरोधात्। तत
ऊर्ध्वम् अस्यालयविज्ञानात् प्रवृत्तिः। शैक्षस्याप्रहीणत्वात्। निरोध-
समापत्त्यवस्थायाम् अपि न प्रवर्तते। असञ्ज्ञिसमापत्तितो निरोध-
समापत्तेः^४ शान्तरत्वं तदसमुच्चारत्वाद् एव वेदितव्यम्। अत्र च मनो
10 निर्वचनत आलम्बनतः सम्प्रयोगतः^५ प्रवृत्तिकालतश् च निर्दिष्टं वे-
दितव्यम् ॥

केनार्थेन रूपादिस्कन्धा इत्य^६ उच्यन्ते। राश्यर्थेन^७ राशिः स्क-

PSk 17,11

न्ध इति पर्यायः। एतद् उक्तं भवति – रूपराशी रूपस्कन्धः। एवं
यावद् विज्ञानराशिर् विज्ञानस्कन्ध इति। यस्मात् सूत्रे – अध्व-

15 सन्तानप्रकारगतिदेशभेदभिन्नानां रूपादीनां सङ्क्षेपसङ्ग्रहताम्

PSk 17,12

उपादाय रूपादयः स्कन्धा उक्ताः। यत् किञ्चिद् रूपम्^८ अतीताना-

P 55b गतप्रत्युत्पन्नम् आध्यात्मिकं वा बाह्यं वा औदरिकं वा सूक्ष्मं वा हीनं

^x-^xCf. *AS 15,8; AKBh 13,7

^y-^yThe source of this quotation could not be

identified. ^z-^zCf. AKBh 13,5f.

^a-^aCf. BimbSū 139

^b-^bCf. *AS 15,6-8

¹ °mohādibhiḥ Ms ° catu<r>bhiḥ em. : catubhiḥ Ms ⁹ °samāpatteḥ ×
śānta° Ms ¹⁵ saṅgrahaṇatām PSk 17,12 for saṅgrahatām ¹⁷ sūkṣmam
em. : śūkṣmam Ms

वा प्रणीतं वा यद् वा दूरे यद् वान्तिके^a सर्वम् ऐक्यम् अभिसङ्क्षिप्य
 रूपस्कन्ध^b इति सङ्ख्यां गच्छतीत्य^c एवं यावद् विज्ञानम्। अतीताना-
 गतप्रत्युत्पन्ना इत्य् अध्वभेदेन भिन्नाः। आध्यात्मिका वा बाह्या वेति ms 60b
 सन्तानभेदेन^d यस्माद् आध्यात्मिकाः स्वासान्तानिकाः^e बाह्यास्
 ततोऽन्ये। औदारिका वा सूक्ष्मा वेति प्रकारभेदेन। तत्र रूपस्यापे- 5
 क्षिकम् औदारिकसूक्ष्मत्वम्। सप्रतिघम् औदारिकम्^f अप्रतिघं सू-
 क्ष्मम्^g। वेदनासंज्ञासंस्कारविज्ञानानि तु पञ्चेन्द्रियाश्रयोत्पन्नान्य्
 औदारिकाणि^h। मानसानि सूक्ष्माणिⁱ। हीना वा प्रणीता वेति गतिभे-
 देन भिन्नाः। तथा हि हीनगतिसङ्गृहीता^j हीनाः प्रणीतगतिसङ्गृहीताः
 प्रणीताः। यद् वा दूरे यद् वान्तिक इति देशभेदेन भिन्नाः। वेदनादी- 10
 नां तु दूरान्तिकत्वम् आश्रयवशेन॥

रूपादीनाम् इति रूपवेदनासंज्ञासंस्कारविज्ञानानाम्। सङ्क्षेपस-
 ङ्ग्रहताम् उपादायेत्य् अध्वसन्तानप्रकारगतिदेशभेदभिन्नानां रूपवे-
 दनासंज्ञासंस्कारविज्ञानानां प्रत्येकं सङ्क्षेपेण सङ्ग्रहः सङ्क्षेपसङ्ग्रहः।
 तद्भावः सङ्क्षेपसङ्ग्रहता^k। तां सङ्क्षेपसङ्ग्रहताम् उपादाय सूत्रे राश्यर्थः P 56a
 स्कन्धार्थो विज्ञायते। तथा ह्युक्तम्। तत् सर्वम् अतीतादिकं रूपम्

^{a-c}Cf. AKBh 13,8 ^{d-d}Cf. AKBh 13,8f. ^{e-e}Cf. AKBh 13,11f.

² gacchatī{...}ty Ms ⁵ sūkṣmā em. : śūkṣmā Ms ⁶ rūpasyāpekṣik{ā}am Ms
⁷ vedanā{...}saṃjñā° Ms ° pañca° n.e. T (Inga T_{ms}) ⁹ hīnagatisaṃgrhī-
 tāṣ hīnā<h> Ms ¹⁰ deśabhedena em. (yul gyi bye brag gis T) : deśe bhedena Ms
¹³ <adhvasantānaprakāragatideśabhedabhinnānām / rūpavedanā-
 saṃjñā>§§§° Ms ¹⁵ saṃgrahatā × tāṃ Ms

ms 61a एकध्यम् अभिसङ्क्षिप्य रूपस्कन्ध इति* सङ्ख्यां गच्छतीति। एवं यावद्
विज्ञानम्। उक्ताः पञ्च स्कन्धाः स्कन्धार्थश् च ॥

- सर्वसंस्काराः* पञ्चस्कन्धसङ्ग्रहेणोक्ताः¹। सर्वधर्माः² संस्कृता असं-
स्कृताश् चायतनधातुसङ्ग्रहेण। तत्र स्कन्धनिर्देशानन्तरम् आयत-
5 नानि वक्तव्यानि। कश् चायतनार्थ इत्य् अत आह – द्वादशायत- PSk 18,1
नानीति। तानि पुनः कतमानि। चक्षुरायतनं रूपायतनं यावद् म- PSk 18,5
नआयतनं धर्मायतनं च इति। चक्षुरादीनां पूर्ववन् निर्देश इति। PSk 18,6
रूपस्कन्धविभागे यथा चक्षुरादयः स्वरूपतो निर्दिष्टाः³। तथेहापि
स्वरूपतो* निर्दिष्टव्या इति। तत्र ह्य उक्तं चत्वारि महाभूतान्य् उपादाय
10 वर्णविषयो रूपप्रसादश् चक्षुरिन्द्रियम् इति। एवं शब्दगन्धरसस्पर्श-
व्यविषया यथाक्रमं रूपात्मकाः प्रसादाः* श्रोत्रादयः। रूपशब्दग-
P 56b न्धरसायतनानां च पूर्ववन् निर्देश इति सम्बध्यते। पूर्वं हि निर्दिष्टश् PSk 18,7
चक्षुषो विषयो वर्णः* संस्थानं विज्ञप्तिश् च रूपम्। उपात्तानुपात्तोभ-
यमहाभूतहेतुकः श्रोत्रस्य विषयः* शब्द इत्यादि। महाभूतानि यश् PSk 18,8

^{f-f}Cf. *AS 1,11-13

¹ iti × samkhyām Ms ² pañca skandhāḥ skandhārthaś ca em. (phung po lnga po rnams dang/ phung po'i don T) : pañca skandhāḥ /// skandhāda-
yaś ca Ms ³ °samskārāḥ × pañca° Ms ⁵ du zhig gang add. T ⁶ manaāya-
tanam dharmāyatanam ca em. (yid kyi skye mched dang/ chos kyi skye
mched T) : dharmāyatanam / {°dharmā}manaāyatanam Ms ⁹ sva-
○rūpato(r) Ms ¹⁰ <varṇaviśayo> rūpaprasādaś em. (yul kha dog gzugs
dang ba T) : rūpaprasādaś Ms ¹¹ prasādāḥ Ms ¹³ varṇaḥ samsthā-
nam em. : varṇasamsthānam Ms ¹⁴ viśayaḥ × śabda Ms

च स्प्रष्टव्यस्यैकदेश उक्तः^१ तत् संह महाभूतैः स्प्रष्टव्यायतनम्। ms 61b
तत् पुनः श्लक्ष्णबम् इत्यादि॥

PSk 18,9 ^१मनआयतनं यो विज्ञानस्कन्ध इति। अष्टौ विज्ञानानि विज्ञान-
स्कन्धः – षट् प्रवृत्तिविज्ञानानि^२। आलयविज्ञानम्^३। क्लिष्टं च मनः।
आयतनव्यवस्थायां तु विज्ञानस्कन्ध एव मनआयतनम्^४ उच्यते॥ 5

PSk 18,10 ^५धर्मायतनं पुनर् अष्टप्रकारम् – वेदनासङ्ज्ञासंस्कारस्कन्धा
PSk 18,11 अविज्ञप्तिश् चासंस्कृतानि च^६ चत्वारि। तत्र वेदनासङ्ज्ञासंस्कार-
स्कन्धा अविज्ञप्तिश् च स्कन्धविभङ्ग एवोक्ताः॥

असंस्कृतं तु नोक्तम् इत्य् अतस् तत्प्रभेदबुभुत्सया पृच्छति –
PSk 18,12 असंस्कृतं कतमद् इति। यन् न हेतुप्रत्ययप्रतिबद्धस्वरूपम्^७ तद् 10
PSk 18,13 असंस्कृतम् उच्यते। आकाशम् अप्रतिसङ्ख्याननिरोधः प्रतिसङ्खा-
PSk 18,14 निरोधसं तथता चेत्^८ असंस्कृतप्रभेदप्रदर्शनम्। आकाशं कतमद्
इत्य् आकाशस्वरूपावबोधार्थं प्रश्नः। यो रूपावकाश इति तत्स्व- P 57a
रूपनिर्देशः। एवम् अप्रतिसङ्ख्याननिरोधादिष्व् अपि प्रत्येकं वाच्यम्।
सप्रतिघं रूपं यत्र प्रदेशे न प्रतिहन्यते^९ स तस्यावकाशः। अतो रू- 15
पिणां भावानाम् अवकाशदानाद् आकाशम् इत्य् उच्यते। आका- ms 62a

9-9Cf. AKBh 11,9 h-hCf. AKBh 11,3f. i-iBoBh 181,2f.

1 saha mahābhūtaiḥ em. ('byung ba chen po rnam dang bcas pa T) :
sarvaṃ mahābhūtaiḥ Ms 5 manaāyata<na>m Ms 12 °niirodhaḥ /
tatha<tā Ms ° ceti × asaṃskṛta° Ms 13 iti × ākāśa° Ms 15 pratihanyate ×
sa Ms 16 rūpiṇāṃ bhāvānām ava° em. (dngos po gzugs can rnam la T) :
rūpiṇāṃ bhāvato va° Ms ° ākāśam Ms

- शानन्तरम् उद्दिष्टत्वात् तन्निर्देशानन्तरम् एवाप्रतिसङ्ख्याननिरोधस्वरू-
पावबोधार्थं प्रश्नः* – अप्रतिसङ्ख्याननिरोधः कतम इति। सङ्ख्यानं तुल- PSk 19,1
नं विचयः* प्रज्ञेत्य् अनर्थान्तरम्। प्रतिर् वीप्सार्थः। एतद् उक्तं भव-
ति – दुःखादीनाम् आर्यसत्यानां प्रतिप्रतिसङ्ख्यानं प्रतिसङ्ख्या। प्रज्ञा-
5 विशेष इत्य् अर्थः। न प्रतिसङ्ख्याप्रतिसङ्ख्या। का पुनर् असौ। प्रत्यय-
वैकल्यम्। एतद् उक्तं भवति – प्रत्ययवैकल्याद् अनागतानां धर्मा-
णां योऽत्यन्तम् अनुत्पादः¹ सोऽप्रतिसङ्ख्याननिरोध इति। यो निरोधो
न च विसंयोग² इत्यादि प्रश्नव्याकरणम्। निरोधशब्दो ह्य अत्र³ प्र- PSk 19,2
तिसङ्ख्याननिरोधसमापत्त्युपपत्त्यनित्यतानिरोधेष्व् अपि वर्तत इति प्र-
10 तिसङ्ख्याननिरोधव्यवच्छेदार्थम् आह – न च विसंयोग इति। संयोगो
P 57b ह्य् अनागतैर् धर्मेर् बीजे सति तेषाम् उत्पत्तिधर्मताम् उपादाय व्य-
वस्थाप्यते। तत्प्रतिपक्षेण स्वाश्रयात् तेषां बीजेऽपौद्धते योऽत्यन्तम्
अनुत्पादः <...(?)> प्रतिलब्ध इति⁴ सोऽप्य् अप्रतिसङ्ख्याननिरोधः

Hcf. AKBh 4,11f. k-kCf. *AS 13,7

¹ °nirdeśā<na>ntaram em : °nirdeśāntaram Ms ² praśnaḥ / × aprati° Ms
³ vicayaḥ × prajñety Ms ⁸ so sor brtags pa ma yin pas 'gog pa bzhin du
add. T ⁹ nirodhaśsamāpatty Ms; nirodha° n.e. † ¹⁰ 'bral ba ma yin zhes
bya ba ni add. T ¹² °pratipakṣeṇa em. (gnyen pos T) : °pratikṣepeṇa Ms
• gton (P gton; D bton) bzhin T for apoddhrte (ma bton bzhin du T_{ms})
¹³ After anutpādaḥ a longer text passage has apparently been omitted in the
manuscript, which is rendered in Tibetan as de 'gog pa'o ('phrad pa'o T_{ms})// de
ni.'di skad du sa bon bton (ma bton T_{ms}) la blo sngon du ma btang yang
rkyen ma tshang bas ma 'ongs pa'i chos rnam sgtan mi skye ba gang yin
pa de so sor brtags pa ma yin pa'i 'gog pa'o zhes bstan par 'gyur ro// dgra
bcom pa la ni ris gzhan dang 'brel ba'i dge ba dang/ lung du ma bstan pa'i

प्राप्नोतीत्य् अत आह – स पुनर् यः क्लेशप्रतिपक्षेण विना स्क- ms 62b
 PSK 19,3 न्यानाम् अत्यन्तम् अनुत्पाद इति। एतद् उक्तं भवति – अयं हि
 सत्य् अपि कुशलाव्याकृतस्कन्धबीजसद्भावे^{*} न विना क्लेशप्रतिपक्षेण
 लभ्यत इति प्रतिसङ्ख्याननिरोध एवायम्। नाप्रतिसङ्ख्याननिरोधः। एवं
 सोपधिशेषो निरुपधिशेषश् च निर्वाणधातुः प्रतिसङ्ख्याननिरोध इत्य् 5
 उक्तं भवति। क्लेशप्रतिपक्षोऽत्रानास्रवो मार्गोऽभिप्रेतः। अत्यन्तम्
 अनुत्पाद इति। अत्यन्तग्रहणम् उपपत्तिसमापत्तिनिरोधव्यवच्छेदा-
 र्थम्। स^{*} ह्य अनुत्पादो भवति^{*}। न त्व् अत्यन्तम्। पुनश् चित्तचैत्तो-
 त्पादसद्भावात्। अनुत्पाद इत्य् अनित्यतानिरोधात्। अनित्यतानि-
 रोधो हि वर्तमानस्य। न च वर्तमानस्यानुत्पादोऽस्ति। किं तर्ह्य अ- P 58a
 नागतस्यैवेति। तद्यथैकरूपप्रकारव्यासक्तचक्षुर्विज्ञानस्य यानि विष-
 यान्तराण्य् उत्पत्तिमन्ति रूपप्रकारान्तराणि च। तदालम्बनैः पञ्च-
 भिर विज्ञानकायैर् न शक्यम् उत्पत्तुम्। वर्तमानेषु समनन्तरप्रत्य-
 याभावात्। अतीतेष्व् आलम्बनप्रत्ययाभावात्। अतस् तेषाम् अप्र-

phung po rnam s kyī sa bon yod bzhin du gtan mi skye ba. A possible
 Sanskrit reconstruction could be so nirodhaḥ / tad etad uktaṃ bhavati - ... (?)
 abuddhipūrvako 'pi (?) pratyayaivaikalyād anāgatānāṃ dharmāṇāṃ yo
 'tyantam anutpādaḥ, so 'pratisaṅkhyānirodhaḥ / arhato nikāyasabhāgānta-
 rasambaddhānāṃ kuśalāvyākṛtānāṃ skandhānāṃ saty api bīje 'tyantam
 anutpādaḥ / ° iti × so Ms ³ kuśalāvyākṛta° em. (dge ba dang lung du ma
 bstan pa'i T) : kuśalākūśalāvyākṛta° Ms ° °sadbhāve × na Ms ⁸ de dag T
 for sa ° bhavati × na Ms ¹⁰ kiṃ ta<r>hy em. : kin tahy Ms ¹³ ut-
 pa<t>tuṃ em. : utpatuṃ Ms ° da ltar gyi rnam pa la T for varṭtamāneṣu
 (da ltar gyi rnam s T_{ms}) ° samananta<ra>pratyayā° Ms ¹⁴ atīte<ṣv>
 ālambana° em. ('das pa rnam s la T) : atīte ālambana° Ms

तिसङ्ख्यानिरोधः प्राप्यते॥

- ms 63a **प्रतिसङ्ख्यानिरोधः कतम इति।** 'प्रतिसङ्ख्यानं प्रतिसङ्खा'। आन- PSk 19,4
 न्तर्यमार्गसङ्गृहीतः प्रज्ञाविशेष इत्य् अर्थः। प्रतिसङ्ख्या प्राप्यो निरो-
 धो मध्यपदलोपात्। ^mयो निरोध^m इति सर्वनिरोधप्रसङ्ग इत्य् आह –
 5 **स च 'विसंयोग' इति।** एवं हि शेषेभ्यश् चतुर्भ्यो निरोधेभ्यो व्यव- PSk 19,5
 च्छिन्नो भवति। तेषाम् अविसंयोगात्मकत्वात्। विसंयोगम् एव नि-
 रूपयति – **स पुनर् यः क्लेशप्रतिपक्षेण^{*} स्कन्धानाम् अत्यन्तम्**
अनुत्पाद इति। अयं ह्य आश्रयो निरवशेषत्रैधातुकक्लेशबीजानुस्यू- PSk 19,6
 तः प्रवर्तते। तत्र यस्य यस्य यो यो मार्गक्षणः प्रतिपक्षः। तस्मिन्
 10 मार्ग उत्पन्ने स आश्रयक्षणस् तत्प्रहेयक्लेशबीजानुगतम् अ^{*}नन्तर-
 स्याश्रयस्य क्षणान्तरम् उत्पादयितुं न शक्नोति। तदुत्पत्तिविरुद्धप्र-
 P 58b त्ययसान्निध्यात्। किं तर्हि तत्प्रहेयक्लेशबीजव्यावृत्त्यात्मकस्यैव का-
 रणं भवति। तदुत्पत्त्यनुगुणप्रत्ययसद्भावात्। स एव मार्गक्षणस् त-
 त्प्रहेयक्लेशबीजानुगतस्य क्षणान्तरस्योत्पत्तये विगुणः प्रत्ययः।

¹Cf. AKBh 4,1f. ^{m-m}Cf. *AS 13,8 ⁿ⁻ⁿCf. *AS 13,8; AKBh 3,24

³ saṃgr̥hītaḥ n.e. T ('bsdus pa'i T_{ms}) ⁵ śeṣebhyaś n.e. T (lhag ma T_{ms})

⁷ punaśr Ms ° yaḥ om. PSk 19,5 (but add. T) ° kleśapratipakṣeṇa <skan-
 dhānām atyantam> anutpāda em. (nyon mongs pa'i gnyen po phung po
 gtan du mi skye ba T) : kleśapratipakṣeṇānutpāda Ms ¹⁰ phyi ma (D ma;
 P ma la) lus kyi skad cig zhan 'byung ba dang/ mi mthun pa'i rkyen du
 gyur pa dang/ add. T (om. T_{ms}) ° read anantara<m a>syāśrayasya?

¹¹ tadu{t*} <t>patti° Ms ¹² °vyāvṛtṭyātmakasyaiva em. (ldog pa'i bdag
 nyid kho na'i T) : °vyā<ha>tyām ekasyaiva Ms

*इतरस्यानुगुणो वेदितव्यः। एवं यावद् भावनाहेयस्य^१ मृदुमृदोः ms 63b
 क्लेशप्रकारस्य प्रतिपक्ष उत्पन्ने स आश्रयो निरवशेषत्रैधातुकदर्शन-
 भावनाप्रहातव्यक्लेशबीजव्यावृत्त्यात्मकस्यैव क्षणान्तरस्य कारणीभ-
 वति। एवं यस्य यस्य क्लेशस्याश्रयाप्रवृत्तितो बीजम् उद्धृतं भवति।
 तस्य तस्य तत्सम्प्रयुक्तानां च धर्माणां क्लेशप्रतिपक्षेणात्यन्तम् अनु- 5
 त्पादः प्राप्तो भवति। स च प्रतिसङ्ख्याननिरोधो विसंयोगश्चेत्य्
 उच्यते॥

प्रतिसङ्ख्याननिरोधाद् अनन्तरं तथतोद्दिष्टेत्य् अतस् तन्निर्देशानन्तरं
 PSk 19,7 तथतावबोधार्थं प्रश्नः* – तथता कतमेति। या धर्माणां धर्मता ध-
 र्मनैरात्म्यम्^२ इति तन्निर्देशः। अनन्यथात्वेन तथता। धर्माणाम् इति 10
 रूपवेदनासङ्घासंस्कारविज्ञानानाम्। धर्माणां भावो धर्मता। याथा-
 त्म्यं भूतप्रकर्षः। धर्माणां कार्यानित्यतादयोऽपि धर्मता विद्यन्ते इत्य्
 अत आह – धर्मनैरात्म्यम् इति। धर्मा हि येन रूपेण ज्ञानाभिधान- P 59a
 योर् विषयीभवन्ति। तत् तेषाम् आत्मा। तस्माद् आत्मनो निर्गता
 अतत्स्वभावत्वाद् इति^३ निरात्मानः। तद्भावो धर्मनैरात्म्यम्। तत् पु- 15
 नर् भावानां कल्पितस्वभावशून्यता। अत्र तु विचार्यमाणे बहु वक्त- ms 64a

°°Cf. *AS 12,20

1 {evaṃ yāva.....} / itarasyā° Ms ° brjod par bya T for veditavyaḥ °
 °heyasya{.....} mṛdumṛdoḥ Ms 2 srid pa'i rtse mo'i nyon mongs pa T for
 kleśaprakārasya {.....}nya} ° <prati.....> utpanne Ms 9 tathatā° em. : ta-
 thātā° Ms ° praśnaḥ × tathatā Ms 12 dharm<at>ā em. (chos nyid T) :
 dharmmā Ms ° chos rnams la yod de add. T 15 iti × nirātmānam Ms
 16 bhāvānām § kalpita° Ms

व्यं जायत इत्य् अलं प्रसङ्गेन¹ प्रस्तुतम् एवारभ्यते॥

- केनार्थेनायतनानि। आयतनशब्दो हि चक्षुरादिषु परस्परविभि- PSk 19,8
न्नरूपेष्व् अविशेषेण प्रवर्तत इत्य् अतस् तेषु तेन सामान्यम् अर्थम्
उपादाय प्रवर्तितव्यम्²। स च न विज्ञायत इति प्रश्नः – 'केनार्थेनाय-
5 तननीति। विज्ञानायद्वारार्थेनेति। आय उच्यत आगमः। विज्ञाना-
नाम् उत्पत्तिर् आत्मलाभः। विज्ञानायस्य द्वारं हेतुः कारणं निमित्तं
विज्ञानायद्वारम्। एतद् उक्तं भवति – विज्ञानोत्पत्तिकारणार्थेनायत-
नानीति। कथं पुनर् एतद् विज्ञायते। निर्वचनात् – चित्तचैत्तानाम्
आयं तन्वन्ति विस्तृण्वन्तीत्य् आयतनानि। आत्मलाभं प्रबन्धेन
10 स्थापयन्तीत्य् अर्थः। तत्र चक्षू रूपाणि च ससम्प्रयोगस्य चक्षुर्वि-
ज्ञानस्यायद्वारम्। एवं यावन् मनो धर्माश् च ससम्प्रयोगस्य म-
नोविज्ञानस्यायद्वारम्॥

- आयतनानन्तरं धातवः प्रभेदतः स्वरूपतश् च वक्तव्या इत्य् अ-
P 59b तः प्रभेददर्शनार्थम् आह – 'अष्टादश धातव' इति। तेषाम् एव स्व- PSk 19,10
ms 64b रूपप्रदर्शनार्थम् आह – 'चक्षुर्धातू रूपधातुश् चक्षुर्विज्ञानधातुर्
एवं यावन् मनोधातुर् धर्मधातुर् मनोविज्ञानधातुर् इति। अत्र हि PSk 19,13f.
रूपस्कन्धविभागे यानि चक्षुःश्रोत्रघ्राणरसनस्पर्शनानि पञ्चेन्द्रियाण्य्
उक्तानि पञ्च च रूपशब्दगन्धरसस्पर्शाः* तेषां विषयत्वेन। आयतन-

P-Pcf. *AS 15,14 P-Pcf. *AS 1,8 P-Pcf. *AS 1,8-11

13 dhāḥ...}}tavaḥ Ms 16 <dharmmadhātuh /> mano° Ms 18 °sparśāḥ x
teṣām Ms

- व्यवस्थायां तान्य एव पञ्चेन्द्रियाणि चक्षुराद्यायतनत्वेनोक्तानि रूपा-
 दयश् च विषया रूपाद्यायतनत्वेन। धातुव्यवस्थायां त एव चक्षुर्धातुर्
 यावत् कायधातुः¹ रूपधातुर् यावत् स्प्रष्टव्यधातुर् इत्य् उक्तम् इत्य्
 PSk 20,1 अत आह – तत्र चक्षुरादिधातवो रूपादिधातवश् च यथायतना-
 नीति। धर्मधातुस् तु यद् एव धर्मायतनं वेदनादयस् त्रयः स्कन्धा 5
 अविज्ञप्तिर् असंस्कृतचतुष्टयं च। आयतनव्यवस्थायां विज्ञानस्कन्ध
 एव मनआयतनम्। न पुनर् एव² धातुव्यवस्थायां मनआयतनम् एव
 मनोधातुः³ किं तर्हि मनआयतनं धातुव्यवस्थायां सप्त चित्तधातवः।
 PSk 20,2 अत आह – षड् विज्ञानधातव इत्यादि। चक्षुरादिसन्निश्रिता इति
 चक्षुःश्रोत्रघ्राणरसनकायमनःसन्निश्रिताः। रूपाद्यालम्बना इति ms 65a
 PSk 20,3 रूपशब्दगन्धरसस्पर्शधर्मालम्बनाः। विज्ञप्तय इति विज्ञानानि। तत्र P 60a
 चक्षुराश्रयं रूपालम्बनं चक्षुर्विज्ञानं चक्षुर्विज्ञानधातुः। एवं श्रोत्रघ्रा-
 णरसनस्पर्शनमनआश्रयाणि शब्दगन्धरसस्पर्शधर्मालम्बनानि य-
 थाक्रमं श्रोत्रघ्राणजिह्वाकायमनोविज्ञानानि श्रोत्रघ्राणजिह्वाकायमनो-
 विज्ञानधातवः। मनोधातुः पुनः षड्विज्ञानव्यतिरिक्तो न विद्यते⁴ किं 15
 तर्हि त एव षड् विज्ञानधातवोऽनन्तरनिरुद्धा मनोधातुर् इत्य्
 उच्यते।⁵ नन्व् एवं सप्तदश धातवः प्राप्नुवन्ति द्वादश वा⁶ मनोधातोः
 षण्णां च विज्ञानधातूनाम् इतरेतरान्तर्भावात्⁷ न प्राप्नुवन्ति⁸ यस्मा-
 त् षष्ठविज्ञानाश्रयपरिदीपनार्थम् अष्टादशधातुव्यवस्थानम्⁹ ए-
 PSk 20,4

^{s-s}Cf. AKBh 11,18-21 ^{t-t}Cf. AKBh 11,22f. ^{u-u}Cf. AKBh 11,24

⁴ atra PSk 20,1 for tatra ⁷ eva<m> em. (de bzhin du T) : eva Ms ¹³ °ghrā-
 narasanaspaṣṣāna° Ms

- वम् इत्य् अनन्तरोक्तप्रकारप्रदर्शनम्। यो रूपस्कन्ध इत्य् एकाद- PSk 20,5
 शद्रव्यको हि रूपस्कन्ध उक्तः। तत्र पञ्चेन्द्रियाणि चक्षुरादीनि पञ्च
 विषया रूपादय आयतनव्यवस्थायां दशायतनानि^१ धातुव्यवस्था-
 ms 65b यां दश धातवः। धर्मायतनैकदेशो धर्मधात्वेकदेशश् चाविज्ञप्त्या-
 5 ख्यः। यो विज्ञानस्कन्धः स मनआयतनं चित्तधातवश् च सप्त^२ PSk 20,6
 P 60b चक्षुर्विज्ञानधातुर् यावन् मनोविज्ञानधातुर्^३ इति। येऽन्ये रूपस्क- PSk 20,7
 न्धाद् विज्ञानस्कन्धाच् च त्रयो वेदनासञ्ज्ञासंस्काराख्याः स्कन्धा
 रूपस्कन्धप्रदेशश् चाविज्ञप्त्याख्यः^४ ते धर्मायतनं धर्मधातुश् च PSk 20,8
 सहासंस्कृतेनाकाशादिना ॥
- 10 केनार्थेन धातव इत्य् आयतनार्थवत् विस्तरेण वाच्यम्। नि- PSk 20,9
 र्व्यापारस्वलक्षणधारणार्थेनेति। निर्व्यापारं स्वलक्षणं धारयन्तीति
 धातवः। न हि क्षणिकानां व्यापारः सम्भवतीति पूर्वम् एवोक्तम्॥
- य एव धर्माः स्कन्धा इति देशिताः^५ त एव पुनर् आयतनत्वेन
 धातुत्वेन चेत्य् अतः पृच्छति – किमर्थं स्कन्धादिदेशनेति। सर्वा PSk 20,10
 15 हि देशना भगवतां बुद्धानां सप्रयोजना सत्त्वार्थप्रवृत्तत्वात् क्लेशप्रतिप-
 क्षेण च। न चात्र प्रयोजनं विज्ञायते – पुनः पुनस् तेषाम् एव धर्मा-
 णाम् अन्येनान्येन च प्रकारेण देशना इति किमर्थं स्कन्धादिदेशनेति
 ms 66a प्रयोजनं वक्तव्यम् इत्य् अत आह – त्रिविधात्मग्राहप्रतिपक्षेणेति।

v-vCf. *AS 12,13-15 w-wCf. *AS 12,16 x-xCf. *AS 15,12

3 °vyavasthāyām × daśā° Ms 7 trayah × vedanā° Ms 8 phyogs gcig T for °pradeśaś (°ekadeśaś PSk 20,7 for °pradeśaś) 10 āya<ta>nā° em. : āyanā° Ms 11 dhāraṇā<rtheneti> Ms

तत्र न विज्ञायते¹ कतमस् त्रिविध आत्मग्राहः कतमस्य वा प्रतिपक्षे-
 PSk 20,11 ण कतमा देशनेत्य् अत आह – यथाक्रमं त्रिविध आत्मग्राह ए-
 PSk 20,12 कत्वग्राहो भोक्तृत्वग्राहः कर्तृत्वग्राहश् च। तत्र यथाक्रमम् इति
 स्कन्धदेशनैकबग्राहप्रतिपक्षेण। आयतनदेशना भोक्तृबग्राहप्रतिपक्षे- P 61a
 ण²। धातुदेशना कर्तृबग्राहप्रतिपक्षेणेति। सर्वे ह्य् आत्मवादिन³ एवं 5
 प्रतिपन्नाः – य एव पश्यति⁴। स एव शृणोति जिघ्रत्य् आस्वादयति
 स्पृशति चेति। तत्र य एव वेदयते⁵। स एव चेतयते सञ्जानीते विजा-
 नातीति। न हि स⁶त्त्वात्मभाव एवं स्कन्धव्यतिरिक्तोऽन्यः कश्चिद् ए-
 कव्यवस्थितरूपो विद्यते। तत्स्वरूपकार्यानुपलब्धेः। न चक्षु-
 र्यतिरैकेणान्यो द्रष्टा विद्यते। चक्षुर् एव हि दर्शनारव्यस्य विज्ञान- 10
 स्यासाधारणं कारणम् आश्रयश् चेति⁷ द्रष्टृत्वेनोपचर्यते। एवं प्रत्येकं
 श्रोत्रादिषु वक्तव्यम्। एवं वेदनानुभवात्मकत्वात् वेदयते। सज्ज्ञैव
 निमित्तोद्ग्रहणात्मिकत्वात् सञ्जानीते⁸। नान्य इत्य् एवं सर्वत्र वाच्यम्।
 तस्मान् नात्मभावः सत्त्वानां पञ्चस्कन्धात्मकत्वाद्⁹ एकवस्त्वात्मकः। ms 66b
 न च स्कन्धव्यतिरिक्तोऽत्र एको विद्यते। एकबग्राहे व्यावर्तिते स्क- 15
 न्धदेशनया यस् तत्रैकबग्राहपूर्वक आत्मग्राहः। असाव् अपि व्याव-
 र्तित एवेत्य् अत एकबग्राहपूर्वात्मग्राहप्रतिपक्षेण स्कन्धदेशना। ए-

¹ vijñāyate × katamas Ms ⁵ pratipakṣeṇa × dhātu Ms • ātmavādina{h}
 Ms ⁸ sattvātmabhāva em. (sems can rñams kyi lus la T) : skandhātma-
 <bhāva> Ms • °ātma<bhāva evaṃ skandha>vyatirikto Ms ⁹ °vyavasthi-
 t{o}arūpo Ms ¹⁰ °vyati<reke>nānyo Ms ¹¹ <kāraṇa>m Ms • ceti ×
 draṣṭṛtveno° Ms ¹³ sañjānīte × nānya Ms ¹⁴ ātmakatvāt* × ekavastvāt-
 makah Ms ¹⁵ lñga add. T (om. T_{ms}) ¹⁷ °ā<tma>grāha° Ms

[illegible]

इदानीं धर्मप्रविचयानुग्रहार्थं य एव स्कन्धायतनधातुत्वेन धर्मा निर्दिष्टाः¹ तेषाम् एव प्रकाराश् चिन्त्यन्ते। तत्र धातुषु रूपचित्तयोर् विभक्तत्वेन विस्तरापदेशात् सास्त्रवप्रकारादीनां सुखगम्यो निर्देश इति धातून् एवारभ्य चिन्त्यते। न स्कन्धायतनानीत्य^{*} अत एवाह –

PSk 20,13

अष्टादशानां धातूनां कति रूपिण इत्यादि। रूपणं रूपं तद् एषाम् अस्तीति रूपिणः। आश्रयाश्रितं रूपं वा यथासम्भवम् एषाम् अस्तीति रूपिणः। न च चक्षुरादिविज्ञानेषु प्रसङ्गः¹ चक्षुरादीनाम् आधारत्वेन तेषाम् अनाश्रयत्वात्। ये रूपस्कन्धस्वभावा इति। ते पुनः^{*}

P 62a
ms 67b

PSk 20,14

दश धातवः। चक्षुर्धातुर् यावत् कायधातुः¹ रूपधातुर् यावत् स्पष्ट-
व्यधातुः।^{*} अविज्ञप्तिरूपे सत्य् अपि न धर्मधातो रूपिबप्रसङ्गस् त-
स्याश्रयाश्रितरूपाभावाद् रूपणाभावाद् रूपस्कन्धासङ्ग्रहाच्च॥

10

PSk 20,15

कत्य् अरूपिणः। शेषाः। रूपिविपर्ययेण यै¹। ते पुनर् अष्टौ –
सप्त चित्तधातवो धर्मधातुश् च।

PSk 20,16

कति सनिदर्शना इति। अष्टादशानां धातूनाम् इति प्रकृतत्वात्
सम्बध्यते। एको रूपधातुर्¹ इति। इदम् इहामुत्रेति² अयम् एव व्यप-

15

¹–²Cf. AKBh 19,1 ³–⁴Cf. AKBh 16,21

³ sukhagamyō em. (bde blag tu rtogs par 'gyur pa T) : na sukhagamyō Ms °
nirdeśa n.e. T ⁴ skandhāyatanānīty em. : skandhāyatanān{ā}am ity Ms ⁵
gzugs su yod pas T for rūpaṇam ⁸ punaḥ × daśa Ms ¹⁰ {..}
avijñaptirūpe Ms ¹¹ gzugs kyi phung por gtogs su zin kyang gzugs su
yod pa ma yin pa'i phyir T for rūpaskandhāsaṅgrahāc ¹²
rūpivipa{..}ryayeṇa Ms ° gzugs can ma yin pa ste add. T ¹⁵ ayam em. :
ayam ayam Ms

देशो निदर्शनम्। तेन सह वर्तत इति सनिदर्शनः¹ सालम्बनवत्।
 इदम् एव निदर्शनार्थं प्रभावयन्न आह – देशनिदर्शनेनेति। तस्मिन्
 तस्मिन् देशे निदर्श्यतेऽनेनेति देशनिदर्शनम्। एकस्यैव रूपधातोः
 ms 68a सनिदर्शनत्वेन परिग्रहात् शेषाः^a सप्तदश^a चक्षुरादिधातवः पञ्च श-
 5 द्वादिधातवश् चत्वारो धर्मधातुर् एकः सप्त चित्तधातवः¹ अनिदर्श-
 P 62b ना इति सिद्धम्॥

कति सप्रतिघाः। अष्टादशानां धातूनां प्रकृतत्वात् सर्वत्र सम्ब- PSk 21,2
 द्यते। धर्मधाताव् अप्य् अविज्ञप्तिरूपसद्भावाद् अस्ति रूपिव्यपदेश
 इति^b दर्शेत्य् आह। अरूपिव्यवच्छेदार्थं रूपिग्रहणम्। ते पुनश् च-
 10 क्षुरादीन्द्रियधातवः^c पञ्च तद्विषया रूपादिधातवश् च पञ्च।^d प्रतिघातः
 प्रतिघः^d। तेन सह वर्तन्त इति^e सप्रतिघाः।^e प्रतिघातस् त्रिप्रकारो वि-
 षयालम्बनावरणप्रतिघातभेदात्। इह ब् आवरणप्रतिघातेनैव सप्र-
 तिघत्वम् इष्टम् इति^f प्रतिपादयन्न आह – यत्र यश् च प्रतिहन्यत
 इति।^f आवरणप्रतिघातो हि स्वदेशे परस्योत्पत्तिप्रतिबन्धः¹। एवं च
 15 येनान्यस्य स्वदेश उत्पत्तिः प्रतिबध्यते यस्य च प्रतिबध्यते¹ तदुभ-

^a-^aCf. AKBh 19,2^b-^bCf. AKBh 19,6^c-^cCf. AKBh 19,5^d-^dCf. AKBh 19,6^e-^eCf. AKBh 19,7^f-^fCf. AKBh 19,7f.

² bstan du yod pa T for nidarśanārthaṃ (bstan pa'i don T_{ms}) ⁴ cakṣurā-
 didhātavaḥ pañca śabdādidhātavaś catvāraḥ / dharmmadhātūr ekaḥ sapta
 cittadhātavo n.e. T ⁸ gzugs can ma yin pa nam par gcad pa'i phyir gzugs
 can smos so// add. T ⁹ d[e]śety Ms • arūpivyavacchedārthaṃ rūpi-
 grahaṇaṃ n.e. T ¹⁰ dhātavaḥ × pañca Ms ¹¹ iti × sāpratighāḥ Ms ¹³ iti ×
 pratipādayann Ms

यम् अपि सप्रतिघम् इति ज्ञापितं भवति। एतेन च दश रूपिणो धा-
तवः* परस्परस्य स्वदेश उत्पत्तिं प्रतिबध्न्तीत्य् आवरणप्रतिघातेन
सप्रतिघाः। शेषाः सप्त चित्तधातवो धर्मधातुश् चाप्रतिघा^१ इति सि-
द्धम्॥

PSk 21,3

ms 68b

PSk 21,4

PSk 21,5

कति सास्त्रवाः। धातूनाम् इति प्रकृतम्। पञ्चदश^१ त्रयाणां च 5
पश्चिमानां भाग^१ इति। चक्षुरादयः* पञ्चेन्द्रियधातवो रूपादयः* पञ्च
विषयधातवः पञ्च चक्षुरादिविज्ञानधातवश् च – एते पञ्चदश एका-
न्तेन सास्त्रवा एव। आद्या^१ अपि त्रयो विद्यन्ते चक्षूरूपचक्षुर्विज्ञानधा-
तव इत्य् अत आह – पश्चिमानाम् इति। पश्चिमास् त्रयो^१ मनोधातुर् P 63a
धर्मधातुर् मनोविज्ञानधातुश् च। तेषाम् अपि भागोऽशः सास्त्रवः। 10
न तु चक्षुरादिवत् सर्व एव सास्त्रवाः। तेषां पुनर् यो न^k मार्गसत्यासं-
स्कृतस्वभावो भागः^{j,k} स एव सास्त्रवः। सास्त्रवैः सह वर्तन्त इति
सास्त्रवाः। अत एवाह – तेषु क्लेशोत्पत्ति^१ इति। तेषु यस्मात् क्लेशा
उत्पद्यन्ते। ते^१ सास्त्रवा इति। चक्षुरादिविज्ञानानाम् अविकल्पकत्वात्
कथं रूपादिषु क्लेशोत्पत्तिः। नोच्यते चक्षुरादिविज्ञानैर् एव सह रू- 15
पादिषु क्लेशा उत्पद्यन्त इति। किं तर्हि प्रत्यक्षगोचरताम् उपादाय

9-9Cf. AKBh 22,1

h-hCf. AS 20,25

H-Cf. AKBh 22,1

H-Cf. AKBh 21,21-23

k-kCf. ASBh 24,4

1 iṣṭi Ms • dhātavaḥ × parasparasya Ms 3 cāpratighā em. : cāpratigha Ms
6 °ādayaḥ × pañce° Ms • °ādayaḥ × pañca Ms 8 ādyā <a>pi Ms 9 trayayaḥ
× mano° Ms 13 iti {..} teṣu Ms 14 de'i phyir T for te 15 <kathaṃ rūpādi-
ṣu> § kleśotpattiḥ Ms 16 <kin tarhi pratyakṣagocara>tām Ms

ms 69a रूपादिषु क्लेशोत्पत्तिर् उच्यते। तथा हि चक्षुश् च प्रतीत्य रूपाणि
च प्रतीत्य चक्षुर्विज्ञानम् उत्पद्यते। चक्षुर्विज्ञानानुभूतानि रूपाणि म-
नोविज्ञानेन विकल्प्यन्ते। विकल्पाच्च च क्लेशा उत्पद्यन्ते इति। एवं
शेषेष्व अपि वाच्यम्॥

5 क¹त् अनास्रवाः। त्रयाणां पश्चिमानां भागः। मनोधर्ममनो- PSk 21,6
विज्ञानधातूनां यो मार्गसत्यासंस्कृतसङ्गृहीतः प्रदेशः। सोऽनास्रव
इति॥

कति कामप्रतिसंयुक्ताः। अष्टादशानां धातूनाम् इति सम्बध्यते। PSk 21,7
P 63b पञ्च रूपादयो विषयाः काम्यन्त इति कामाः। तत्प्रधानो धातुः का-
10 मधातुः^{*}। तत्प्रतिसंयुक्ताः कामप्रतिसंयुक्ता इत्य् उच्यन्ते। अथवा^{*}
कामधातुप्रतिसंयुक्ता इति वक्तव्ये धातुशब्दलोपात् कामप्रतिसंयुक्ता
इत्य् उक्ताः। कामप्रतिसंयुक्ताः कामधातुसङ्गृहीताः कामधातुस्वभा-
वा इत्य् अर्थः। तथा यत्र कामतृष्णासमुदाचारः। तत् सर्वं कामधा-
तुसङ्गृहीतम्। ते पुनः ^mसर्वे – षड् इन्द्रियधातवः षड् विषयधातवः
15 षड् विज्ञानधातवश् च॥

कति रूपप्रतिसंयुक्ताः। चतुर्दशⁿ। तत्र षट् चक्षुःश्रोत्रघ्राणजि- PSk 21,8
ms 69b ह्वाकायमनइन्द्रियधातवः। चत्वारो विषयधातवः। तद्विषयविज्ञान-

¹Cf. AS 20,27f. ^{m-m}Cf. AKBh 20,17 ⁿ⁻ⁿCf. AS 24,32-34; AKBh 20,19f.

³ manovijñān<e>{ā}na Ms ¹⁰ shes par bya'o add. T ° tat*pratisaṃyuk-
tāḥ kāmapratisaṃyuktā ity ucyante n.e. T ° atha<vā> em. (yang na T) :
atha Ms ¹¹ ° pratisaṃ{bha}yuktā Ms ¹⁴ sarve n.e. T

धातवश् चत्वारः – एते चतुर्दश रूपधातुप्रतिसंयुक्ताः। किम् पुनः
कारणं गन्धरसयो रूपधातौ न भावस् तद्विज्ञानयोश् च। गन्धरसौ
ह्य एकान्तेन कवडीकाराहारस्वभावाव् एव। न तु स्पर्शवेदनाहार-
स्वभावौ। अपि च कवडीकाराहारवीतरागाश् च रूपधाताव् उपप-
द्यन्ते। यद्वीतरागाश् च यत्रोपपद्यन्ते। तत्र तस्याभावः। तद्यथा रू- 5
पवीतरागाणाम् आरूप्यापत्तौ चक्षुरादीनाम्।* विषयाभावाच् च ग-
न्धरसविज्ञानयोर् अप्य् अभावः०॥

PSk 21,10

कृत्य् आरूप्यप्रतिसंयुक्ताः। पश्चिमास् त्रयः।^१ मनोधातुर् ध-
र्मधातुर् मनोविज्ञानधातुश् च। रूपवीतरागा ह्य आरूप्यधाताव्
उत्पद्यन्ते। अतस् तत्र दश रूपस्वभावा धातवस् तदाश्रयालम्बनाश् P 64a
च पञ्च विज्ञानधातवो न सन्ति१॥

PSk 21,11

कृत्य् अप्रतिसंयुक्ताः*। येऽनास्त्रवाः। ये कामरूपारूप्यतृष्णा-
भिर् नालम्ब्यन्ते। धातुत्रयवियुक्तत्वाद् अप्रतिसंयुक्ताः। ये मार्गस-
त्यासंस्कृतस्वभावा मनोधर्ममनोविज्ञानधातवस्। तेऽनास्त्रवाः॥*

PSk 22,3

कति कुशलाः। कृत्य् अकुशलाः। कृत्य् अव्याकृताः। अष्टा- 15

०-०Cf. AKBh 20,21-21,1

P-P Cf. AS 25,1-3

१-१Cf. AKBh 21,18-20

१-१Cf.

AKBh 20,4

⁶ mig la sogs pa (D la sogs pa; P med par skyes) bzhin du T for cakṣurādī-
nām • cakṣurādīnām § viṣayābhāvāc Ms ¹² gsum gyi cha'o zhes bya ba
add. T • ye 'nāsravāḥ n.e. T ¹⁴ In PSk 22,1f. the category apratisaṃyukta
is followed by the categories skandhasaṅgrhīta and upādānasaṅgrhīta. The
latter are not mentioned in the mātṛkā included in our manuscript.

- ms 70a दशानां धातूनाम् इति प्रकृतत्वात् सम्बध्यते। तत्र कुत्सिताच् छलि-
तम् इति कुशलम्¹। गतम् इत्य् अर्थः। कुशेति वा प्रज्ञापर्यायः। ला
आदाने। प्रज्ञापरिगृहीताः प्रज्ञापरिग्राहका वा कुशलाः। कुत्सितेन
वाकारेण शेरत इति कुशाः²। छेदका वेधकाश्चेति। ला आदाने।
5 यश् छेदनवेधनपरिहारेण कुशान् आदत्ते³। स कुशल इत्य् उच्यते।
एवम् अन्योऽपि यस्यां क्रियायां प्रशंसाम् अर्हति⁴। स कुशलस् त-
त्रोच्यते। एतेनाकुशलं व्याख्यातम्। कुशलाकुशलभावेनाव्याकर-
णाद् अव्याकृताः। दश त्रिविधा इति – *कुशला अप्य् अकुशला
अप्य् अव्याकृता अपि⁵। ते तु न विज्ञायन्त अष्टादशानां धातूनां क-
10 तमे दशेत्य् आह – सप्त चित्तधातवो रूपशब्दधर्मधातवश्चेति।
अत्र चित्तधातूनां सम्प्रयोगतः कुशलाकुशलत्वम्⁶। न स्वतः⁷। कुश-
P 64b लाकुशलमूलानां⁸ चेति। तत्र सप्त चित्तधातवोऽलोभाद्वेषामोहस-
म्प्रयुक्ताः कुशलाः। लोभद्वेषमोहसम्प्रयुक्ता⁹ अकुशलाः। अन्य अ-
व्याकृताः। रूपशब्दधातू कुशलाकुशलचित्तसमुत्थापितौ कुशला-
ms 70b कुशलौ कायवाग्विज्ञप्तिसङ्गृहीतौ। अतोऽन्याव् अव्याकृतौ। धर्मधा-
तुर् अलोभादिस्वभावसम्प्रयुक्तसमुत्थः प्रतिसङ्ख्याननिरोधस् तथैता च
कुशलः। लोभादिस्वभावसम्प्रयुक्तसमुत्थोऽकुशलः। ततो

PSk 22,4

^s=^sCf. AKBh 20,11 ^t=^tCf. AKBh 20,11-14

⁵ yaś chedana° em. : yaḥś chedana° Ms °vedha<na>parihāreṇa Ms ⁸ iti
/ § kuśalā Ms ¹¹ samprayogaṣṭaḥ Ms dang mtshungs par ldan pa add.
T (dang mtshungs so T_{ms}) ¹² ceti n.e. T ¹³ °samprayuktā § akuśalāḥ Ms
¹⁴ °dhā{tu}<tū> Ms kuśalāṣkuśalā° Ms ¹⁵ a{...}<vyā>kṛtau Ms
¹⁶ tathā{ā}atā Ms

PSk 22,5 *¹न्योऽव्याकृतः¹। अष्टाव् अव्याकृताः – ²गन्धरसस्पर्शाः पञ्च चक्षु-
रादयः। एते ह्य् ³अव्याकृता³ एव⁴। परमार्थस्वभावसम्प्रयोगसमुत्था-
नतः ⁵कुशलाकुशलत्वाभावात्॥

PSk 22,6 ⁶कृत्य् आध्यात्मिकाः⁶। अष्टादशानां धातूनाम् इति सम्बध्यते।
⁷द्वादश⁷। ते तु न प्रज्ञायन्ते कतमे द्वादशेत्य् आह – रूपशब्दगन्ध- 5
PSk 22,7 रसस्प्रष्टव्यधर्मधातून् स्थापयित्वेति। शेषाः ⁸षट् इन्द्रियधातवः षट्
विज्ञानधातव इत्य् एते द्वादशाध्यात्मिकाः॥

PSk 22,8 कति धातवो बाह्याः। षट्। ते तु न विज्ञायन्त इत्य् अत आह –
ये स्थापिताः। ⁹एते बाह्या इति बोद्धव्याः। के च स्थापिताः। रूपश- P 65a
ब्दगन्धरसस्प्रष्टव्यधर्मधातवः। अध्य् आत्मानम् अध्यात्मम्। अ- 10
ध्यात्मम् एवाध्यात्मिकम्। ¹⁰आत्मन्य् असति कथम् आध्यात्मिकं
बाह्यं वा¹¹ भवति। न हि शीलेऽसत्य् अधिशीलं शिक्षा युज्यते। ¹²अह-
ङ्कारसन्निश्रितत्वाच् चित्तम् आत्मे¹³त्य् उपचर्यते¹⁴। अहङ्कारसन्निश्रयो ms 71a
ह्य् आत्मवादिभिर् आत्मेत्य् अभिधीयते। तथा ह्य् आत्मगुणत्वेना-
त्मविषयत्वेन चाहङ्कारं प्रतिपन्नाः। अहङ्कारश् च चित्तसन्निश्रितस् 15
तद्वतिरिक्ता¹⁵त्माभावात्। आहितोऽहम्मान एतस्मिन् इत्य् आत्मा।
चित्तम् एव चैत्तानाम् आश्रय इति चित्तम् एवात्मत्वेनोपचर्यते। कथं

¹u-uCf. AKBh 20,8 ²v-vCf. AKBh 27,1 ³w-wCf. AKBh 27,2 ⁴x-xCf. AKBh 27,5f.

⁵y-yCf. AKBh 27,6 ⁶z-zCf. AKBh 27,6

¹tato <nyo a>vyākṛtaḥ Ms ²avyākṛtā em. : āvyākṛtā Ms ³°samutthāna-
taḥ × kuśalā° Ms ¹³°sannīśrita° em. : °sarnnīśrita° Ms ° ātm<e>ty Ms
¹⁶°vyatirikt<ā>{ā}tmābhāvāt° Ms

पुनर् एतद् गम्यतेऽत्रात्मत्वेन चित्तम् अभिप्रेतम् इति। उक्तं हि भग-
 वता – ^aआत्मना हि सुदान्तेन स्वर्गं प्राप्नोति पण्डितं^a इति। चित्तस्य
 चान्यत्र दमनम् उक्तम् – ^bचित्तस्य दमनं साधु^b चित्तं दान्तं सुखाव-
 हम्^b इति। अत्र हि चित्तस्य दमनं चित्तम् एव दान्तं सुखावहम् इत्य-
 5 उक्तम्। अतोऽत्राप्य् आत्मना हि सुदान्तेन स्वर्गं प्राप्नोति पण्डित
 इति चित्तम् एवाभिप्रेतम् इति विज्ञायते। अतश् चात्मभूतस्य चित्त-
 स्याश्रयभावेन प्रत्यासन्नत्वाच्च चक्षुरादीनाम् आध्यात्मिकबम्। रू-
 पादीनां च विषयभावाद् बाह्यबम्। एवं तर्हि षड् विज्ञानधातव आ-
 ध्यात्मिका न प्राप्नुवन्ति^c। न ह्य एते मनोधातुबम् अप्राप्ताश् चित्त-
 स्याश्रयीभवन्तीति। यदा तदा त एव ते भवन्तीति लक्षणं नातिवर्त-
 न्तं इति॥

ms 71b
P 65b

^dकति सालम्बना^d धातव इति प्रकृतम्। अत आह – ^eसप्तैति। PSk 22,9
 तेऽपि न ज्ञायन्ते कतमे^e सप्तैत्य् अत आह – चित्तधातव^e इति। किम्
 एत एव सालम्बनाः। न^f किं तर्हि धर्मधातुप्रदेशश्^f च। चशब्दः
 15 समुच्चये – सप्त चित्तधातवो धर्मधातुप्रदेशश् च सालम्बन इति। अ-
 स्त्य् अमीषाम् आलम्बनम् इति सालम्बनाः। विषयो गोचर आल-
 म्बनम् इति पर्यायाः। सप्त चित्तधातवश् चक्षुःश्रोत्रघ्राणरसनकाय-

^{a-a}Cf. Uv 23.17; AKBh 27,7 ^{b-b}Cf. Uv 31.1; AKBh 27,9 ^{c-c}Cf. AKBh 27,10-12

^{d-d}Cf. AKBh 22,26 ^{e-e}Cf. AKBh 23,1 ^{f-f}Cf. AKBh 23,1 ^{g-g}Cf. AKBh 23,5

^{h-h}Cf. AKBh 23,2

¹ a§bhipretam Ms ⁶ °ābhipretam em. : °ābhiprat{e}am Ms ° bdag tu lta
 ba'i T for ātmabhūtasya ¹³ katame {ta} sapteti Ms

PSk 22,10 मनोविज्ञानमनोधातवो^h धर्मधातुप्रदेशश् चⁱ यश् चैतसिकस्वभा-
वः ॥

PSk 22,11 कल्प् अनालम्बनाः। शेषाः। ते पुनर् दश – पञ्चेन्द्रियधातवश्
चक्षुरादयः⁵ पञ्च विषयधातवो रूपादयः। धर्मधातुप्रदेशश् चⁱ यो
न चैतसिकस्वभावः ॥

5

PSk 22,12 कति विंकल्पकाः। अष्टादशानां धातूनाम् इति सम्बध्यते। म-

PSk 22,13 नोधातुर् मनोविज्ञानधातुर् धर्मधातोश् च प्रदेशोⁱ यः सम्प्रयुक्तः।

एतौ ह्य अभिनिरूपणानुस्मरणविकल्पाभ्यां सम्प्रयुक्तौⁱ ताव एव
विकल्पकौⁱ नेतरौⁱ ताभ्याम् असम्प्रयोगात्। धर्मधातुप्रदेशोऽपि
सम्प्रयुक्तःⁱ नेतरः। तत्रानुस्मरणविकल्पः स्मृतिर् एव मानस्य अ-
नुभूतालम्बनासम्प्रमोषाकारा। त्रैयध्विकपरोक्षार्थाभ्यूहनाकार इदम्
एवं नैवम् इति प्रज्ञाविशेषश् चेतना वाऽभिरूपणाविकल्पः। यथो-
क्तम् अभिधर्मसमुच्चये –^k अनुस्मरणविकल्पः कतमः।³ योऽनुभूतपू-
र्वसंस्काराकारः। अभिनिरूपणाविकल्पः कतमः^{*}। योऽतीतानागत-
वर्तमानेषु विपरोक्षेष्व् अभ्यूहनाकारो विकल्पः^k ॥

ms 72a

P 66a

15

^hCf. AKBh 23,5 ⁱCf. AKBh 22,6 ^{k-k}Cf. ASBh 16,9f.

³ dhātava{...}<ś ca>kṣurādayaḥ Ms ⁶ nām par rtog pa dang bcas pa T for vikalpakāḥ (savikalpāḥ PSk 22,12 for vikalpakāḥ) ¹⁰ mānasy anu° em. : mānasasyānu° Ms ¹⁴ °saṃskār<ākār>aḥ em. (°saṃskārākāraḥ ASBh 16,9; 'du byed bskyed pa T) : °saṃskāraḥ Ms ° katamaḥ / <yo tītānāgatavartta-māneṣu viparokṣeṣv abhyūhanākāro vikalpaḥ> Ms ¹⁵ mngon par dpyod pa'i T for abhyūhanākāro (mngon bar rtog pa'i T_{ms})

शेषा अविकल्पका इति सिद्धम्। ते पुनः पञ्चदश धातवो धर्म- PSk 23,1
धातोश् च प्रदेशः। एते ह्य अविकल्पका एव॥

अष्टदशानां धातूनां¹ क्त्युपात्ताः। पञ्चाध्यात्मिकाः¹। ते पुन- PSk 23,2
श् चक्षुःश्रोत्रघ्राणरसनकायधातवः। *एते ह्य उपात्ता एव^m। ननु चा-
5 न्यत्रैते द्विधा निर्दिष्टाः। सत्यं निर्दिष्टाः। तत्र ह्यⁿ अतीतानागता अनु-
पात्ताⁿ उक्ताः। ते च न सन्त्य एव। न चासत् उपात्तत्वं अनुपात्तत्वं
वा युज्यते। वर्तमानास् तु स्वसत्ताध्यासितत्वात् चित्तचैतैश् चोपा-
त्तत्वाद् उपात्ता एव चक्षुरादयः। नानुपात्ताः। किं चक्षुरादय एव प-
ms 72b श्चोपात्ताः। न। किं तर्हि चतुर्णां च प्रदेशः। कतमेषां चतुर्णाम् इत्य्
10 अत्र आह – रूपरसगन्धस्पर्शव्यानाम् इति। तत्र ये रूपगन्धरस- PSk 23,3
P 66b स्पर्शव्यधातव इन्द्रियाविनिर्भागवर्तिनः। ते इन्द्रियवद् उपात्ताः।
अन्येऽनुपात्ताः। तद्यथा मूलवर्ज्येषु केशरोमनखदन्तेषु विण्मूत्रखे-
टसिङ्घाणकशोणितादिषु भूम्युदकादिषु च। उपात्तम् इति कोऽर्थः।
यच् चित्तचैतैर् अधिष्ठानभावेनोपगृहीतम्। अनुग्रहोपघाताभ्याम्
15 अन्योन्यानुविधानात्। यत् लोके^{*} सचेतनम् इत्य् उच्यते॥

^pक्त्युपात्ताः। शेषा नव^p चतुर्णां⁴ च प्रदेशः। उपयुक्तेभ्यो PSk 23,4

¹Cf. AS 28,3f. ^{m-m}Cf. AKBh 23,13 ⁿ⁻ⁿCf. AKBh 23,13f. ^{o-o}Cf. AKBh 23,14-17 ^{p-p}Cf. AKBh 23,7f.

⁴ <e>te Ms. <nanu cānyatraite dvidhā nirdiṣṭāḥ / satyaṃ nirdiṣṭāḥ /> tatra Ms. ⁷ svasattādhyāsitatvāt em. (rang yod par gnas pa T) : sva-
sa{...}<...>dhyātmikatvāt^o Ms. ¹⁰ sgra dang add. T (om. T_{ms}) ¹¹ u{ta}pāt-
tāḥ Ms. ¹⁵ <saceta>nam Ms. ¹⁶ bshad zin pa rnams las T for upayuktebhyo

येऽन्ये। ते शेषाः। अतः सप्त चित्तधातवो धर्मधातुः शब्दधातुश्च। चतुर्णां च प्रदेश इति रूपगन्धरसस्पर्शानाम्। स पुनर् य इन्द्रियाविनिर्भागवर्तिनं भागं स्थापयित्वा मूलवर्ज्येषु केशरोमादिषु वर्तते ॥

PSk 23,5

कति सभागाः। अष्टादशानां धातूनाम् इति प्रकृतत्वाद् अभिसम्बध्यते। तं पञ्चाध्यात्मिका इति। द्वादशाध्यात्मिका उक्ताः। तेषां 5
न विज्ञायते कतमे पञ्चेत्य् अत आह – रूपिण इति ते पुनश्चक्षुः-
श्रोत्रघ्राणरसनस्पर्शनधातवः। कस्य सभागाः केन प्रकारेण सभागा

ms 73a

PSk 23,6

इति न विज्ञायते। अत आह – स्वविज्ञानैर् विषयसामान्यताम्
उपादायेति। तत्र चक्षुषः स्वविज्ञानं चक्षुर्विज्ञानम्। तेन स्वविज्ञानेन
चक्षुः स्वविषयेण रूपेण समानम्। द्वयोर् अपि चक्षुर्विज्ञानोत्पत्ताव् 10
अनुगुणत्वात् समानम्। सामान्यताम् उपादायेति गृहीत्वा चक्षुः स्व-
विषयेण रूपेण सभागम् उच्यते। एवं श्रोत्रादीनाम् अपि स्वविषयैः
सभागता वक्तव्या। एतद् उक्तं भवति – ये चक्षुरादयः स्वविज्ञानैर्
अध्यासिताः। ते सभागाः ॥

P 67a

10

PSk 23,7

तं एव चक्षुरादयः स्वविज्ञानशून्यास् तत्सभागाः। किमर्थं पु- 15

PSk 23,8

नस् ते तत्सभागा इत्य् उच्यन्ते। स्वजातिसामान्यताम् उपादा-

⁹⁻⁹Cf. AKBh 23,11 ¹⁻¹Cf. AS 28,1

¹ dh{ā}armmadhātu<h> Ms ⁵ te n.e. T ⁹ <atra cakṣuṣaḥ svavijñānaṃ cakṣurvijñānaṃ> tena Ms • tena n.e. T • svavijñāne×na Ms ¹¹ anugunatvāt samāna<m> / sāmānyatām em. : anugunatvāt* / samāna sāmānyatām Ms ¹³ vaktavyā § etad Ms ¹⁵ de dag dang mtshungs pa du zhe na add. T • tatsabhāgāḥ em. : tat*{svabhā{vā}}{sabhāgāḥ}<h> Ms

येति। स्वविज्ञानशून्याश् चक्षुरादयस् ते सभागानां चक्षुरादीनां च-
क्षुरादिजात्या समाना इति तैः सदृशत्वात् तत्सभागा इत्य् उच्यन्ते।
एते ह्य असाधारणत्वाद् य एकस्य सभागास् तत्सभागा वा¹ ते सर्व-
सत्त्वानाम् अपीति नियतम् एषां सभागतत्सभागत्वम्। रूपादीनां तु
प्रतिसन्ताने सभागतत्सभागत्वम् इत्य् अनवस्थितम्। न च विज्ञा-
नाद् अन्यत् कारित्रम् अस्तीति नान्येषां सभागतत्सभागत्वम् उक्त-
म्॥

पञ्चस्कन्धकविभाषा समाप्ता ॥

P 67b कृतिर् आचार्यस्थिरमतेः ॥

10 ये धर्मा हेतुप्रभवा हेतुन् तेषां तथागतो ह्य अवदत्। तेषां च यो
निरोध एवंवादी महाश्रमणः। देयधर्मो यं प्रवरमहायानयायिनः शा-
क्यभिक्षुविभूतिश्रिमित्रस्य। यद् अत्र पुण्यं तद् भवत् आचार्योपा-
ध्यायमातापितृपूर्वज्जमं कृत्वा सकलसत्त्वराशेर् अनुत्तरज्ञानफलावा-
प्तय इति। गोविन्दपालस्य सन्तनराज्ये संवत् वैशाखदिने १२।

³ asādhāraṇatvā<d yad ye ekasya sabhāgās tatsabhā>gā Ms ⁴ gnas so T for anavasthitam ⁵ pratisantāne em. (so so'i rgyud la T) : sati santāne Ms

¹⁰ ye dharmā hetuprabhavā hetun teṣāṃ <ta>thāgato hy avadat / em. : <1-50 // ye dharmā hetuprabhavā hetun teṣāṃ ..thāgato hy avadat* /> Ms • teṣāṃ ca yo nirodha <e>vaṃ<vā>dī ma<hā>śramaṇaḥ / em. : <teṣāṃ ca yo nirodha ..vaṃ..dī ma..śramaṇaḥ × /> Ms ¹¹ <deyadharmmo yaṃ pravaramahāyānayaīnaḥ ○ śākyabhikṣuvibhūtiśrīmitrasya yad atra puṇyaṃ tad bhavatv ācāryopādhyāyamātāpitrpūrvvaṅgamam kṛtvā sakalasatvarāśe or anuttarajñānaphalāvāptaya iti / govindapālasya santa-narājye samvat* vaiśākhadine 12> Ms